

Ніна КРАВЕЦЬ
Ірина МАРКУСЬ

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

7

клас

підручник для осіб з особливими
освітніми потребами (F70)

видавництво

АТЛАНТ

Кравець Н.П.
Маркусь І.С.

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

Підручник
для осіб з особливими освітніми
потребами (F70)

7 клас

*Рекомендовано Міністерством
освіти і науки України*

ВИДАВНИЦТВО АТЛАНТ
Київ, 2024

УДК 821.161.2.09*кл7(075.3.056.313)
К79

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

(наказ Міністерства освіти і науки України від 29.03.2024р, №422)

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

K79

Кравець Н. П., Маркусь І.С.
Українська література: підручник для осіб з
особливими освітніми
потребами (F70) 7 клас — Київ :
ТОВ «ВИДАВНИЦТВО АТЛАНТ», 2024. — 256 с: іл.

ISBN 978-617-8159-71-9

© Кравець Н. П., Маркусь І.С., 2024
© ТОВ «ВИДАВНИЦТВО АТЛАНТ», 2024
оригінал-макет,
художнє оформлення, 2024

Юний читачу/читачко!

На уроках української літератури в сьомому класі ти продовжуватимеш вивчати усну народну творчість (народні казки, пісні, загадки, прислів'я), твори художньої літературні, створені відомими письменниками і поетами минулого й сучасності.

На уроках ти глибше й детальніше ознайомишся з творами різних авторів про минуле й сьогодення українського народу. Перед тобою відкриється світ захоплюючих творів, читаючи які, дізнаєшся багато цікавого, нового, навчишся любити й шанувати художню книжку, яку називають джерелом знань.

Пам'ятай, що література, особливо художня — важливий засіб розумового виховання, формування гарних смаків. Книга, розповідаючи про життя інших людей, найкраще духовно підготує тебе до дорослого життя. Тому одне з основних твоїх завдань на уроках української літератури й позакласного читання — навчитися читати правильно, виразно, швидко, а читаючи — думати, обмірковувати все, про що прочитаєш. Тоді від читання буде велика користь, бо кожна книжка чомусь нас навчає, а головне — навчає, як правильно жити, як правильно чинити у певних ситуаціях.

Підручник ознайомить тебе з невідомими досі тобі казками — цими першими «підручниками життя». У казках відображено оточуючий світ, побут, звичаї народу, його національну культуру, минуле й сьогодення. Герої казок демонструють зразки сили і здоров'я, навчають героїзму й чесності (читай казку «Кирило Кожум'яка»), висміюють жадібність, лінощі (читай казку «Мудра дівчина»).

Краса слова кожної мови найяскравіше втілена в поезії, оскільки у віршах поетичне слово розкриває красу рідної мови. Вивчай вірші, що виховують почуття любові до Батьківщини, до людини, природи, і ти збагатиш свій внутрішній світ.

Цінними для тебе будуть народні пісні, з якими ти ознайомишся, працюючи з цим підручником. У народних піснях відображено далеке минуле народу, його сподівання на краще життя, показано красу рідної землі, а також сьогодення, життя вільних людей у незалежній Україні.

Намагайся у вільний час читати художню літературу, твори якої збагатять тебе духовно, виховують патріотом нашої Батьківщини — України.

Успіхів у здобутті знань!

ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ УКРАЇНИ

Ти живеш і навчаєшся у вільній, незалежній державі, яка називається Україна. Як кожна суверенна країна, Україна має свої державні символи: прапор, герб, гімн, які затверджено Конституцією України — її Основним законом.

Прапор є офіційною емблемою держави, символом її суверенітету.

Державний Прапор України — стяг із двох рівновеликих горизонтальних смуг синього і жовтого кольорів.

Жовтий і синій кольори — це кольори сонця та води — основних життєдайних сил, це золоте хлібне колосся під синім небом, свідчення прагнення народу до миру, праці, краси, багатства рідної землі.

З XVII століття сині й жовті кольори були на прапорах багатьох козацьких полків Війська Запорозького. Жовто-блакитний прапор мала Українська Народна Республіка.

Державний Герб України — тризуб на синьому тлі. Тризуб — малий Державний Герб України — знак Княжої Держави Володимира Великого періоду Київської Русі.

Державний Гімн України — урочиста пісня, прийнята як символ державної єдності. Держаний гімн — це музично-поетичний символ держави.

Державний Гімн України

*Музика Михайла Вербицького
Слова Павла Чубинського*

Ще не вмерла України і слава, і воля,
ще нам, браття молодії, усміхнеться доля!
Згинуть наші воріженьки, як роса на сонці,
запануєм і ми, браття, у своїй сторонці!

Приспів:

Душу й тіло ми положим за нашу свободу
і покажем, що ми, браття, козацького роду.

1. Назви державні символи України.
2. Поясни, що означають кольори Прапора України.
3. Вивчи напам'ять слова Державного Гімну України.

Київ — столиця України

Головне місто України, її столиця — місто Київ. Це дуже гарне давнє місто, якому більше 1500 років.

Головна площа Києва — майдан Незалежності. Її назвали на честь події, яку з величезною радістю зустріли в усіх

Майдан Незалежності в центрі Києва

куточках нашої прекрасної Батьківщини. 24 серпня 1991 року Верховна Рада України прийняла історичний документ — Акт проголошення незалежності України. Це означає, що Україна — вільна, незалежна держава. Відтоді щороку 24 серпня народ України святкує День Незалежності. На майдані Незалежності в центрі — пам'ятник незалежній Україні: на гострому шпилі — герб України, а на вершині шпиля — українка з вінком, який тримає над головою у високо піднятих руках. Це символ вільної України.

На майдані Незалежності завжди багато дорослих і дітей. Усім подобається відпочивати на головній площі країни, милуватися її красою.

Ти знаєш, що, крім українців, у нашій країні проживають представники більш як ста інших національностей. Усі вони мають можливість навчатися рідною мовою, співати свої пісні й любити нашу спільну Батьківщину — Україну, гордитися нею, намагатися найбільше зробити для її процвітання.

Неможливо уявити Київ без головної річки України — Дніпра. Дніпро — один із символів України, оспіваний у народних піснях, ушлявлений поетами. Прекрасно написав про Дніпро Микола Гоголь: *«Чудовий Дніпро за тихої погоди, коли вільно і плавно мчить крізь ліси і гори повні води свої... Мало який птах долетить до середини Дніпра»*. Які гарні, які поетичні слова!

Вид на Дніпро зі сторони Києво-Печерської Лаври

1. На честь якої події головну площу Києва названо майданом Незалежності?
2. Розкажи, що ти знаєш про свою малу батьківщину — місто чи село. Чим вони цікаві?

Значення слова й книжки в житті людини

У руках художника яскравими образами оживають фарби; композитор поєднанням звуків пробуджує в нас глибокі почуття. Талановитий письменник або поет оживляє слова, які стають поетичними і виразними, за допомогою яких твориться мистецтво слова — художня література.

Слово — те дивне й чудесне, що придумало людство у праці. Завдяки слову ми розуміємо одне одного; за допомогою мови люди творять чудеса на землі. Без слова люди здичавили б, не було б ні писемності, ні пісні, ні літератури.

Кожне слово — ніби діамантова намистинка у величезному намисті нашої прекрасної мови. Пригадай такі слова, як *Батьківщина*, *рушник*, *прапор*... Кожне з них має не тільки своє значення, а й свою красу. Вчитайся в поетичні рядки:

Красивий, щедрий рідний край,
і мова наша — солов'їна.
Люби, шануй, оберігай
наш край, що зветься Україна.

Ігор Січовик

Звичайні слова, але як гарно сказано про Україну! А все тому, що слова вміло підбрано. І ти вчися для висловлювання своїх

думок добирати найбільш точні, потрібні слова. Для цього багато читай, особливо художню літературу. Твори української художньої літератури допоможуть тобі оволодіти мистецтвом слова, полюбити українську мову, і тоді ти зможеш вільно нею спілкуватися.

Першим українським книжкам майже тисячу років! Що ж це за книги? Хто їх написав? До нашого часу таких книг дійшло дуже мало. Це «Повість минулих літ» Нестора Літописця, «Ізборник» Святослава, «Слово про Ігорів похід» невідомого автора.

Першу в Київській Русі бібліотеку організував князь Ярослав у Києві. За любов до знань народ прозвав князя Мудрим.

Уявити сучасне життя без книг важко. Літературу, художнє слово потрібно не лише розуміти, а й відчувати, оскільки це — мистецтво, як і музика, кіно, живопис, театр...

Пам'ятник бібліотеці Ярослава Мудрого в Софії Київській

1. Поясни, яке значення для людини має слово.
2. Поміркуй, чому потрібно ретельно добирати слова, коли говориш або пишеш?
3. Поясни, чому князя Ярослава народ назав Мудрим?
4. Доведи, яку роль відіграють книги в житті сучасної людини. Відповідь доповни прикладами.

УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ

Кожен народ має свою культуру. Культура народу України давня й різноманітна.

Однією з найважливіших і найбагатших складових художньої культури українського народу є його усна творчість.

У давні часи, коли люди ще не вміли писати, вони передавали свої думки і почуття усно — в піснях, казках, прислів'ях, загадках, думах, частівках. Так ще задовго до виникнення художньої літератури почала розвиватись усна народна творчість.

У творах усної народної творчості знайшли відображення історія нашого народу, його боротьба проти гнобителів; у них розкрилося прагнення людей до щасливого, радісного життя, проявилася глибока народна мудрість.

Краса і сила поетичного слова народу є виявом його духовних сил, таланту. З появою писемності й художньої літератури усна народна творчість продовжує розвиватися. Розвивається вона і в наш час. Наприклад, розвиток техніки сприяє появі нових загадок, приказок, казок про предмети побуту, про нові професії, космічні польоти.

У літературних творах завжди є автор — письменник або поет. Автором творів усної народної творчості є народ. Це дуже важлива різниця між літературними творами і творами усної народної творчості.

1. Розкажи, які твори належать до усної народної творчості?
2. Поясни, чому народна творчість була і є усною?
3. Поясни, чим усні народні твори відрізняються від літературних?
4. Хто є автором творів усної народної творчості?
5. Розкажи, що відображено в творах усної народної творчості?
6. Пригадайте і розкажіть у класі ті казки, які вам подобаються найбільше.
7. Поясни, чому усна народна творчість продовжує розвиватися і в наш час?

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ КАЗКИ

Народна казка (від слова *казати* — розповідати) — це усне народне оповідання про вигадані або фантастичні події. Розповідь у казці пов'язана з життям людей, їхніми мріями про краще майбутнє.

У народних казках відображаються бажання і сподівання людей, їхні намагання підкорити сили природи, здобути перемогу над ворогами, хворобами й несправедливістю. Казки завжди закінчуються перемогою добра над злом, правди над кривдою.

Народні казки поділяються на казки про тварин, фантастично-героїчні та побутові.

Особливо люблять діти **казки про тварин**.

Найбільше народна фантазія виявилася у **фантастично-героїчних казках**. Особливість їх полягає в тому, що розповідь про те, чого ніколи не було і не може бути, ведеться так, ніби це відбувається насправді.

Героїчна боротьба народу проти іноземних поневолювачів відбилася в казках про богатирів, які перемагають змія-людоджера та інші злі сили, визволяють невільників, захищають скривджених.

У **соціально-побутових казках** діють звичайні люди, описано різні події, предмети, явища повсякденного життя. Народ складав казки про правду і кривду, про стосунки багатих й бідних братів. Улюблені герої таких казок — прості, чесні, сміливі люди. Вони своїм розумом і дотепністю перемагають жадібних, жорстоких, бездушних, злих людей.

Народ у казках звеличує працьовитість, чесність, скромність, розсудливість, а висміює нероб, брехунів, скупих, пихатих людей.

1. Прочитай, який твір називають казкою.
2. Розкажи, які бувають казки?
3. Поясни, чим казка відрізняється від загадки?
4. Поміркуй, хто є героями соціально-побутових казок? Чому?
5. Поясни, які казки подобаються тобі? Розкажи свою улюблену казку.

КИРИЛО КОЖУМ'ЯКА

(Скорочено)

Колись був у Києві якийсь князь. І був коло Києва змій. Щороку посилали цьому змієві дань: давали або молодого парубка, або дівчину.

Ото прийшла черга вже й до дочки самого князя. Нічого робити,— коли давали городяни, треба і князеві давати.

Послав князь свою дочку в дань змієві. А дочка була така хороша, що й сказати не можна. То змій її й полюбив. От вона раз до нього підлестилась та й питається:

— Чи є,— каже,— на світі такий чоловік, щоб тебе подужав?

— Є,— відповідає,— такий у Києві над Дніпром. Як затопить хату, то дим аж під небеса стелиться, а як вийде на Дніпро мочити кожі (бо він кожум'яка), то не одну несе, а дванадцять разом, і як набрякнуть вони водою в Дніпрі, то я візьму та й учеплюся за них — чи витягне він їх? А йому байдуже: як поцупить, то й мене з кожами трохи на берег не витягне. От того чоловіка тільки мені й страшно.

Князівна взяла собі те на думку й думає, як би їй вісточку додому подати і на волю до батька дістатись. А при ній не було ні душі — тільки один голубок.

Вона вигодувала його, ще як у Києві була. Думала-думала, а далі написала до батька:

— Отак і так,— пише,— у вас, батеньку, є в Києві чоловік на ймення Кирило, на прізвище Кожум'яка. Благайте ви його через старих людей, чи не схоче він зі змієм побитися, чи не визволить мене, бідну, з неволі.

Написала так, прив'язала під крильцем голубові та й випустила у вікно.

Голубок злинув під небо та й полетів додому, на подвір'я до князя. А діти саме бігали по подвір'ю та й побачили голуба.

— Татусю, татусю! — кажуть.— Чи бачиш — голубок від сестриці прилетів?

Князь перш зрадив, а далі подумав та й засумував:

— Це ж уже проклятий змій загубив, видно, мою дитину!

А далі поманив до себе голубка, глядь, аж під крильцем карточка. Він за карточку. Читає, аж дочка пише: так і так. Ото зараз покликав до себе всю старшину*.

Ото с'як-так порадилися та й послали до нього малих дітей. Ті як прийшли, як почали просити, то й сам Кожум'яка не витерпів, заплакав та й каже:

— Ну, це ж уже для вас зроблю. Пішов до князя.

— Давайте ж,— каже,— мені дванадцять бочок смоли і дванадцять возів конопель!

* Зірочкою позначено слова, які можна знайти в тлумачному словничку в кінці книжки

Обмотавсь коноплями, обсмолився смолою добре, взяв булаву таку, що, може, в ній пудів* десять, та й пішов до змія. А змій йому й каже:

— А що, Кирило? Прийшов битися чи миритися?

— Де вже миритися? Битися з тобою, з іродом проклятим!

От і почали вони битися — аж земля гуде.

Що розбіжиться змій та вхопить зубами Кирила, то так кусок смоли і вирве. А Кирило його здоровенною булавою як улупить, то так і вжене в землю. А змій, як вогонь, горить, — так йому жарко, і поки збігає до Дніпра, щоб напитися, та вскочить у воду, щоб прохолодитися трохи, то Кожум'яка вже й обмотався коноплями та смолою добре обсмолився. Ото вискакує змій з води і що розженеться проти Кожум'яки, то він його булавою луп та луп, аж луна йде!

А по горах народ стоїть, як неживий, зціпивши руки, жде, що то буде! Коли ж зміюка — бу - бух! Аж земля затряслась. Народ, стоячи на горах, так і сплеснув руками.

От так Кирило! От так Кожум'яка!

От Кирило, вбивши змія, визволив князівну й відвів князеві. Князь уже не знав, як йому й дякувати.

І вже з того часу й почало зватися те урочище, де він жив, Кожум'яками.

Данина — примусова плата, податок.

Урочище — ділянка, яка виділяється серед навколишньої місцевості (ділянка між двома горами).

1. Розкажи, де жив змії? Яку данину посилали йому щороку?
2. Де жив Кирило Кожум'яка?
3. Чому Кирило погодився битися зі змієм?
4. Знайди в тексті казки і зачитай, яку характеристику змії дав Кирилові. Що з неї можна дізнатися про героя? Які слова про його фізичну силу свідчать?
5. Поміркуй, якими ще словами можна доповнити характеристику героя, прочитавши казку?
6. Що свідчить про особливості характеру Кирила?
7. Чому Кирило послухався малих дітей і погодився битися зі змієм? Яка риса його характеру проявилася?
8. Прочитайте в особах розмову Кирила зі змієм. Виразно прочитайте діалоги.
9. Поміркуй, що означає вислів: *«А по горах народ стоїть, як неживий, зціпивши руки, жде, що то буде!»*
10. Прочитай рядки казки, в яких показано силу і мужність богатиря. Перекажи, як відбувався бій.

Мудра дівчина

Були собі два брати — один убогий, а другий багатий. От багатий колись ізласкавився над бідним, що не має той ні ложки молока дітям, та й дав йому дійну корову, каже:

— Потроху відробиш мені за неї.

Ну, бідний брат відробляв потроху, а далі тому багачеві шкода стало корови, він і каже вбогому братові:

— Віддай мені корову назад! Той каже:

— Брате! Я ж тобі за неї відробив!

— Що ти там відробив,— як кіт наплакав тієї роботи було, а то таки корова! Віддай!

Бідному стало жалко своєї праці, не схотів віддати. Пішли вони позиватися* до пана.

Прийшли до пана. А панові, мабуть, не схотілося роздуматися, хто з них правий, а хто — ні, то він і каже їм:

— Хто відгадає мою загадку, того й корова буде.

— Кажіть, пане!

— Слухайте: що в світі є ситніш, прудкіш, миліш над усе? Завтра прийдете, скажете.

Пішли брати. Багач іде додому та й думає собі:

— От дурниця, а не загадка! Що ж є ситніш над панські кабани, прудкіш над панські хорти, а миліш над гроші! Ге, моя корова буде!

Бідний прийшов додому, думав, думав та й зажурився. А в нього була дочка Маруся. Вона й питається:

— Чого ви, тату, зажурилися? Що пан казав?

— Та тут, дочко, таку пан загадку загадав, що я й не надумаю, що воно й є.

— А яка ж загадка, тату? — Маруся питає.

— Та така: що є в світі ситніш, прудкіш, миліш над усе?

— Е, тату, ситніш над усе — земля-мати, бо вона всіх годує й напуває; прудкіш над усе — думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш; а миліш над усе — сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

— Чи ба,— каже батько,— адже й справді так! Так же я й панові казатиму.

Другого дня приходять обидва брати до пана. От багатий зараз виступає, щоб собі попереду поспішитись, та й каже:

— Ситніш, пане, над усе — ваші кабани, а прудкіш над усе — ваші хорти, а миліш над усе — гроші!

— Е, брешеш, брешеш! — каже пан. Тоді до вбогого:

— Ану, ти!

— Та що ж, пане, нема ситнішого, як земля-мати: вона всіх годує й напуває.

— Правда, правда! — каже пан.— Ну, а прудкіш що?

— Прудкіш, пане, над усе — думка, бо думкою враз куди хоч перелетиш.

— Так! Ну, а миліш? — питає він.

— А миліш над усе — сон, бо хоч як добре та мило чоловікові, а все покидає, щоб заснути.

— Так, усе! — говорить пан.— Твоя корова. Тільки скажи мені, чи ти сам це повідгадував, чи тобі хто сказав?

— Та що ж, пане,— каже вбогий,— є в мене дочка Маруся,— так це вона мене так навчила.

Пан аж розсердився:

— Як це? Я такий розумний, а вона проста собі дівка та мої загадки повідгадувала? Стривай же! На тобі оцей десяток варених яєць та понеси їх своїй дочці: нехай вона посадить на них квочку, та щоб та квочка за одну ніч вилупила курчата, вигодувала, і щоб твоя дочка зарізала трьох, спекла на снідання, а ти, поки я встану, щоб приніс, бо я дождатиму. А не зробить, то буде лихо.

Іде сердешний батько додому та й плаче. Приходить, а дочка й питає його:

— Чого ви, тату, плачете?

— Та як же мені, дочко, не плакати: ось пан дав тобі десяток варених яєць та казав, щоб ти посадила на них квочку, та щоб вона за одну ніч вилупила й вигодувала курчата, а ти щоб спекла їх йому на снідання.

Дочка взяла горщечок каші та й каже:

— Понесіть, тату, оце панові та скажіть йому: нехай він виоре, посіє цю кашу, і щоб вона виросла просом, поспіла на ниві, і щоб він просо скошив, змолотив і натовк пшона годувати ті курчата, що їм треба вилупитись з цих яєць.

Приносить чоловік до пана цю кашу, віддає та й каже:

— Так і так дочка казала.

Пан дивився, дивився на ту кашу та взяв і віддав її собакам. Потім десь знайшов стеблинку льону, дає чоловікові й каже:

— Неси твоїй дочці цей льон, та нехай вона його вимочить,

висушить, поб'є, попряде й витче сто локіт полотна. А не зробить, то буде лихо.

Іде додому той чоловік і знов плаче. Зустрічає його дочка та й каже:

— Чого ви, тату, плачете?

— Та бач же чого! Ось пан дав тобі стеблинку льону, та щоб ти його вимочила, висушила, пом'яла, спряла і виткала сто локіт полотна.

Маруся взяла ніж, пішла й вирізала найтоншу гілочку з дерева, дала батькові та й каже:

— Несіть до пана, нехай пан із цього дерева зробить мені гребінь, гребінку й днище, щоб було на чому прости цей льон.

Приносить чоловік панові ту гілочку й каже, що дочка загадала з неї зробити. Пан дививсь, дививсь, узяв та й покинув ту гілочку, а на думці собі: «Цю одуриш! Мабуть, вона не з таких, щоб одурити...» Потім думав, думав та й каже чоловікові:

— Піди та скажи своїй дочці: нехай вона прийде до мене в гості, та так, щоб ні йшла, ні їхала; ні боса, ні взута; ні з гостинцем, ні без гостинця. А як вона цього не зробить, то буде лихо.

Іде знов батько плачучи додому. Прийшов та й каже дочці:

— Ну що, дочко, будемо робити? Пан загадав так і так. І розказав їй усе. Маруся каже:

— Не журіться, тату,— все буде гаразд. Підіть купіть мені живого зайця.

Пішов батько, купив живого зайця. А Маруся одну ногу взула в драний черевик, а друга боса. Тоді піймала горобця, взяла ґринджоли, запрягла в них цапа. От узяла зайця під руку, одну ногу поставила на санчата, а другою по шляху ступає — одну ногу цап везе, а другою йде.

Приходить отак до пана в двір, а пан, як побачив, що вона так іде, та й каже своїм слугам:

— Прицькуйте її собаками!

Ті як прицькували її собаками, а вона й випустила їм зайця. Собаки погнались за зайцем, а її покинули. Вона тоді прийшла до пана в світлицю, поздоровкалась та й каже:

— Ось вам, пане, гостинець,— та й дає йому горобця. Пан тільки хотів його взяти, а він — пурх та й вилетів у відчинене вікно!

А на той час приходять двоє до пана судитися. От пан вийшов на рундук та й питає:

— Чого вам, люди добрі? Один каже:

— Та ось чого, пане: ночували ми обидва на полі, а як уранці повставали, то побачили, що моя кобила привела лоша.

А другий чоловік каже:

— Ні, брехня,— моя! Розсудіть нас, пане! От пан думав, думав та й каже:

— Приведіть сюди лоша й кобил: до якої лоша побіжить — та й привела.

От привели, поставили запряжені коні, а лоша пустили. А вони, ті два хазяїни, так засмикали те лоша, кожен до себе тягаючи, що воно вже не знає, куди йому й бігти,— взяло та й побігло геть. Ну, ніхто не знає, що тут робити, як розсудити. А Маруся:

— Ви лоша прив'яжіть, а кобил повипрягайте та й пустіть — котра побіжить до лошати, то та й привела.

Зараз так і зробили. Пустили їх — так одна й побігла до лошати, а друга стоїть.

Тоді пан побачив, що нічого з дівчиною не поробиш, і відпустив її.

Убогий — бідний.
Позиватися — судитися.
Прудкий — дуже швидкий.
Прицькувати — напускати собак.
Гринджоли — санчата.
Рундук — ганок.
Лікоть — старовинна міра довжини.

1. Поміркуй, чи справді багатий брат пожалів бідного, коли дав йому корову?
2. Про які риси характеру багатого брата свідчить його бажання забрати корову у бідного?
3. Розкажи, які завдання давав пан Марусі, і як вона з ними впоралась? Порівняй дії Марусі й пана. Хто з них мудріший? Наведи приклади з казки.
4. Поміркуй: панський суд був справедливим чи ні? Доведи свою думку.
5. Попрацюйте разом: дотримуючись інтонації, прочитайте в особах розмову Марусі з батьком.
6. Чи є у казці смішні епізоди. Спробуй їх відтворити, ставши «актором». Використовуй інтонацію, міміку, жести.
7. Кому симпатизує автор (народ) у казці? Які риси характеру він схвалює, а які — висміює?
8. Поміркуй, чому казка має таку назву? До яких казок її можна віднести?
9. Уважно прочитайте казку в класі, поділіть її на частини. Разом з учителем складіть план казки. Перекажи казку за складеним планом.
10. Уважно розглянь ілюстрацію. До якої вона частини казки? Користуючись ілюстрацією, перекажи цю частину казки.

Хитрий півень

Півень, тріпочучи крильми, злетів на пліт* і почав на все горло кукурікати. З сусіднього лісочка підкралася лисичка.

День добрий! — гукнула вона.— Почула, як ти гарно кукурікаєш. Чудовий у тебе голос.

Тільки не знаю, чи вмієш ти так співати, як співав твій батько.

— А як же співав мій батько?

— Він на одній нозі ходив по плоту і, заплющивши одне око, так гарно кукурікав, що й ну...

— І я зможу! — сказав півень, випрямився, заплющив око і почав кукурікати.

— А чи зможеш ти стояти на одній нозі і, заплющивши очі, співати?

— Зможу! — крикнув півень.

Та тільки заплющив він очі, як лисиця підскочила і схопила його. Понесла лисиця його в ліс і хотіла вже з'їсти, а він і каже:

— Твоя мати не так робила!

— А як же вона робила? — спитала лисиця.

— Схопивши півня, вона, перш ніж розірвати його, мала звичку співати.

— Я вся вдалася в матір! — промовила лисиця. Заплющивши очі, вона почала щось шепотіти.

Півень тільки цього й чекав: змахнув крильми, злетів і сів на дерево.

— Ось тобі й маєш: півень мене перехитрив,— облизавшись, промовила лисиця, зітхнула і голодна подалася в ліс.

1. Розкажи, яка розмова відбулася між півнем і лисицею.
2. Поясни, як півень урятувався?
3. Якими словами можна схарактеризувати півня? У чому проявилася винахідливість півня?
4. Що можна сказати про поведінку лисиці?
5. Попрацюйте разом. Прочитайте виразно в особах розмову лисички з півнем. Дотримуйтеся інтонації.
6. Чому зло в казках завжди програє?
7. Поясни, як ти розумієш прислів'я: *Де сила не візьме, там розум переможе?*

ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

Чарівне перо

Жив собі чоловік з жінкою. Довго не мали дітей, аж на старість появилася в них син Дмитро, а за ним — Юрко.

Оба хлопці файно* росли, оба вродливі були, лише що старшого Дмитра всі любили, а Юрка не дуже. Тато сказав:

— Дмитро — ледачий, але веселий. Юрко працьовитий, та коли такий мовчазний, що не знати, що він думає.

Так минав рік за роком. Хлопці підросли. Дмитро дуже не любив молодшого Юрка — бив, старшував над ним, знущався.

Але одної ночі приснився Юркові сон: ніби прийшла до нього старенька жінка, й сказала, що він стане королем. Розказав сон братові. Той став ще більше знущатися над Юрком.

Малі діти ростуть скоро. Вже вони парубки.

Одного дня хлопці поснідали, а тато каже:

— Сини мої, досі я на вас працював, а тепер — не годен уже. Йдіть собі в світ свого хліба шукати. Ви здорові, дорослі, нічого вам не бракує — вирушайте в щасливий час, у добру годину.

Зрихтувала мама синам торби, дала по хлібині та й заплакала:

— Йой, як то буде? Вдома Дмитро над Юрком знущався, та й у світі не перестане.

А тато навіть не обняв Юрка, лише Дмитра..

Пішли брати. Йшли вони, йшли, аж зайшли в темні ліси. Сіли вони відпочити та й пообідати. Розв'язав Юрко свою торбу. Дмитро підсів, поміг братові все з'їсти — пішли далі. Йшли вони до вечора. Ввечері сідає Дмитро вечеряти, а брата не просить. Юрко хотів узяти хліба, а Дмитро вихопив його з рук та ще й побив брата. Ночував Юрко голодний.

Йшли вони, йшли, аж прийшли над лісове озеро. Дмитро забив у ногу якусь тернину, сів вишпортувати, а Юрко підійшов до води й побачив, що в озері купається золота лебедя. Юрко якось так щиро, так замилувано дивився на лебедю, що вона приблизилася д'берегові та й пустила коло його ніг золоте перо.

Лебедя побила крилами по воді та й полетіла, а Юрко хапнув те перо й сховав у пазуху. Дмитро замітив та й питає:

— Що ти в пазуху сховав? Жабу чи вужа?

— Ні, то я почухався, бо мене засвербіло, — відповів Юрко.

Але Дмитро запідозрив, що брат у пазусі щось має. Йшли вони ще до ночі.

Вночі полягали спати, але Дмитро не спить — хоче конче знати, що брат поклав у пазуху. Коли Юрко заснув, пхає він руку під сорочку. Тягне перо, а воно так засіяло, аж Юрко пробудився.

— Брате, що ти в моїй пазусі шукаєш?

А той:

— Що ти там сховав?

Повставали вони з сонцем та й ідуть. Надвечір показалася їм серед лісу якась хатина. Зайшли досередини, а в хатині є старенька-престаренька бабуся. Просяються брати переночувати.

Подивилася на них бабуся та й каже:

— Що з вами робити? Тебе, Юрку, я прийму до хати спати, а твій брат най на призьбі ночує.

Дмитро розсердився на стару й каже:

— Хіба я гірший за Юрка?

— Ти не гірший, але знаєш сам, чому тобі з братом спати не можна.

Переночував Юрко в хатині, а Дмитро на призьбі. Раненько дала бабуся обом поснідати та й заставляє до роботи. Юрко роботу любить. А Дмитро лежав та й сміявся з брата, що той все робить.

Ще пройшла доба. Каже бабуся Юркові:

— Ну, сину, тепер заплачу тобі за твої щирі мозолі, але не грішми. Даю свого песика. Він переведе тебе через золотий міст, і ти зайдеш до діамантового палацу. Там на тебе твоє щастя чекає.

— А мені що даш? — питає Дмитро.

Бабуся каже:

— Буде і тобі плата. Ти задумав рідного брата вбити за золоте перо, що лебедя випустила, але я його врятувала. Він працював у мене, а ти лежав горілиць під деревом. Ти все життя знущався над ним, але твій брат стане королем, а ти зі зрадливим серцем пропадеш, як песья слина!

Бабуся як подула — звіялася буря, вхопила Дмитра й понесла аж додому.

А Юрко взяв песика, попрощався зі старою й пішов. Не довго він ішов, треба переходити золотий ліс, а там два леви один з одного боку до поруччя прив'язаний, а другий — з другого. Песик як гаркне на одного лева — лев відсахнувся, Юрко пробіг, песик як гаркне на другого — лев відсахнувся, Юрко пробіг. Так він дістався до діамантового палацу. Але ж бо той палац обпаркований діамантовим парканом, діамантова брама є, а за брамою діамантові вартові стоять.

Песик підбігає до брами, шкробає лапкою — брама відкривається, виходять два вартові, беруть Юрка й ведуть до короля.

А той король живе в діамантовому палаці і має таку бороду, що стіл сім разів обвиває довкола й тягає по палаці.

Питає король, хто він і чого прийшов.

Юрко говорить:

— Королю могучий, не знаю, не знаю, що ти накажеш: чи голову мені стяти, чи живим відпустити, але прийшов я доньку твою сватати.

Задумався король, а тоді каже:

— До вечора відпочивай, а ввечері дам тобі завдання.

Наївся Юрко, пішов спати.

Уже зайшло сонце, прийшов королівський посланець і каже:

— Вечеряй, іди до лісу: сказав король, аби за цю ніч великими руками вимкнув із землі два столітні дуби, що діамантове листя мають. І приніс під королівський палац так, аби з них ні один листок не впав.

Пішов Юрко до діамантового лісу, сів та й зажурився. Дивиться: перед ним королівна стоїть. Питає його:

— Чого журишся, козаче?

А він узяв та й розказав.

Вона говорить:

— Я тобі поможу з тими дубами, але подаруй мені щось.

— Та я нічого не маю, хіба золоте перо, що золота лебедя впустила.

— Мені якраз того пера й треба, бо без нього я не можу заміж вийти.

Вийняв Юрко з пазухи золоте перо, дав королівні, вона й каже:

— Лягай спати, а дубами не журися.

Тут найшов на нього такий солодкий сон, що не спам'ятався, як заснув.

Вранці хтось його будить. Дивиться — стоїть перед ним учорашня молоденька вродлива королівна й говорить:

— Вставай, Юрку, вже дуби перед палацом. Біжи до короля, поки він ще спить.

Побіг Юрко до палацу, сів між двома дубами й чекає. Тут виходить з палацу король і говорить:

— Дякую тобі, сину, за твою добру роботу. Ти всіх нас з важкого закляття визволив. Моя праправнучка була в лебедю зачарована, а ти її знов людиною зробив. Я через це вмерти не міг. Сватай мою праправнучку. Дарую вам оцей палац. Коли поблагословлю вас, тоді прийме мене сира земля. Бо я вже тисячу років живу й бородою столи по палаці тягаю.

Прийшла королівна, поблагословив їх обох король. Відбулося бучне весілля. Відгуляли його. А тоді бородатий король умер. А молодята в діамантовому палаці живуть, хліб жують і постолом добро возять. Що нам до них?

Зрихтувати — приготувати.
Вишпортувати — діставати, витягати.
Шкрібати — шкребти.
Діамант — дорогоцінний камінь.

1. Поміркуй, чому Дмитро так погано ставився до брата Юрка? Чому він так поведився?
2. Поясни, Чому лебедя дала золоте перо Юркові, а не Дмитрові?
3. Подумай і скажи, чому бабуся по-різному подякувала братам?
4. Порівняй поведінку Дмитра і Юрка. Поміркуй: із кого варто брати приклад?
5. Визнач тему і основну думку казки.
6. Чого навчає нас ця казка?
7. Попрацюйте разом. Складіть у класі план казки. Перекажи казку за складеним планом.

Про вдовину дочку, Бабу Ягу і царевича

Жила собі вдова. Вона молодою повдовіла і мала лише одну дочку Марійку. Та дівчина була дуже працьовита. Одного разу каже донька:

— Мамо, завтра весілля, я піду в ліс, назбираю ягід і напечемо собі пиріжків.

А мати говорить:

— Ти ще зовсім мала і я боюся тебе пускати в ліс.

— А я, мамо, не боюся. Коли звір надійде, я скоренько на дуба вилізу, заховаюся під листя, бо вмію так, як вивірка, по дереві лазити.

Мама послухала і сказала:

— Йди, доню, але далеко в ліс не заходь.

— Але знаєш що, мамо, трапляються зараз і гриби, дай мені ще кошочок на гриби.

Дала мати кошочок. Іде Марійка, співає, зайшла в ліс, знайшла маленьку криничку. Бачить, коло кринички велике грибовище. Назбирала грибів повен кошик, назбирала ще в хустину, зайшла далі в трави, назбирала повний збаночок ягід і хоче йти додому. Виходить на дорогу, а тут її переходить Баба Яга.

— Дівчино-о-о, сонце зайшло-о-о, тебе вовки з'їдять! Ходи до мене, переночуєш.

Вона відповідає:

— Ні, бабусю, вовки мене не з'їдять, до села недалеко, я ще буду вдома ночувати. Моя мама цілу ніч буде журитися, коли з лісу не вернуся.

Баба Яга вздріла, що Марійка її не послухає, та й зачала силою тягнути, але дівчина схопилася обома руками за смереку та й не пускається. Баба Яга тоді вихопила з-за пояса віник і стала її підмітати до лісу.

Марійка говорить:

— Ей, бабусю, ви зі мною не жартуйте!

Але баба мете й сміється, мете й сміється, аж нарешті покинула мести.

Побачила, що дівчина вже заблудилася, й подумала: «Най ще уночі наїсться добре страху Марійка, а завтра вже її буде». Настала ніч. Баба зникла. Марійка сама-одна сидить у лісі й не знає, куди йти. Поплакала трохи. Тоді знайшла велику березу, вилізла високо, обмотала себе крайкою*, щоб не впасти, як засне, та й так перемучилася до ранку. Блудила вона цілий день і під вечір прийшла до хатини на курячій лапці. Вийшла з хати зубата Баба Яга та й засміялася:

— Ага, не хотіла зі мною йти, а тепер сама припленталася! Аби ти була трохи мудрішою, зроблю з тебе дику козу.

Дмухнула на дівчину — стала Марійка серною. Мучиться бідна, а Баба Яга, знає ж, що вдома мати плаче за нею, але не втече Марійка, бо вона вже дика коза. Ходить кізочка по лісі та й плаче.

А до того лісу поїхав на полювання молодий царевич. Уздрів він молоду козу та й кричить своїм воїнам-дружинникам:

— Йой, яка гарна коза! Жаль її вбивати! Обскочте, хлопці, й зловіть серну живою!

Ті обскочили, спіймали козу, привели до царевича, а вона заговорила людським голосом:

— Не коза я, царевичу, а дівчина. Пішла я по ягоди і гриби до лісу, а Баба Яга заманила мене до себе й зачарувала.

Наказав царевич своїм хлопцям обскочити хату на курячій ніжці. Обскочили хату, зачали стріляти, а кулі до Баби Яги не беруться.

Згадав царевич, що він має при собі пшеницю. Старий цар знав про той ліс і про Бабу Ягу й порадив синові взяти з собою на полювання пшеницю. Наладував царевич пістолет не шротом*, а пшеницею, прицілився й вистрілив. Коли царевич вистрілив, Баба Яга впала, все військо її попадало, і з неї замість крові розлилися чорні потоки й ріки.

Баба Яга погинула, а з дикої кози зробилася дівчина — така вродлива, така вродлива, що царевич не міг від неї очей відірвати. Поїхали вони, відшукали її маму. Забрав царевич стару з донькою до палацу й пішов сказати своєму батькові:

— Тату, я вполював таку козу, якої ви ще не виділи.

— Йду подивитися, — каже цар.

Царевич відсунув занавіску, а цар закам'янів від подиву.

— Ну, дитино, ти така вродлива, що я скільки на світі живу, але такої вроди ще не видів. А що ти, сину, від мене хочеш?

— Та благослови, батьку, під вінець.

— Жийте, діти, щасливі і в мирі! Будьте веселі, як весна, здорові, як вода, гожі, як рожі, а багаті, як земля наша!

Відбулося весілля. Вони щасливо дотепер живуть, хліб жують, а постолом добро возять. Що нам до них?

Вивірка — білка

Збаночок — глечик

Уздріти — побачити, помітити

Кавалок — шматок

1. Розкажи, яка пригода сталася з Марійкою в лісі?
2. Кого зустріла дівчина-кізочка в лісі?
3. Розкажи, як склалося подальше життя Марійки?
4. Уважно прочитай кінець казки. У якому творі був подібний кінець?
5. Попрацюйте разом. У класі разом з учителем/ учителькою складіть план казки.
6. Перекажи казку за складеним планом.
7. Продовж думку: *Із прочитаних казок мені стало зрозуміло, що...*

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ПІСНІ

«Українська пісня! Хто не був зачарований нею, хто не згадує її як своє чисте, прозоре дитинство, свою горду юність, своє бажання бути красивим і ніжним, сильним і хоробрим?» — говорив видатний український кінорежисер і письменник Олександр Довженко.

Народна пісня — це невеликий усний віршований твір, що призначений для виконання співом.

Народні пісні дуже давні за походженням. Виникали вони переважно одночасно з мелодіями. У піснях відобразилися усі сторони життя народу.

Народні пісні поділяють на соціально-побутові, родинно-побутові, календарно-обрядові (колядки, щедрівки, веснянки, русальні, купальські, жнивні, весільні та ін.), історичні, козацькі, коломийки тощо.

У **соціально-побутових** піснях здебільшого розповідається про тяжке нужденне життя і побут простого народу за часів кріпаччини, про щоденну працю селян на панському полі, у панському господарстві.

Олександр Довженко так писав про українську народну пісню: *«Українська пісня — це геніальна поетична біографія народу...»*.

1. Хто складав народні пісні?
2. Поясни, що висловлював народ у піснях?
3. Розкажи, на які види поділяють народні пісні?
4. Попрацюйте разом. Які народні пісні ви вчили в школі? Пригадайте їх і проспівайте в класі.

Віє вітер на долину

Віє вітер на долину,
колише билину.
Рід до роду листи пише
та на Україну.
Пише листи розмаїті,
пише, розсилає
все на тую Україну,
де родину має.
Ой роде ж мій, роде,
ой роде ж мій милий
розійшовся по Вкраїні,
як туманець синій,
піднімися вгору,
з'їжджається рід до роду
на любу розмову.

Родина — родичі.

1. Подумай, про який рід розповідається в пісні?
2. Про яких родичів співається у пісні?
3. Поясни, з якою метою одні до одних родичі пишуть листи? Розкажи, як тепер спілкуються родичі, які живуть в інших країнах?
4. Поясни, що означає вислів: «Якщо між рідними все добре, то й у державі все буде добре»?
5. Читай пісню виразно, дотримуйся інтонації.

Ой піду я лугом

Ой піду я лугом,
лугом-долиною,
а чи не зустрінусь
з родом, з родиною.

На чужій роботі
тяжко нароблюся,
як прийду додому
сяду й зажурюся.

Ой там моя сестра
пшениченьку жала
сказав я їй «Здрастуй»,
«Здоров» не сказала.

Нічим затопити,
нічого й зварити,
плачуть дрібні діти,
нічим накормити!

— Ой чого ти, сестро,
така горда стала:
сказав тобі «Здрастуй»,
«Здоров» не сказала?

— Ой чого ти, сестро,
така стара стала,
синів не женила,
дочок не давала?

— Тим я тобі, брате,
«Здоров» не сказала:
за дрібними слізьми
тебе не пізнала.

— Постарили, брате,
мене чужі хати,
чужа роботонька
та зла недоленька!

1. Розкажи, про що розповідається в пісні? Чому постаріла сестра?
2. Поясни, що означають слова: *постарили...мене чужі хати, чужа роботонька?*
3. До словосполучення *дрібні діти* добери близьке за значенням.
4. Розкажи про страждання бідної жінки.
5. Поміркуй, який антонім підійде до слова *недоленька?*
6. Поясни, про які часи народ розповів у пісні? Який настрій викликає в тебе пісня? Чому?
7. Читай пісню душевно, виразно.

Ой у степу криниченька

Ой у степу криниченька,
там чумацька столиченька.
Там чумаки стояли,
отамана чекали.

Їдьте, хлопці, на базар,
купить косу із кіссям.
Будем сіно косити,
будем воли кормити.

Отама чекали,
снігом воли припали.
— Отамане, батьку наш!
— Порадь же ти тепер нас.

Будем воли кормити,
з Криму солі возити.
Косить, хлопці, лободу,
забудьте цю біду.

Що ми будем робити?
Нічим волів кормити.
— А це, хлопці, не біда,
єсть у полі лобода.

Косить, хлопці, очерет,
наваримо вечерять.
Укинемо кабака
та пом'янем чумака.

Отаман — керівник, начальник, командир
Кабак — гарбуз

Іван Айвазовський «Чумацька валка»

1. Пригадай, хто такі чумаки. Чим вони займалися?
2. Поясни, що чумаки возили з Криму?
3. Розкажи, що ти знаєш про працю чумаків? Чумацька параця легка чи важка? Відповідь знайди у тексті пісні й зачитай.
4. Уважно розглянь картину Івана Айвазовського «Чумацька валка». Кого на ній зображено? Як живеться чумакам? Відповідь знайди у тексті пісні й зачитай.
5. Поміркуй, яким настроєм сповнена пісня?
6. Читай пісню виразно, чітко вимовляй кожне слово.

У **родинно-побутових** піснях відтворено всі важливі моменти сімейного життя. До таких пісень належать і *колискові*. Перш ніж навчитися говорити й співати, дитина слухає колискові і з перших днів свого життя, ще несвідомо, поринає в чарівний світ народної поезії, рідного слова, знайомиться з рідною мовою.

Коліскова

Ходить сонко по долині,
мати кличе до дитини:
«Ой сонечку, соколечку!
Іди до нас в колісочку,
приспи нашу дитиночку!
У нас хата тепленькая,
коліска новенькая».
Не йде сонко, не приходить,
десь комишем тихо бродить.
«Ходи, броди по комишу,
а я сама заколишу».

1. Поясни, до яких пісень належать колискові?
2. Кого кличе мати до дитини?
3. Прочитай, які слова вживає мати, колишучи дитину. Чому в її мовленні багато пестливих слів?.
4. Подумай і добери пестливі слова до слова *дитина*.
5. Випиши з пісні пестливі слова. Чому мати вживає їх?
6. Поясни, чому колискові пісні належать до родинно-побутових?
7. Уважно розглянь ілюстрацію. Яку ілюстрацію ти бажаєш намалювати до колискової? Чому?
8. Пригадай, які ти знаєш колискові пісні.
9. Виразно, душевно читай колискову.

Календарно-обрядові пісні — це народні пісні, які співали під час народних свят та в різні пори року, щоб забезпечити успіхи в господарюванні.

Основні зимові свята — Різдво та Василя й Маланки, або Щедрий вечір. На Різдво колядували — співали *колядки*. На Щедрий вечір щедрували — співали *щедрівки*.

Радуйся, земле, Коляда їде!

Радуйся, земле, Коляда їде!
 Святий вечір, добрий вечір.
 Коляда їде, всім дари везе,
 всім дари везе, нам слово каже,
 нам слово каже, що вже світ сяє.
 Земле, земле, одчиняй двері,
 одчиняй двері, то твій князь* їде,
 то твій князь їде, молоду бере,
 молоду бере — обдаровує.
 Ми ж тебе, господарю,
 та й не понижаємо,
 а своїми щедрами
 та й благословляємо!

1. Знайди в тексті колядки слова, якими названо землю й коляду. Чому їх порівняно з нареченим і нареченою?
2. Зачитай, як колядники вітають господаря.
3. Пригадай і розкажи, як у твоїй родині святкують зимові свята.
4. Читай колядку виразно, дотримуючись інтонації.

Ой чи є, чи нема пан господар вдома?

Ой чи є, чи нема пан господар вдома?

Щедрий вечір, добрий вечір, пан господар вдома?

Ой нема, ой нема, та й поїхав до млина.

Щедрий вечір, добрий вечір, та й поїхав до млина.

Та й муки спетлювать, меду-пива купувать.

Щедрий вечір, добрий вечір, меду-пива купувать.

Меду-пива купувать, щедрівників частувать.

Щедрий вечір, добрий вечір, щедрівників частувать.

Муку спетлювать — намолоти пшеничного борошна вищого гатунку.

1. Розкажи, коли співали календарно-обрядові пісні? Чому їх так названо?
2. Зачитай, як господарі готуються зустрічати щедрівників.
3. Поясни, чому в щедрівці бажали *щедрого вечора, доброго вечора*?
4. Читай щедрівку виразно, дотримуйся інтонації.

З радістю зустрічали в народі прихід весни. Весна несла нові сподівання на краще життя, надії на майбутній урожай.

Радіючи весні, молодь та діти збиралися на галявах і співали, танцювали. У піснях, які назвали *веснянками*, запитували весну, що вона принесла людям. Кожен хотів, щоб весна принесла те, чого він бажає. Це і зелене житечко, яке не вимерзло холодною зимою, і віночок з барвінку, яким дівчина в день весілля прикрасить голову, і новенький ціпок для старого дідуся.

Ой весно, весно, днем красна...

— Ой весно, весно, днем красна,
що ж ти нам, весно, принесла?

— Принесла я вам літечко
ще й запашненьке зіллячко,
а вам, дівчата, по вінку
з хрещатого барвінку,
а вам, парубки, по кийку —
гоніте товар на гірку.

Товар — свійські тварини (коні, корови, кози, вівці), яких пасли.

1. Поясни, чому люди з радістю чекали приходу весни?
2. Розкажи, чого народ чекав від весни?
3. Поясни, що принесла весна людям? Відповідь знайди в тексті веснянки.
4. Поясни, що означає вислів *запашненьке зіллячко*.
5. Випиши з тексту веснянки пестливі слова, склади з ними речення.
6. Поміркуй, чому весна принесла дівчатам вінки, а хлопцям — кийки? До чого закликає ця веснянка?
7. Попрацюйте разом. Придумайте ілюстрацію до веснянки. Усно опишіть її зміст.
8. Вивчи веснянку напам'ять.

Співаючи веснянку, часто водночас гралися в гру, що називається «Кривий танець», або «Довга лоза».

Дівчата й хлопці ставали по двоє в ряд, обличчям одне до одного, і бралися вгорі схрещеними руками. Остання пара проходить під руками інших пар і стає першою, за нею йде пара, яка була передостанньою, і так далі. У цієї гри немає кінця, тому вона в багатьох місцевостях, наприклад на Поділлі, називається «Кривий танець». Припинялася гра тоді, коли більшість її учасників розходилися.

Веснянка

Ми кривого танцю йдемо,
йому кінця не знайдемо;
ой то в гору, то в долину,
ой то в рожу, то в калину.
Ми кривого танцю йшли,
йому кінця не знайшли;
ой то вгору, то в долину,
ой то в рожу, то в калину.

Рожа — мальва.

1. Розкажи, в яку гру гралися, співаючи веснянку?
2. Попрацюйте разом. Після уроків навчися з однокласниками/однокласницями танцювати «Кривого танця».
3. Читай веснянку піднесено, радісно, з дотриманням інтонації.

Серед циклу літніх обрядових пісень найвідомішими є *купальські*. Молодь дуже любила свято Івана Купала, що й нині відзначається. У купальських піснях співалося про те, яким би дівчина хотіла бачити свого судженого: він насамперед мав бути молодим, вродливим і мудрим.

1. Пригадай і розкажи, як святкують Івана Купала.

Заплету віночок

Заплету віночок,
заплету шовковий,
на щастя, на долю,
на чорні брови.

Ой пуцу віночок
на биструю воду,
на щастя, на долю,
на милого вроду.

Ой поплинь, віночку,
прудко за водою,
на щастя, на долю
милому зі мною.

1. Розкажи, яких обрядів дотримуються на свято Івана Купала?
2. Поясни, для чого дівчата пускають вінки за водою? Про кого і про що вони мріють?
3. Розкажи, чи святкують Івана Купала в твоїй родині, близькі знайомі? Яких обрядів дотримуються в цей день?
4. Читай пісню правильно, душевно, з дотриманням інтонації.

У *жнивних* піснях оспівувалася праця хліборобів, звучала похвала ниві, врожаю, сонцю. Такою є пісня «Котився віночок по полю». У цій пісні в образі віночка оспівується зібраний урожай. Зерно хоче спочити в коморі. Воно і дощику достатньо напилось, не засохло, і вітерцем провіялося, не погнило. Ласкаве сонечко зігріло колосся, а ясний місяць насвітив на нього своїм ласкавим промінням. Отже, люди зібрали чисте, добірне зерно.

Котився віночок по полю

Котився віночок по полю
 да просився женчиків додому:
 «Ой додому, женчики, ходіте
 да мене у стодолу* візьміте.
 Нехай же я в стодолі спочину,
 а восени знову на поле вилину.
 Бо вже я дрібного дощичку напився,
 вже ж я буйних вітриків начувся,
 вже ж я од соненька напікся,
 од ясного місяця навітисся,
 на яснії зіроньки надивився».

1. Подумай і розкажи, з чого плетуть вінок у жнива.
2. Розкажи, хто такі женчики?
3. Розкажи, як природа сприяла гарному врожаю? Відповідь знайди у тексті пісні та прочитай.
4. Поміркуй, як розуміти слова: *Нехай же я в стодолі спочину, а восени знову на поле вилину?*
5. Читай пісню виразно, дотримуйся інтонації.

Історичні пісні — це твори, в яких оповідається про важливі події, про відомих, а іноді й безіменних героїв минулого.

В історичних піснях прославлялися борці за волю й щастя народу, звеличувалося віддане служіння Батьківщині — Україні.

Чимало пісень склав вдячний народ про мужність і хоробрість своїх захисників. До таких пісень належить пісня «Ой як крикнув же та козак Сірко». У ній оспівується тяжка доля простого народу, на захист якого став козак Сірко — пізніше він був обраний козаками кошовим отаманом. Сірко співчував біднякам, турбувався про них.

Похований Іван Сірко у селі Капулівка Нікопольського району на Дніпропетровщині.

1. Поясни, які пісні називають історичними? Про що в них співається?
2. Подумай і розкажи, що ти знаєш про запорожців. Чому козаків називали запорожцями?
3. Розкажи, як кошовий отаман Іван Сірко ставився до простих людей? Про які риси його характеру це свідчить?

Ой як крикнув же та козак Сірко...

Ой як крикнув же та козак Сірко:
Вбогі люди, вбогі люди,
скрізь вас, люди, бачу!
Як згадаю вашу муку,
сам не раз заплачу.
Кажуть люди, що щасливий,
я з того сміюся,
бо не знають, як я часом
сльозами заллюся.

Куди піду, подивлюся —
скрізь багач панує,
у розкошах превеликих
і днює, й ночує.
Убогому, нещасному
тяжкая робота,
а ще гіршая неправда,
вічная скорбота!

Наталія Павлусенко. Кошовий отаман Запорозької Січі Іван Сірко

1. Уважно прочитай, що розповідає козак Сірко про життя бідняків і багатіїв.
2. Поясни, чому козаку Сіркові школа бідняків? Як він про це говорить?
3. Читай слова пісні виразно, з почуттям.

До **козацьких пісень** відносяться пісні, створені за часів існування Запорозької Січі. Подібно до історичних пісень, козацькі теж сповнені високих почуттів, піднесення, запалу. У них зазвичай не згадано конкретних осіб козацької доби. Але є окремі пісні, в яких звучать відомі імена. Такою є пісня «Ой на горі та женці жнуть», в якій згадано кошового отамана Петра Конашевича-Сагайдачного, відомого успішними походами проти Туреччини й Кримського ханства 1605 і 1615 років. Згадується Михайло Дорошенко — один з найвідоміших ватажків, обраний гетьманом у 1625 році, також його онук Петро Дорошенко, який став гетьманом 1665 року. Загалом це пісня про козацький похід, тому герої різних історичних періодів — Сагайдачний і Дорошенко — опиняються в одному часовому просторі.

Ой на горі та женці жнуть...

Ой на горі та женці жнуть,
а попід горою,
попід зеленою
козаки йдуть.
Попереду Дорошенко
веде своє вісько,
військо запорозьке
хорошенько!
Посередині пан хорунжий,
під ним кониченько,
під ним вороненький
сильно дужий!
А позаду Сагайдачний,
що проміняв жінку
на тютюн і люльку, необачний!
«Гей, вернися Сагайдачний,
візьми свою жінку,
оддай мою люльку,
необачний!»

*Леонід Денисенко. Гетьман
Дорошенко веде своє військо
Запорозьке*

1. Пригадай, що ти знаєш про козаків з уроків історії.
2. Поміркуй, чому в пісні використано пестливі слова? Яке ставлення до козаків ними висловлено?
3. Читай пісню піднесено, урочисто, чітко вимовляючи кожне слово.

Одним із народних ватажків, який піднімав селян на боротьбу з панами на Поділлі, був Устим Кармалюк. Він організував невеликий загін хоробрих хлопців і нападав на панів, забираючи в них гроші, гарний одяг. І гроші, і одяг віддавали біднякам. Тому й називали в народі Кармалюка захисником бідних, складали про нього пісні.

У пісні «Ой не лети, орлице» передано турботливе ставлення народу до свого захисника. Люди просять орлицю, щоб і вона допомагала їхнім захисникам — не мутила води там, куди хлопці Кармалюка їдуть напиться. Бідний народ прагне добром віддячити за добро і просить в орлички, аби вона захистила своїм крилом сміливців.

Ой не лети, орлице...

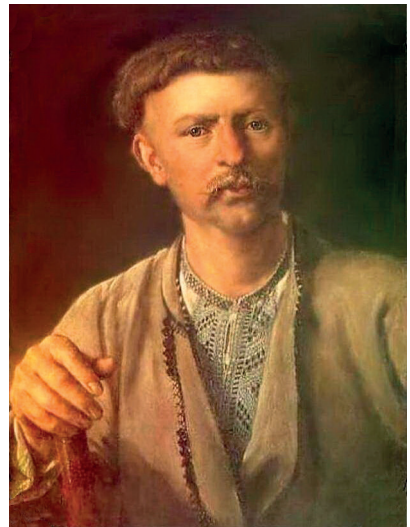
Ой не лети, орлице, в той бік не лети,
туди ходить Кармалюк напиться води.

Ой не мути, орлице, того потічка,
де п'ють воду коні та й Кармалюка.

Ой не мути, орлице, тої криниці,
де хлопці Кармеля йдуть пити водиці.

Лети, лети, орлице, високо літай,
ти ж того Кармеля у кривду не дай.

Ой не мути, орлице, не мути води,
ти ж того Кармеля крилом заступи.

Василь Тропінін. Українець

1. Поясни, чому народ називав Устима Кармалюка захисником бідних?
2. Розкажи, як народ оберігав свого захисника і його товаришів?
3. Знайди в тексті пісні й зачитай, про що просив народ орлицю.
4. Читай пісню виразно, з дотриманням інтонації.

УКРАЇНСЬКІ НАРОДНІ ЗАГАДКИ

Загадка — це короткий, поданий у прихованій формі опис предмета події чи явища, який потрібно відгадати.

Загадки виникли дуже давно. Їх складали про все, що оточувало людей, чим вони жили, використовуючи при цьому найнесподіваніші порівняння. У загадках яскраво проявилися спостережливість і кмітливість українського народу.

Багато загадок складено про тварин, рослини, явища природи.

Узимку ляже спати дядько волохатий.
Лиш тоді устане, як весна настане.

* * *

(Ведмідь)

У нашої бабусі сидить дід у кожусі,
проти печі гріється, без води умиється.

* * *

(Кім)

Сидить Марушка в семи кожухах.
Хто її роздягає, той сльози проливає.

(Цибуля)

Є загадки про знаряддя праці, речі побуту, засоби пересування.

Залізна кобила, мотузяний хвіст.
Хапає, та не їсть.

(Голка і нитка)

* * *

Не гавкає, не кусає, а в будинок не пускає.

(Замок)

* * *

Ні сани, ні віз, а їде без коліс.

(Човен)

Українці — народ дотепний. Складали вони й гумористичні загадки.

«Що тій козі буде, як їй сім літ мине?» —
«На восьме літо піде!»

Загадки є виявом спостережливості й мудрості народу.
Біла латка, чорна латка, на березі скаче. (Сорока)
Коли нема — чекають, а коли прийду — тікають. (Дощ)
Крил немає, скрізь літає та ще й куряву здіймає. (Вітер)

У наш час теж складаються загадки про нову техніку, про знаряддя праці.

Довгий хобот в нього є,
п'є не воду, а пальне,
хоч і рук своїх не має,
вантаж добрий підіймає.

(Підіймальний кран)

1. Розкажи, коли виникли загадки? Про що народ складав загадки?
2. Поясни, чому багато загадок народ склав про рослини і тварин?
3. Попрацюйте разои. Складіть з учителем/ учителькою загадки про героїв сучасних мультфільмів, мобільний телефон, комп'ютер. Організуйте конкурс на кращу загадку.
4. Вивчи дві загадки напам'ять. Загадай їх своїм друзям/подружкам.

ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

Ой у полі, ой у полі, стоїть три тополі

Ой у полі, ой у полі
стоїть три тополі,
Ой там сидить
три козаки у неволі,

Один сидить, один сидить
за отця, за неньку,
Ой плаче він
і ридає жалібненько,

Другий сидить, другий сидить за молоду вдову, —
Схилив, схилив головоньку аж додолу,

Третій сидить, третій сидить за молоду дівку,
Ой грає він, виграває у сопілку.

Один каже, один каже, що я не журюся,
З рідним отцем, з матір'ю розпрощаюся;

Другий каже, другий каже, що я не журюся,
З молодую удовою розплачуся;

Третій каже, третій каже, що я не боюся,
із молодую дівчиною ізвінчаюся.

1. Знайди в тексті пісні й зачитай, за що козаки попали в неволю.
2. Поясни, що думають робити козаки?
3. Читай пісню, дотримуючись інтонації.

Стоїть явір над водою...

Стоїть явір над водою, на воду схилився;
сидить козак у неволі, тяжко зажурився.
Не хилися, явороньку, ще ж ти зелененький,
не журися, козаченьку, ще ж ти молоденький!
«Не рад явір хилитися — вода корінь миє;
не рад би я журитися — само серце мліє».
Десь у тебе, козаченьку, нерідная мати,
ой що тобі дозволяє тутки пропадати?
Мабуть, тебе, козаченьку, дівчинонька лає,
ой що тобі, молодому, фортуни немає?
Ой з-за гори, за крутої чорний ворон криче,
з України далекої дівчинонька плаче.

Плаче вона та й журиться,
ще й тяжко голосить,
свого батька старенького
слізюньками просить:
«Продай, тату, продай, тату,
та сірії воли,
та викупи козаченька
з тяжкої неволі».

1. Поміркуй, хто є головним героєм пісні? Доведи свою думку.
2. Поясни, чому в пісні згадується матір козака? Що мала зробити ненька, дізнавшись, що син потрапив у неволю?
3. Розкажи, як у пісні показано благородний вчинок коханої дівчини?
4. Поміркуй, чому в пісні вжито пестливі слова? Випиши їх у зошит.
5. Читай пісню виразно, душевно, дотримуючись інтонації.

ЛІТЕРАТУРНІ КАЗКИ

ІВАН ФРАНКО

(1856–1916)

Іван Якович Франко народився 27 серпня 1856 року в селі Нагуєвичі Дрогобицького повіту (тепер село Івана Франка Дрогобицького району Львівської області).

Раннє дитинство Франка минуло поблизу батькової кузні. І, певно, в ту пору, як згадував письменник пізніше, ніхто не думав, що та кузня і та компанія в ній, і той її дружній настрій назавжди лишаться в душі маленького рудоволосого хлопчика...

Коли Іванові минуло 6 років, батько віддав його вчитися в сусіднє село. Викладали в школі польською та німецькою мовами. Учителі були жорстокими, вони глузували з учнів, яким важко давалась наука, залишали їх без обіду, били різками. Лише рідний дядько, в якого жив Франко, навчив майбутнього письменника читати українською мовою.

Ще з юних літ полюбив Іван Франко працюючих верховинців, рідну карпатську природу, її велич і красу. Він з болем спостерігав за життям земляків і мріяв про той час, коли Галичина стане вільною, а народ заживе щасливо. Свої мрії поет висловив у віршах, які почав писати ще в старших класах гімназії.

Через усю його творчість проходить любов до трудящої людини.

Іван Франко хотів бачити свій народ культурним, освіченим. Він виявив себе знавцем дитячої душі, вдумливим педагогом. Його твори для дітей належать до найкращих зразків цього жанру в українській літературі.

Постійні переслідування, арешти, тюрми, нестатки підточували здоров'я письменника.

Помер Іван Якович Франко у Львові 28 травня 1916 року.
Поховали його у Львові на Личаківському цвинтарі.

1. Розкажи, де пройшло дитинство Івана Франка.
2. Як учився малий Іванко?
3. Розкажи, за що полюбив Франко своїх земляків?
4. Поясни, про що мріяв Іван Франко для своїх земляків?
5. Поясни, чому уряд переслідував і арештовував поета ?
6. Пригадай, які твори Івана Франка ви читали? Про кого і про що в них розповідається?

Осел і Лев

(Казка)

Був собі Осел. Багато було йому праці у господаря.

«Давай, — думає, — втечу в ліс і буду жити на волі! Буду собі пастися в лісі, і хто мені що зробить?»

І, не довго думавши, втік від господаря у ліс. Добре йому там. Пасеться, де хоче, нічого не робить, ніхто його не б'є — відколи живе, ще такого добра не зазнав. Аж раз дивиться, йде Лев, страшний-престрашний, та просто на нього.

«Ну, — думає собі Осел, — аж тепер край мені буде!» — Але поки Лев дійшов до нього, він якось трохи отямився й подумав собі: «Ану, може, я його як-небудь обдурю?»

Та як стояв — бух на землю, ліг собі й лежить. Надходить Лев і кричить уже здалека:

— Ей, ти, хто ти там? Як ти смієш лежати? Чому не встанеш і не поклонишся мені?

А Осел мов і не чує. Лежить собі та тільки довгими вухами клапає.

Надійшов Лев і знов кричить:

— Зараз устань і поклонишся мені!

— А хто ж ти такий? — питає Осел.

— Ти ще й питаєшся? — кричить грізно Лев.— Хіба ти не знаєш, що я Лев, над усіма звірами цар?

Осел, не встаючи, підвів голову й витріщив на нього очі.

— І що ти за дурниці говориш? — промовив він.— Ти цар над усіма звірами? Хто тобі це сказав? Де це написано? Хто тебе обирав на царя? Ну, говори!

Лев стояв, мов лобом об стіну стукнувся.

— Хто мені це сказав? Та всі мені кажуть, що я над звірами цар. Хіба ж це неправда?

— Звичайно, що неправда! Не може бути правда, бо цар над усіма звірами не ти, а я.

— Ти? — здивувався Лев.— А де це написано?

— А йди подивися ось тут!

І він устав на ноги й, обернувшись задом до Лева, показав йому своє заднє копито, на яким була прибита новісінька, блискуча підкова.

— Бачиш? Це моя царська печатка. Якби ти був цар, то й ти б мав таку.

— Ото диво! — промовив Лев.— А я про те й не подумав ніколи. Мабуть, твоя правда. Але стій! Давай будемо змагатись. Ходімо в ліс, хто за годину наловить більше звірів, той буде справжній цар.

— Добре, нехай і так! — промовив Осел, і з тим вони розійшлись.

Лев побіг по лісі; бігав, бігав; тут

зловив сарну, там зайчика, там знов якогось звіра — за годину мав уже п'ять чи шість штук.

А Осел тим часом що робить? Пішов собі на широку поляну, де сонечко ясно світило, й посеред луку кинувся на землю, ноги геть відкинув, очі зажмурих, язик висолопив — кожен сказав би: згинув та й згинув. А понад поляною все яструби літають, ворони, кані, сороки, галки, всяка погана птиця. Бачать вони, лежить неживий Осел, та й усі гуртом до нього. Зразу здалека заскакували, а далі бачать, що не рухається, то й почали по ньому скакати, клювати йому язик та очі. А Осел нічого, тільки коли якийсь птах дуже близько підлізе, а він клац його зубами або стук його ногою, вб'є та й сховає під себе, та так хитро, що інші й не бачать. Не минуло й години, а він уже надушив їх з півкопи. Тоді схопився на ноги, як зареве, а птахи всі врозтіч. Осел забрав усю побиту пташню та й несе на те місце, де мали зійтися з Левом. Приходить, а Лев уже там.

— Ну, що,— каже до Осла й показує йому свою здобич,— бачиш, скільки я наполював?

— Ну, та й дурний же ти, Лево, — каже Осел і копнув його звірів ногою. — Таких звірів я міг би наловити зо дві копи. Та чого вони варті! А ти подивись на моїх! Я тільки таких ловив, що в повітрі літають. Ану, спробуй ти!

— Ні, я такої штуки не втну, — відповів Лев. — Аж тепер бачу насправді, що ти над звірами цар, а не я! Вибачай мені, що я так нечемно говорив з тобою!

— А бачиш! — промовив Осел. — Завжди треба бути чемним, бо як наскочиш на старшого від себе, то що тоді буде? От і тепер я міг би тебе покарати на смерть, але вибачаю, бо ти це зробив з дурного розуму, а не зі злої волі. Йди ж тепер і шануйся на другий раз!

І Лев пішов, похнюпившись та підібравши хвіст, немов-би хто вилив на нього бочку холодної води. Чи близько, чи далеко, зустрічає в лісі Вовчика-братака.

— Здорові були, найясніший царю! — каже Вовк і низенько кланяється.

— Ет, іди, не смійся з мене! — каже сумно Лев.— Який я тобі цар?

— Як то? — скрикнув Вовк.— Хто ж би посмів інакше сказати?

— Мовчи, братику,— пошепки говорить до нього Лев.— Тут недалеко є справжній цар. Як почує, буде біда і тобі, й мені.

— Справжній цар? — здивувався Вовк.— Що за диво? Який же тут є справжній цар, крім тебе?

— Є, є! — зі страхом прошепотів Лев.— Я сам його бачив. Та такий страшний! А що за сила! Навіть таких звірів ловить, що в повітрі літають. Я радий, що мене хоч живого пустив.

— Ну, що ти говориш? — здивувався Вовк.— Диво дивне! Знаю цей ліс давно, але ніяк не придумаю, хто б то міг бути. Який же на вигляд той новий цар?

— Одне слово — страшний! — сказав Лев.— Вуха от-такі, голова, як цеберко, а на задній нозі царська печать.

— Ніяк не вгадаю, хто це може бути? — дивувався Вовк.— Знаєш що, ходім, покажи мені його.

— Я? Нізачо в світі! — скрикнув Лев.— Досить уже, раз страху набрався.

— Та ходімо! Чого боятися? — заохочував Вовк.— От знаєш що, прив'яжи себе своїм хвостом до мого, сміліше нам буде йти.

— Про мене, — каже Лев,— нехай буде так. Зв'язалися обоє хвостами докупи та й пішли. Вийшли на горбок над полянкою, що на ній пасся Осел. Лев зупинився та й шепоче до Вовка:

— Ось він! Ось він! Подивися! Обертається Вовк, поглянув та як крикне:

— Дурний Лево, та це ж Ослисько! — А Левові почулося, що то новий цар уже близько, як злякається, та ходу! Через пеньки, через ярки що було духу. Біг, біг, далі втомився, став та й озирнувся.

— А що, Вовче, близько вже той новий цар?

Але Вовк тільки язик висунув. Як був прив'язаний до левиного хвоста, так і волікся за ним усю дорогу, поки й дух випустив.

— А бачиш,— каже до нього Лев,— ти казав, що новий цар не страшний, а як побачив його зблизька, то од самого страху помер!

1. Поясни, чому Осел утік від господаря?
2. Розкажи, як жилося Ослу в лісі?
3. Розкажи, що придумав Осел, коли побачив Лева?
4. Попрацюйте разом. Прочитай з однокласниками/однокласницями розмову Осла з Левом в особах. Дотримуйтеся інтонації.
5. Розкажи, як Осел ловив птахів. Що свідчить про його винахідливість?
6. Поміркуй, чи від страху перед Ослом помер Вовк?
7. Поясни, кого зобразив автор в образах Лева, Осла і Вовка?
8. Поміркуй, яка основна думка казки? Поясни, чому ти так вважаєш?

Галина Миколаївна Малик (нар. 1951 року) в місті Бердянськ Запорізької області. Перше знайомство з книжкою відбулося, коли мама зробила маленькій донечці на день народження подарунок: книжку «Українські народні казки». Пізніше письменниця згадувала, що книжка стала для неї малої «кі букварем, і розвагою, і цілим новим світом». Читати Галинка почала з п'яти років і читала багато.

Казкові повісті письменниці для дітей досить цікаві, легкі для сприймання. З їхніми героями постійно трапляються якісь пригоди, відбуваються небезпечні, але цікаві й радісні події. То реальні діти

потрапляють у казкову країну, як сталося це з Алею — героїнею повісті «Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії», то герої казкових країн потрапляють у наше реальне життя, наприклад герої повісті «Злочинці з паралельного світу».

Галина Малик часто приходиться на зустрічі з дітьми у школи, бібліотеки, заохочує учнів до перших проб пера. Її люблять і поважають, чекають на її нові твори, зустрічі з новими героями.

1. Розкажи, коли відбулося перше знайомство маленької Галинки з книжкою?
2. Поясни, про що пише Галина Малик у казкових повістях для дітей? Чого навчають її твори?
3. Поясни, чому писати для дітей може лише щаслива людина?

Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії

(Уривки)

Розділ перший, у якому починаються чуда

Аля грюкнула кімнатними дверима і притулила долоні до гарячих щік.

Ой, як соромно, як негарно все вийшло!

Ще місяць тому надумала вона вишити рушничок для бабусі, до її дня народження. І нитки підбрала, і рушничок білий знайшла, і навіть перший хрестик зробила. А потім їй перехотілося вишивати.

Вона відклала роботу й подумала: «Завтра дошию!» Назавтра часу в неї не знайшлося. Їй навіть здалося, що рушничок давним-давно вишитий!

Тому, коли сьогодні всі поздоровляли бабусю, Аля була впевнена, що дарує рушничка з вишитими червоними півнями.

Бабуся розгорнула пакунок і тут всі побачили біле полотно з маленьким хрестиком у куточку.

— Що це? — здивувалася бабуся.

— Це...це... вишиваний рушничок... — ледве вимовила Аля і почервоніла, як ті нитки.

А тато глянув на неї і стиха мовив:

— Ех ти!

І тоді Аля втекла до своєї кімнати.

Спочатку Алі стало нудно, а потім вона розсердилася: «Ось візьму голку і навишиваю вам сто півників, щоб ви не думали!...»

— Еге ж, рівнесенько сто! — повторив раптом хтось за її спиною.

Аля обернулася і...

— Хто тут!— прошепотіла вона.

На плінтусі сидів маленький чоловічок у довгому, майже до п'ят, картатому піджаку з широкими кишенями. На голові у чоловічка червонів ковпачок. А на ногах у нього були величезні зелені черевики з червоними шнурівками.

Аля зацікавилася. А чоловічок поважно вийняв з однієї кишені окуляри, з другої — якогось папірця і почав уважно читати, водячи по рядках вказівним пальцем

— Так, так, усе правильно! — задоволено мовив він. — Сьогодні ця дівчинка не завершила соту справу. Якраз стільки, скільки потрібно, щоб...

Чоловічок не доказав, бо Аля вже встигла на той час отямитись. Вона неухважно запхнула до кишеньки нитки з голкою і хотіла накрити чоловічка долонькою, наче коника. Але він побачив занесену над собою руку — і вмить опинився на люстрі.

Аля задерла голову і з цікавістю чекала, що ж він робитиме далі.

А чудернацький гість тим часом змахнув руками і

швидко-швидко щось забурмотів собі під носа. Аля прислухалась і розібрала дивні слова:

Недо-роби!
Недо-пиши!
Недо-почни!
Недо-лиши!
І недо-їж!
І недо-ший!
І в Недо-ладію
мерщій!

Тоді отой чоловічок, справді, наче коник, стрибнув на підлогу, тупнув ногою і... зник!

Раптом щось підхопило Алю, і вона миттю вилетіла у розчинене вікно...

1. Розкажи, який подарунок задумала зробити Аля до дня народження бабусі?
2. Поясни, чому дівчинка не здійснила свого задуму?
3. Розкажи, який був вигляд у маленького чоловічка? Поясни про що це свідчить?
4. Що можна сказати про поведінку Алі, зважаючи на сказані чоловічком слова?

Розділ другий, у якому Аля потрапила в дуже дивну країну

А треба вам сказати, що Аля тільки на перший погляд була звичайна дівчинка. Тобто виглядала вона звичайно.

А от вдачу вона мала дуже незвичайну. Вона нічого, ну зовсім нічогосінько, не могла доробити до кінця.

Почнім з того, що насправді звали її Галя. Але ще як була вона маленькою, вимовляла своє ім'я не повністю. Казала: «Аля хоче! Алі дай!» Тато з мамою так і почали звати її не Галею, а Алею. За ними бабуся з дідусем. Потім — знайомі та сусіди. Так і залишилася вона Алею.

Те, що їй клали на тарілку, вона не доїдала. Те, що давали пити, не допивала. Почне малювати — кине, бо набридло. Почне щось ліпити з пластиліну — кине, бо нудно. Почне вишивати — кине, бо нецікаво. Навіть заплестися їй ні разу не вдавалося до кінця. Заплете одну кіску, а за другу й не береться. Так і ходила цілий день — одна коса заплетена, друга ні. Через те з нею завжди траплялися якісь неприємності, як от сьогодні з бабусиним днем народження.

Втім, подивімося, що трапилось далі.

Аля недовго мандрувала таким незвичним способом. Їй здалося, що вона просто впала зі стільця на підлогу. Але, роздивившись навкруги, зрозуміла, що опинилася у геть незнайомому місці.

Сиділа вона біля ставка. Але якого ставка! У ньому зовсім не було води! Так, так! Аля протерла очі, але дивний ставок не зникав. Великі і маленькі риби пішки походжали по його дну, наче прогулювалися. Старий рак з однією клешнею за щось сварив маленьких рачат. А біля самого берега гуляли дві плотвички. Одна з них тримала парасольку. Вона часто поглядала на небо і казала:

— Згадаєш мої слова, любонько! Сьогодні неодмінно буде дощ, і ми всі добряче вимокнемо!

Неподалік білів у траві цілий острівець ромашок. Але вони видалися дивними. Придивившись, вона побачила, що лежали вони просто на землі. У них не було ні стебел, ні листя, ні коріння.

Та найбільше здивувалась Аля, коли подивилася на небо. Там сяяло не кругле сонце, а рівнесенько відрізана його половина. Промені від неї розходилися тільки в один бік.

— Ну й дива! Що це з ними всіма сталося — зі ставком, з квітами, з сонцем?

Та ніхто не відповідав їй на це запитання. Аля подумала, що як вона й далі отак сидітиме, то ні про що не дізнається. Дівчинка схопилася на рівні ноги і недалеко завважила шлях, який уривався на березі ставка.

1. Розкажи, яку вдачу мала Аля? Знайди про це у тексті й зачитай.
2. Подумай, що можна сказати про поведінку Алі?
3. Розкажи, що побачила дівчинка в незнайомому місці?
4. Поясни, чим здивували Алю рибки, рак, ромашки, сонце? Якими їх побачила Аля? Знайди про це у тексті й заячитай. Читай, правильно вимовляючи кожне слово.
5. Поміркуй, чому все у незнайомому місці було незвичайним?

Розділ третій,
у якому Аля знайомиться з першим недоладянином

Тільки-но мандрівниця звернула за перший поворот дороги, аж попереду побачила дерев'яний стовпчик. На ньому криво прибіта стрілка показувала кудись угору. А на стрілці великими літерами нашкрябано: НЕДОЛАДІЯ.

— Що за недоладія? — вголос запитала Аля. — І де вона, якщо навколо тільки трава та куці?

І тут у цих самих куцах щось зашаруділо. З густого листя висунулася голова. Її прикрашав шкіряний капелюшок з півнячою пір'їною збоку. Капелюшок сидів криво, бо лівого вуха, яке б мало його підтримувати, на голові зовсім не було.

— Ти хто? — спитала голова звичайним людським голосом.

— Я — Аля, — отямившись від несподіванки, відповіла дівчинка.
— А ти хто?

— А я — Недоладько! — Губи ще ширше розпливлися в усмішці, а менше око майже зовсім заплющилося.

І з куців виліз кремезний, широкоплечий хлопчина. Стояв він, нахилившись набік, бо ліва нога у нього була коротша від правої.

1. Правильно прочитай слово *недоладія*. З яких слів його утворено? Поясни, що вони означають?
2. Попрацюй самостійно. Знайди й зачитай опис Недоладька. Чому хлопчика так названо? З яких слів утворено його ім'я ?

Розділ четвертий, **у якому Недоладько розповідає про дивні речі.**

Від подиву Недоладько гепнувся на траву, не зводячи з Алі очей.

От так компот! — розгублено пробурмотів він. — Скільки живу, не зустрічав іще у нашій країні справжньої живої дівчинки! Чим же ти так завинила, що потрапила сюди? — співчутливо запитав він.

— Знаєш, що це за країна? Звичайно, не знаєш! — поспіхом сам собі відповів Недоладько. — Тут живуть не доведені до ладу справи! Так, так, усі недороблені справи! Хтось там у вас щось не доробив — гульк! — і воно вже тут! А збирає сюди недороблені справи карлик Недочеревик. Він уміє чаклувати.

Але дивно — раніше він забирав тільки те, що не доробляли люди. А от, щоб перевозити до Недоладії людей — такого ще не було!

Але дівчинка вже почала здогадуватися, чому потрапила сюди. «Напевно, це через бабусин рушничок», — подумала вона. І раптом сплеснула руками, бо згадала, що сьогодні бабусин день народження і всі, мабуть, уже сідають за святковий стіл. Її, напевно, шукають, мама хвилюється.

— Недоладьку, мені треба швиденько повернутися додому!
Лагідні очі Недоладька з сумом подивилися на Алю.

— З цієї країни немає дороги назад, — відповів він. — Хто потрапить сюди, залишається тут назавжди.

— Невже ніхто не знає дороги звідси? — Злякана дівчинка благально поглянула на Недоладька.

— Я тільки знаю, що на північ від Недоладії живуть абияки, на захід — авоськи. А з півдня і сходу Недоладія межує з великою країною сьяк-таків. Це величезні і дикі краї. На мандрівників там чекає безліч смертельних небезпек. Це все, що я знаю.

Недоладько замовк.

— Ну прошу тебе, будь ласка, придумай що-небудь! — прошепотіла у відчаї Аля.

Недоладько замислився.

— Взагалі, можна спробувати... Недоладією править Недороль Десятий. Кажуть, що він добрий, хоч мені в це не дуже віриться. Але спробувати можна.

— А де він живе?

— У своєму замку, в столиці Недоладії — Недограді! Я саме йду туди. Якщо хочеш — ходімо разом.

— А що ж мені залишається, — хитнула головою Аля, — ходім!

1. Поясни, чому Недоладько здивувався, побачивши Алю у країні Недоладії?
2. Розкажи, що розповів Недоладько Алі про країну Недоладію?
3. Поміркуй, чому з Недоладії немає дороги назад?
4. Розкажи про сусідів Недоладії. Чому їх так названо? Що означають їхні назви?
5. Поясни, що означають назви столиці Недоладії та її короля?

*Про зустріч Алі з королем Недоладії Недоролем Десятим
прочитай у розділі дванадцятому в рубриці
«Для позакласного читання»*

**Розділ сімнадцятий,
в якому Аля пробує ще раз довести справу до кінця**

— Як довго тебе не було! — вигукнув Недоладько. — Я вже почав турбуватись.

— Я теж! — буркнув Недоштанько, виходячи з темряви ще з декількома недоладянами.

— А це ще хто? — спитала Аля.

— Хто, хто... знову буркнув Недоштанько, — це мої друзі. Вони прийшли виручати тебе.

Тут з гурту виступила дивна чотирикутна бабуся. Голову бабуся обв'язала великою квітчастою хусткою. Її кінці, зав'язані вузликом над чолом, стирчали, як заячі вуха. У кожній руці бабуся тримала по великій картатій носовій хустинці.

Час від часу старенька витирала ними червоного розпухлого носа. Бідолашна бабуся безугаву кашляла, чхала, крктала і охала.

— Кахи-кахи, — почала вона і голосно чхнула. — Мене звати Недокватирка, а-ап-чхи! Ми дізналися, що в нашому місті з'явилася дівчинка, яка вміє доводити справу до кінця.

І вона розповіла Алі, не перестаючи кашляти і чхати, як одного разу тато попросив сина закрутити гвинтика на защіпці старої віконної квартирки. А хлопець був капітаном команди. А яка ж гра без капітана? Хлопець не докрутив гвинтика і гайнув у двір.

— І от я опинилася тут! А через цей протяг у мене постійний нежить, кашель, бронхіт і немає жодної кісточки, яка б не боліла.

Аля повернулася до гурту і підійшла до Недокватирки.

— Оце той гвинтик? — показала вона на вузлик.

І хоч раніше Аля ніколи не тримала в руках викрутку, рішуче взялась до роботи.

Тої ж миті бабуся перестала кашляти і чхати. Не тямлячи себе від радості, вона обмацувала попереk, руки, ноги і примовляла:

— Ой! Не болить! Ніде не болить! І ніде не крутить! — І вона кинулася цілувати Алю.

1. Поясни, які друзі виявилися у Недоштанька? Чому хлопчика так названо?
2. Чому квартира стала Недокватуркою й потрапила в Недоладію?
3. Розкажи, яку справу Аля довела до кінця.
4. Поясни, за що Недокватурка дякувала дівчинці?
5. Доведи, що Аля змінила свою поведінку.
6. Поміркуй, чи зможе Аля повернутися додому до своїх рідних? Від чого це залежить?
7. А ти завжди доводиш справи до кінця? Подумай над відповіддю, наведи приклади.

**Розділ двадцять сьомий,
у якому Аля не впізнає деяких давніх друзів**

На вежі не працював годинник, і Аля з Недопопелюшкою допомагали годинникарю — подавали інструменти, щоб він полагодив годинник.

Годинникар зі стрілкою спокійно повернувся на вежу. Не гаючи часу, він прив'язався мотузкою до товстої балки і заліз на циферблат велетенського годинника. Аля і Недопопелюшка подавали майстру інструменти.

На циферблаті відчинялися віконечка, і звідти нетерпляче визирали хвилини і секунди.

І так радісно було у годинникаря на серці, що він заспівав! А години, хвилини і секунди йому підспівували!

А цифри танцювали, наче старовинний королівський балет*.

Аля побачила, що до площі суне натовп. Вів натовп Недоладько.

Аля повернулася і впізнала багатьох знайомих недоладян. Потім знову перевела погляд на Недоладька і раптом ляснула себе по лобі.

— Стій тут, нікуди не ходи! — гукнула вона йому і зникла в замку.

Дівчинка побігла на кухню, знайшла у каміні кілька холодних вуглинок, міцно затисла їх у кулаці і поспішила назад.

— Стань отут, Недоладьку, — хвилюючись, попросила Аля. — Зніми, будь ласка, капелюха і повернися обличчям до сонця. — Вона поставила Недоладька впритул до кам'яного муру, перевела подих і взяла вуглинку. Намалювала йому друге вухо, підправила ніс і продовжила коротку ліву ногу.

Але нічого не змінилося. Що ж вона забула? Так, ямочку! Тремтячою рукою дівчинка торкнулася середини Недоладькового підборіддя...

І сталося диво! Вухо стало справжнім, перекривлена постать вирівнялася, нога подовшала...

Перед Алею стояв стрункий, гарний хлопець. Недоладька важко було б пізнати, якби не ті щирі очі та добра і лагідна посмішка.

Аля сяяла від задоволення.

Хтось торкнувся її руки, і дівчинка побачила Недовуса, який стояв поруч і благально дивився на неї. Аля зрозуміла все без слів і швиденько домалювала йому правого вуса. Він одразу ж перетворився на справжній.

Ось коли Алі довелося попрацювати!

Недоладяни тісно обступили її. Знадобилася не тільки Алина голка з ниткою, але й викрутка, і вуглинки, та ще багато різних інструментів, які позносили недоладяни.

Сонце підбилося височенько, та Аля все ще доробляла — малювала, зашивала, докручувала, прибивала.

А коли нарешті спинилася перепочити, побачила, що навкруги кипить робота. Недоладяни вже самі допомагали одне одному. На площі стояв гамір: там щось прибивали, там пиляли, там клепали. І всюди сяяли усмішки! Усмішки, яких раніше так не вистачало у цій країні!

— Ну от, — сказала їм Аля, — теперя спокійно можу повертатися додому. Адже я навчилася доробляти все, що починаю! Ходімо швидше до годинника, бо у нас обмаль часу! Кличте з нами всіх, хто хоче покинути цю недоладну країну.

Та Недоладько, опутивши голову, чомусь знічено переминався з ноги на ногу.

1. Поміркуй, чому майстер-годинникар заспівав?
2. Розкажи, що Аля домалювала Недоладьку? Чому хлопця так названо?
3. Поясни, про що просив дівчинку Недовус?
4. Поміркуй, чому недоладяни змінили ставлення до праці?
5. Розкажи, як змінилася країна Недоладія? Як тепер можна її назвати?
6. Пригадай, що змінилося у поведінці дівчинки? Поміркуй, який це дасть результат?

Розділ двадцять восьмий, у якому Аля дістає подарунок

Але чому Недоладько зовсім не поспішає до годинника? Аля з подивом спостерігала за його дивною поведінкою.

— Що сталося? — спитала дівчинка.

Розумієш, річ у тім, — винувато признався Недоладько, — що ми вирішили не покидати Недоладію. А Недороля ми влаштуємо на роботу — на яку він забажає. Потім доробимо все, що у нас ще не дороблено. І заживемо на славу! Адже це наша батьківщина! До того ж хоч ми усі такі різні, але нам так гарно працюється разом! — додав він, обвівши поглядом площу і посміхнувся. — Але ти повинна повернутися. Тебе там чекають — не дочекаються.

— Тоді будемо прощатися, — зажурено мовила Аля.

Зачекайте, зачекайте, — раптом почулося з юрби, що вже зібралася навколо Алі.

Юрба розступилася, і перед Алею опинився захеканий недоладянин. Він увесь був вишитий півнями. Аля придивилася пильніше. І раптом почервоніла, як ті півні. Вона зрозуміла, хто це! Це був недовишитий нею рушничок до бабусиноного дня народження. Він так вигадливо був перекручений і зав'язаний вузлами, що утворював постать стрункого чоловіка. А замість чуба хвацько закручувалися китиці. Давній знайомиць усміхнувся і, віддихавшись, сказав:

— Я бачу, ти мене впізнала! Але не червоній так! Що було, то було! Я опинився тут і вже навіть знайшов друзів! — Він озирнувся і витяг з юрби за руку дівчину. Це була гарна мережана шкарпетка, чистенька та охайна, хоч і заштопана в одному місці. В руках вона тримала якийсь згорток.

— Повернутися назад я не можу, — продовжував він, — та й не хочу. А щоб бабуся не залишилася без подарунка, ми ось... — І він кивнув на пакунок. Дівчина простягла пакунок Алі. Аля взяла його і розгорнула. Там лежав новий, вишитий червоними півнями рушничок!

Спасибі! — ледве вимовила від хвилювання Аля. — Спасибі велике! Як мені не хочеться з вами розлучатися! — Не забувайте мене, а я вас ніколи не забуду.

1. Поясни, чому Недоладько вирішив не покидати Недоладію?
2. Попрацюй самостійно. Знайди в тексті й зачитай, який вигляд мав недоладянин.
3. Розкажи, що подарував Алі недоладянин?
4. Поміркуй, чому Алі подарували вишитого рушничка? З якою подією це пов'язано?

Розділ двадцять дев'ятий, у якому Аля домальовує Першого Недорадника

Аля глянула на годинника. Стрілка показувала за одну хвилину дванадцять. Аля витягла з кишені стрічку і швиденько заплела косу. Годинник почав відбивати дванадцятую.

І до-роби!

І до-пиши!

І роз-почни!

І не лиши!

І до-їдай!

І до-пивай!

І з Недо-ладії

ТІКАЙ! — проказала дівчинка

І враз їй здалося, що вона знову впала зі стільця. Бо сиділа на підлозі у своїй кімнаті. Все було, як і раніше. Лише біля неї лежав пакуночок із рушничком. «Неначе у ракеті!» — подумала Аля. Підвелася з підлоги і знайшла у книжковій шафі старий альбом з недомальованим чоловічком. Дівчинка взяла олівець і почала домальовувати йому голову.

Аля дуже старалася. Однак обличчя у чоловічка знову, як і першого разу, вийшло хиже і зле. Та перемальовувати Алі було ніколи — на неї чекала важлива справа: з кишеньки виглядав ріжок нового списку шелеп-недотеп.

А в цей час у Недоладії Недовус і Недоборода, які все ще вартували Першого Недорадника, побачили, як той швидко-швидко закрутився на одному місці, наче дзиґа, і ... зник, наче його й не було!

А тепер швидше поздоровити бабусю! Аля взяла рушничка і враз зупинилася.

Але як же вона подарує його бабусі, коли не сама вишивала цих гарних червоних півників?! «Та якби я не навчила їх доробляти, цього рушничка взагалі б не було! — подумала Аля. — Виходить, у ньому є й часточка моєї праці! Отже, так і скажу бабусі — це від мене і від моїх друзів!»

І дівчинка рішуче прочинила двері до бабусиної кімнати.

1. Розкажи, які слова проказала дівчинка, перш ніж знову опинитися у своїй кімнаті?
2. Поміркуй, чому Аля взялася домальовувати чоловічка?
3. Розкажи, що сталося з Першим Недорадником?
4. Поміркуй, чому у вишитому рушничку була часточка й Алиної праці?
5. Пригадай і розкажи, які справи дороблено тобою до кінця. Як це вплинуло на ставлення до тебе однокласників/однокласниць, дорослих?

**Розділ тридцятий,
останній, і хоч він дуже короткий,
його не можна вважати недоробленим,
бо такі вони і є, ці останні розділи,
які ще зветься епілогами**

Карлик Недочеревик і досі тиняється по білому світу і збирає в Недоладію недороблені справи. А недоладяни негайно їх доробляють. І невідомо, хто кого переможе, бо ще багато тут у нас недороблених справ.

А Перший Недорадник висить у Алі над письмовим столом, пришпилений до стіни. Він злісно дивиться на Алю. Адже це через неї він так і не став королем.

Але тепер Аля ніскілочки його не боїться.

Та й ніколи їй звертати на нього увагу. Бо в кишеньці у неї ще величеський список з адресами, на які вона неодмінно мусить завітати.

А до тебе вона ще не приходила?

1. Поясни, чим займаються карлик Недочеревик і недоладяни?
2. Поміркуй, чому Аля перестала боятися Першого Недорадника?
3. Поясни, чого навчає нас ця казка? Як ще можна її назвати? Доведи свою думку.
4. Розкажи, чи є у твоєму класі учні/учениці, подібні на героїв казки? Як ви їх виховуєте?
5. Попрацюйте разом. Складіть у класі невеличку розповідь на тему: «Ми дбаємо про свій клас».

ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

Аля разом з Недоладьком пішла на зустріч з королем Недоладії. Їй допомагала знайома Недоладька, яка працювала служницею і звалася Недопопелюшка. Король дуже боявся Першого Недорадника, про що й розповів Алі.

Розділ дванадцятий, у якому Аля дізнається, з чого побудовано Недоладію

Недороль всівся на першу сходинку трону і підпер голову руками.

— Що я можу вдіяти, коли в його руках уся моя гвардія? А всі придворні так його бояться, що навіть німіють, коли випадково зіткнуться з ним у коридорі.

— А чому ви не виженете його зі свого королівства?

Аби ж то я знав, як це зробити! Країна ж зачарована. Дорогу звідси знає тільки карлик Недочеревик, що стягує сюди увесь цей мотлох.

Тут Недороль затнувся, бо згадав, що й сам знаходиться в цій країні.

— Але я не мотлох! Я — король! У мене тільки корона зламана. Бо Вовці з другого класу доручили полагодити її, коли я мав виступати у шкільному ляльковому театрі у казці «Піди туди — не знаю куди, принеси те — не знаю яке». А він, ледацюга, засунув мене разом з короною у найдальший куток майстерні. Вистава зірвалася, а мене притяг сюди Недочеревик.

Недороль сердито засопів.

— Спочатку він стягував сюди тільки недороблені справи, потім цю країну зліпив, а тепер і за людей взявся.

— А з чого він її зліпив, ваша недоречність? — спитала Аля.

— Як з чого? З того, що люди гублять, або викидають, або не бережуть. От, приміром, будується дім. Скільки битого скла, битої цегли, поламаних дощок залишається! Він усе це підбирає. Або

трапилася пожежа — згорів ліс. Недочеревик тут як тут — щось пошепче, і цей ліс уже в Недоладії. Річка висохла, ставок змілів... Люди гадають — куди вони зникли! А воно вже тутечки!

— І з того, що ми губимо або викидаємо, він збудував оцю величезну країну? — вражено прошепотіла Аля. І згадала, як вона разом з татом після ремонту квартири винесла на смітник ціленькі кахлі, вапно і навіть невеличкий рулончик лінолеуму.

— Пхе! Величезна! Він і досі будує її! — вигукнув Недороль. — І будуватиме аж поки люди не навчаться хазяйнувати. Ось і зараз гасає по світу і підбирає гожі шматки.

— А навіщо йому така країна, з недоробленого?

— Бо йому самому теж дечого не вистачає!

— Чого?

— Душі! От він і придумав собі таку країну, в якій у кожного чогось не вистачає! Серед таких людей і його вада стає менш помітною!

А що це таке — душа?

— Гм-гм, — зам'явся Недороль, — я не скажу тобі точно, але достеменно знаю, що бути без душі — це навіть гірше, ніж бути без голови.

Аля зрозуміла, що Недороль не допоможе їй вибратися з Недоладії. Бо й сам він не знає дороги звідси.

1. Поясни, що означають слова: *Недороль, Недорадник*?
2. Розкажи, чому Недороль боявся Першого Недорадника?
3. Попрацюй самостійно. Знайди в тексті й зачитай, що розповів король Алі про те, як він потрапив у Недоладію.
4. Розкажи, з чого Недочеревик збудував Недоладію?
5. Поміркуй, чому потрібно берегти речі, природу, довкілля?
6. Поясни, як ти розумієш слова Недороля про Першого Недорадника: *Бути без душі — це навіть гірше, ніж бути без голови.*

З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХІХ СТОЛІТТЯ

ТАРАС ШЕВЧЕНКО

(1814–1861)

Великий український поет Тарас Григорович Шевченко народився 9 березня 1814 року в селі Моринці Звенигородського повіту на Київщині (тепер село Шевченкове Черкаської області) у родині селянина-кріпака.

Родина Тараса була велика — дітей багато, злидні страшні. Тарасові було дев'ять років, коли ще молодою від непосильної роботи померла мати. А незабаром помер і батько. Довелося Тарасові йти в найми, але весь час хлопець мріяв учитися малювати. Та замість учення пан Енгельгардт узяв його в «козачки» — прислужники.

Якось повернувся пан з балу, побачив, що Тарас малює, розлютився і наказав висікти його на стайні.

Пан багато їздив і скрізь із собою брав Тараса, щоб той йому прислужував. 1829 року Енгельгардт переїхав до Вільна (тепер Вільнюс, столиця Литви), а потім — до Петербурга.

Одного разу, коли в пана зібралися гості, усі почали хвалитися, яких здібних козаків мають. Пан хотів теж похизуватися перед ними і похвалився, що має свого художника. Тому віддав Тараса в учні до маляра Ширяєва. Маляр був жорстокою людиною, він з ранку до вечора примушував учнів працювати, а малювати не вчив.

У Петербурзі влітку бувають білі ночі — тоді видно, як удень. От Тарас і почав білими ночами ходити в Літній сад. Сяде на перекинутій цеберці з-під фарби і малює.

Якось уночі гуляв у тому саду молодий художник Іван Сошенко. Побачив — сидить хлопець, малює. Підійшов, глянув, а малюнок хороший. Спитав звідки, і виявилось, що вони обидва з України. Молодий художник був доброю, чулою людиною. Розповів він художникам, письменникам, музикантам про те, що зустрів надзвичайно талановитого хлопця — Тараса Шевченка, що той хоче вчитись, а не може, бо кріпак, панові належить.

Тоді вирішили художники і письменники Тараса з неволі викупити. Зібрали дві тисячі п'ятсот карбованців — таку ціну пан зажадав — і у 1838 році Тараса Шевченка викупили з неволі.

Тараса прийняли до Академії художеств. Та весь час він думав про своїх братів і сестер, про весь нещасний народ, з якого сам вийшов. Адже він добре знав, як поневіряються убогі кріпаки в Україні. І Тарас Григорович писав про це у віршах, піснях. Його твори видали книжкою, яку він назвав «Кобзар». Одним із найвизначніших віршів поета є «Заповіт», який відомий майже в усьому світі. У вірші «Заповіт» Тарас Шевченко закликає-звертається до українців виборювати собі волю, будувати незалежну Україну, яку поет уявляє «сім'єю великою, вольною, новою».

Після закінчення Академії Тарас став художником, приїхав в Україну. А в Україні те саме діється, як і за його дитинства.

Георгій Меліхов.
Молодий Тарас Шевченко
в майстерні у К. П. Брюллова

Тоді він написав багато віршів, в яких закликав людей боротися за волю. Навесні 1847 року Тараса Шевченка заарештували. Цар наказав віддати Шевченка в солдати і заслати далеко від України, а що найстрашніше — заборонив йому писати й малювати.

Корнило Устиянович.
Шевченко на засланні

Десять років пробув Тарас у засланні. Довго муштрували його як солдата. Та не скорився він, писав ще запальніше. Потай записував свої вірші в малесеньку книжечку і ховав її. Повернувся Тарас Шевченко із заслання дуже хворим. Він недовго прожив після заслання.

Помер Тарас Григорович Шевченко 10 березня 1861 року. Його поховали, як він заповідав, в Україні, над Дніпром, на високій Чернечій горі поблизу Канева.

1. Розкажи про життя і творчість Тараса Шевченка за поданим планом.

План

1. Дитячі роки Тараса Шевченка.
2. Тарас — козачок у пана Енгельгарда.
3. «Наука» в маляра Ширяєва.
4. Зустріч із художником Іваном Сошенком.
5. Викуп із кріпацької неволі.
6. Навчання в Академії художеств. Вихід у світ «Кобзаря».
7. Повернення в Україну.
8. Арешт і заслання.
9. Повернення із заслання.
10. Ушанування пам'яті поета.

Заповіт

(Скорочено)

Як умру, то поховайте
мене на могилі
серед степу широкого
на Україні милій,
щоб лани широкополі,
і Дніпро, і кручі
було видно, було чути,
як реве ревучий.

Поховайте та вставайте,
кайдани порвіте
і вражою злою кров'ю
волю окропіте.
І мене в сім'ї великій,
в сім'ї вольній, новій
не забудьте пом'янути
незлим тихим словом.

*Пам'ятник Тарасу Шевченку
на Чернечій горі поблизу Канева
на його могилі*

1. Розкажи, про що просить Шевченко у вірші?
2. Як поет описує Україну?
3. До чого закликає поет народ України?
4. Розкажи, як український народ виконав і виконує заповіт Тараса Шевченка?
5. Вивчи «Заповіт» напам'ять.

Якби ви знали, паничі...

Якби ви знали, паничі,
де люди плачуть живучи,
то ви б елегій* не творили
та марне Бога б не хвалили,
на наші сльози сміючись.
За що, не знаю, називають
хатину в гаї тихим раєм.

Я в хаті мучився колись,
 мої там сльози пролились,
 найперші сльози. Я не знаю,
 чи єсть у Бога люте зло,
 щоб у тій хаті не жило?
 А хату раєм називають!
 Не називаю її раєм,
 тії хатиночки у гаї
 над чистим ставом край села.
 Мене там мати повила
 і, повиваючи, співала,
 свою нудьгу переливала
 в свою дитину... В тім гаю,
 у тій хатині, у раю,
 я бачив пекло... Там неволя,
 робота тяжкая, ніколи
 і помолитись не дають.
 Там матір добрую мою
 ще молодую — у могилу
 нужда та праця положила.
 Там батько, плачучи з дітьми
 (а ми малі були і голі),
 не витерпів лихої долі,
 умер на панщині!.. А ми
 розлізлися межи людьми,
 мов мишенята. Я до школи —
 носити воду школярам.
 Брати на панщину ходили,
 поки лоби їм поголили!
 А сестри! сестри! Горе вам,
 мої голубки молодії,
 для кого в світі живете?
 Ви в наймах вирости чужії,
 у наймах коси побіліють,
 у наймах, сестри, й умрете!..

Лоби поголили — віддали в солдати.

1. Поясни, чому Шевченко дорікає панським поетам?
2. Розкажи, які події з життя поета відображено у вірші?
3. Попрацюй самостійно. Знайди у вірші й зачитай, яким стало життя малого Тараса і його братів та сестер після смерті батьків?
4. Поясни, як ти розумієш слова: *Там неволя, робота тяжкая, ніколи й помолитись не дають?*
5. Доведи словами з вірша, що поет любив і жалів своїх рідних.
6. Пригадай і розкажи, що ти знаєш про життя кріпаків.
7. Проти кого поет спрямовує свої гнів та обурення? Знайди рядки вірша, в яких Шевченко з боєм говорить про «рай» у хатині в гаї.
8. Вкажи, яка тема вірша.
9. Читай вірш виразно, душевно.

І виріс я на чужині...

(Уривок)

...Аж страх погано
у тім хорошому селі:
чорніше чорної землі
блукають люди; повсихали
сади зелені, погнили
біленькі хати, повалялись,
стави бур'яном поросли.

Село неначе погоріло,
неначе люди подуріли,
німі на панщину ідуть
і діточок своїх ведуть!..

1. Про які часи розповідається у вірші?
2. Як жилося землякам поета у кріпацькій неволі.
3. Яким стало село за кріпацької неволі?
4. Поясни, як ти розумієш слова: *«чорніше чорної землі блукають люди; німі на панщину ідуть...»*?
5. Подумай і розкажи, як змінився б настрій людей, якби вони йшли працювати для себе, а не для пана?
6. Читай вірш виразно, чітко вимовляй кожне слово.

Сонце заходить, гори чорніють...

Сонце заходить, гори чорніють,
пташечка тихне, поле німіє,
радіють люди, що одпочинуть,
а я дивлюся... і серцем лину
в темний садочок на Україну.
Лину я, лину, думу гадаю,
і ніби серце одпочиває.
Чорніє поле, і гай, і гори,
на синє небо виходить зоря.
Ой зоре! зоре! — і сльози кануть.
Чи ти зійшла вже і на Україні?
Чи очі карі тебе шукають
на небі синім? Чи забувають?
Коли забули, бодай заснули,
про мою доленьку щоб і не чули.

1. Подумай, які почуття поета передаються в цьому вірші. Чим вони зумовлені?
2. Знайди в тексті й зачитай, як поет описує вечір. Які дієслова для цього використовує?
3. Поясни, чому волю порівняно з ясною зорею?
4. Поміркуй, що означають слова: *І серцем лину в темний садочок на Україну?*
5. Читай вірш виразно, з дотриманням належного темпу.

Княжна

(Уривок з поеми)

Село! і серце одпочине.
Село на нашій Україні —
неначе писанка село,
зеленим гаєм поросло.

Цвітуть сади; біліють хати,
а на горі стоять палати*,
неначе диво. А кругом
широколистії тополі,
а там і ліс, і ліс, і поле,
і сині гори за Дніпром.

1. Поясни, з чим порівнює Шевченко село в Україні?
2. Попрацюй самостійно. Прочитай рядки, в яких описано красу української природи.
3. Вивчи вірш напам'ять.

Сон

(Уривки)

Гори мої високії,
не так і високі,
як хороші, хорошії,
блакитні здалека.
З Переяслава старого,
з Виблої могили,
ще старішої... мов ті хмари,
що за Дніпром сіли...

Дай же, Боже, коли-небудь,
хоч на старість, стати
на тих горах окрадених
у маленькій хаті.
Хоча серце замучене,
поточене горем,
принести і положити
на Дніпрових горах.

Вибла могила — давнє земляне укріплення неподалік Переяслава.

1. Поясни, про що мріяв Шевченко на засланні?
2. Назви прикметники, які вживає поет, коли описує гори над Дніпром.
3. Поясни, чому Шевченко назвав гори *окраденими*?
4. Поміркуй, чи здійснилася мрія поета за його життя?
5. Розкажи, як український народ і народи всього світу шанують пам'ять Тараса Григоровича Шевченка?
6. Читай вірш душевно, дотримуйся інтонації.

В казематі

(Уривок)

III

Мені однаково, чи буду

Мені однаково, чи буду
я жить в Україні, чи ні.
Чи хто згадає, чи забуде
мене в снігу на чужині —
однаковісінько мені.
В неволі виріс меж чужими,
і, не оплаканий своїми,
в неволі плачучи, умру,
і все з собою заберу,
малого сліду не покину
на нашій славній Україні,
на нашій — не своїй землі.
І не пом'яне батько з сином,
не скаже синові: «Молись,
молися, сину: за Вкраїну
його замучили колись».
Мені однаково, чи буде
той син молитися, чи ні...

Та не однаково мені,
як Україну злії люде
присплять, лукаві, і в огні
її, окраденую, збудять...
Ох, не однаково мені.

1. Поміркуй, чому Тарасові Шевченку байдуже, чи згадуватимуть його в Україні, чи ні? Про які риси характеру поета це свідчить?
2. Розкажи, про що мріяв поет? Якою він хотів бачити Україну?

І досі сниться: під горою...

І досі сниться: під горою,
меж вербами та над водою,
біленька хаточка. Сидить
неначе й досі сивий дід
коло хатиночки і бавить
хорошее та кучеряве
своє маленькеє внуча.
І досі сниться: вийшла з хати
веселая, сміючись, мати,
цілує діда і дитя,
аж тричі весело цілує,
прийма на руки, і годує,
і спать несе. А дід сидить,
і усміхається, і стиха
промовить нишком: «Де ж те лихо?
Печалі тії, вороги?»
І нищечком старий читає,
перехрестившись, «Отче наш».
Крізь верби сонечко сіяє
і тихо гасне. День погас,
і все почило. Сивий в хату
й собі пішов опочивати.

Микола Івасюк. Мати

1. Розкажи, про яке життя для простого народу мріяв поет? Уважно розглянь картину художника М. Івасюка «Мати» і доведи, що вона відповідає мріям Т. Шевченка про щасливе життя для простого народу.
2. Попрацюй самостійно. Знайди в тексті й зачитай, якими словами описує поет дитя.
3. Поміркуй, чому в усіх героїв вірша радісний настрій?
4. Читай вірш душевно, дотримуйся інтонації.

Сон

(Уривок)

Іду я тихою ходою,
дивлюсь — аж он передо мною,
неначе дива виринають,
із хмари тихо виступають
обрив високий, гай, байрак;
хатки біленькі виглядають,
мов діти в білих сорочках
у піжмурки в яру гуляють,
а долі сивий наш козак
Дніпро з лугами виграває.
А онде, онде за Дніпром,
на пригорі, ніби капличка,
козацька церква невеличка
стоїть з похиленим хрестом.

1. Поясни, з ким порівняно Дніпро у вірші?
2. Попрацюй самостійно. Доведи словами з вірша, що поет любив Україну, її природу.
3. Читай вірш у правильному темпі, правильно, з дотриманням інтонації.

ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

Тарас Шевченко — художник

Тарас Григорович Шевченко належить до тих відомих особистостей минулого, творчість яких не обмежувалася одним видом мистецтва. Він був не лише талановитим поетом, але й прекрасним художником. Його картини можна побачити в музеях країни, а найбільше їх зібрано у музеї Тараса Шевченка, який знаходиться в столиці України місті Києві.

У 1843 році після довгих років розлуки з Батьківщиною Шевченко вперше подорожує Україною. Він вільна людина, не кріпак. В цей час малює такі відомі картини, як «Селянська родина», «На пасіці», малюнок «Хата вдови на Україні».

На картині «Селянська родина» ти бачиш біля бідної селянської хатинки молоду сім'ю: чоловіка, жінку й дитину, а поряд — розбитий глечик. Дружина докоряє чоловіка за недогляд; хлопчик стоїть, накупившись, боїться, що мати буде його лаяти за розбитий глечик. Подалі на стільчику сидить сивий дідусь. Він відпочиває після важкого дня. Скрізь бідність, але відчувається, що й у бідності ці люди живуть дружно, мирно, не сваряться.

У 1844 році Тарас Шевченко створює серію робіт під назвою «Живописна Україна», де знайшли відображення природа, народний побут й історичне минуле України.

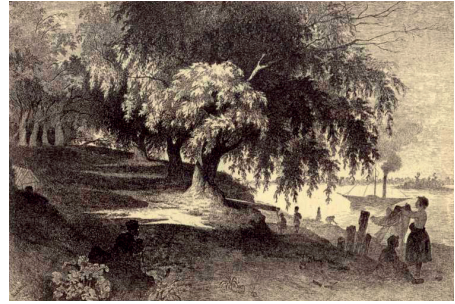
Тарас Шевченко. Селянська родина

Малюнок «У Києві». Такою мріяв бачити художник Україну — гарною і мирною.

На малюнку «Дари в Чигирині 1649 року» художник зобразив послів, які приїхали з подарунками до гетьмана України Богдана Хмельницького, який проживав у Чигирині (нині Чигирин — містечко в Черкаській області).

Ти знаєш, що царський уряд на довгі десять років заслав Тараса Шевченка на заслання — в солдати. Та на засланні, незважаючи на особисту заборону царя, він теж намагався писати й малювати.

Твори Шевченка-художника періоду заслання з величезною силою відображають його братську любов до всіх поневолених народів російським царизмом. Вперше художник за допомогою мистецтва відобразив життя і почуття казахського народу. Скільки людяності, теплоти й співчуття проявив Шевченко до бідних казахських дітей ми бачимо на картині «Байгуші»! На цій картині художник показує долю пригнобленого царським режимом казахського народу, яка була не краще долі українського народу. На задньому плані картини Шевченко зобразив себе. В картині він зумів передати своє сердечне співчуття горю дітей.

Тарас Шевченко.
Малюнок «У Києві»

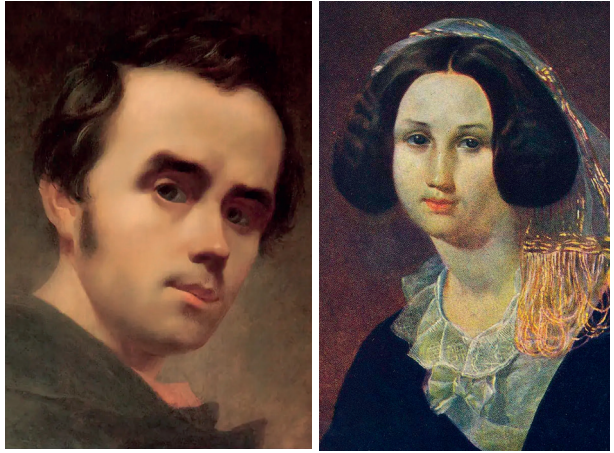

Тарас Шевченко.
Малюнок «Дари в Чигирині 1649 року»

Тарас Шевченко.
Байгуші

Як відомо, у творчості Шевченка-художника одне з почесних місць посідає портрет. Людину Тарас Григорович вважав *вінцем краси*. До кращих портретів Шевченка належать його «Автопортрет» 1840 року й портрет княгині Кейкуатової.

Тарас Шевченко. Автопортрет (1840),
Портрет Єлизавети Василівни
Кейкуатової

1. Розкажи про Тараса Шевченка як художника.

ЛЕОНІД ГЛІБОВ (1827–1893)

Леонід Іванович Глібов — відомий український байкар. Народився він 5 березня 1827 року в селі Веселий Поділ Хорольського повіту на Полтавщині.

Мати майбутнього поета була культурною й освіченою жінкою. Вона стала першою вчителькою сина, прищепила йому любов до літератури.

З малих літ хлопець спостерігав тяжке нужденне життя простого народу, його безправність. На все життя він зненавидів жорстокість і насильство.

Після закінчення Ніжинської гімназії Леонід Глібов працював учителем спочатку на Поділлі, а потім у Чернігові. У цей час він

написав багато байок, в яких викривав зажерливість, жорстокість, підступництво, прислужництво. За це царський уряд звільнив його з роботи й вислав з Чернігова. Понад два роки прожив байкар у тяжких умовах у Ніжині. Потім знову повернувся до Чернігова, де влаштувався на посаду управителя Чернігівської друкарні. До педагогічної роботи він більше не повертався.

Теми для своїх байок Глібов брав із життя. Він майстерно і влучно використовував народні прислів'я, приказки.

Слава про Леоніда Глібова як поета ще за його життя вийшла за межі України.

Помер Леонід Глібов 10 листопада 1893 року. Поховано його в Чернігові, де славетний байкар прожив половину свого життя.

1. Розкажи, хто прищепив Леонідові Глібову любов до літератури?
2. Де навчався Леонід Глібов?
3. Розкажи, де й ким працював Леонід Глібов?
4. Поясни, що викривав байкар у своїх байках?

Цуцик

Раз на вікні, у панському будинку,
патлатий Цуцик спочивав;
то ляже на бочок, то догори на спинку,
або на лапки морду клав.
Якраз проти вікна, звичайно під парканом,
дворовий пес Бровко лежав
І думав: «Бач, яким він паном,
ледачий Цуцик, став».
— Здоров будь, Цуцику! Знічев'я спочиваєш?
— прийшовши під вікно, Бровко озвався.
— Се ти, Бровко?... Чого бо так гукаєш?
— промовив той. — Аж я злякався...

Ну як же ти там поживаєш?
 — Нащо питать! Либонь не знаєш
 собачого життя мого? —
 сказав Бровко. — Далеко до твого...
 Живу собі, бо треба жити;
 двір стережу і день, і ніч,
 всього доводиться терпіти,
 не так, як ти, панич;
 та ще к тому і їжа препогана,
 хлиснеш помий, коли дадуть,
 а як не в лад загавкаєш на пана,
 то ще й під боки натовчуть.
 — Жаль, — каже Цуцик, — що ж робити!
 А от мені — хоч і довіку б так...
 Живу у горницях, на килимах качаюсь,
 жартуючи на сміх;
 частенько з панночками граюсь
 і лащуся до них;
 сухенькі лапки, хвостик чистий,
 не так, як твій, у реп'яхах...
 — Ет, реп'ярами дорікаєш! —
 — сказав Бровко. — А пам'ятаєш,
 як у пекарні був щеням?
 Чи так жилося там?
 Замурзаний під лавою тинявся...
 Веселий Цуцик засміявся
 і каже: —То колись було,
 та загуло...
 Дивись тепер, а не рівняй малого! —
 і він спесиво глянув на Бровка.
 — Як бачу, ти не робиш там нічого, —
 сказав Бровко, —
 за що ж се честь така?
 — Дурний Бровко! Не розумієш, —
 звиняй, що так кажу,
 — я те роблю, чого ти не зумієш:
 на задніх лапках я по-вченому служу.

— Щоб ти сказивсь! — Бровко собі шепоче,
а вимовити не посмів,
бо Цуцик дуже запанів:
скубне й Бровка, коли захоче.

1. Поясни, кого зобразив Леонід Глібов в образах Цуцика і Бровка?
2. Розкажи, яким було життя Цуцика спочатку, коли він був щеням?
3. Поміркуй, чому Бровку жилося й живеться погано?
4. Поясни, яким чином Цуцик досяг ситного життя?
5. Поміркуй, які риси характеру засуджує Леонід Глібов?
6. Читай байку виразно, дотримуючись інтонації.

Лев та Миша

Старенька Миша горювала:
їй нігде, бідній, було жись,
головоньки на старість прихилить;
сама собі по світові блукала...
Діток нема: були колись —
теперечки по світу розбрелись;
одним одна зосталась мати.
Пішла вона звичайненько прохати,
щоб Лев в дуплі дозволив їй,
самотній та старій,
хазяйство завести маленьке
біля їх милості близенько.
—Хоч сила всім страшна твоя,
хоч пан ти,— каже,— між панами,
та хто зна, що ще буде з нами:
в пригоді, може, стану й я...

—Хто? Ти? — Лев заревів.— Така погана?

Мене, такого пана,
сюди задурювать прийшла?..

Пішла!

Бач, теревені розпустила!

Тікай, поки ще ціла! —

Злякалась Миша та притьмом,

поміж травою, лопушком

з переполоху почухрала —

туди-сюди — й з очей пропала.

Раз Лев пішов поживи розглядать

та у тенета* і піймався.

Рвонув він раз — тенета не тріщать;
удруге, втретє — ні... Вже як не силкувався,
як не ревів,
як не вертів,

а все-таки не вивертівсь — зостався.

Прибігли люди, узяли
зв'язали бідного та й повезли
по ярмарках в залізній клітці
на диво світові всьому
(видно, були німецькі митці!).

Прийшлося гірко бідному йому...

Згадав про Мишу, що вона казала,
та й дума плачучи: «Якби вона була,
загинути б мені, дурному, не дала:
тенета б всі попрогризала...

І я б гуляв оце в зеленому гаю,
мов у раю...»

А сам, сердешний, слізеньки ковтає:
є каяття, да вороття немає.

Скажу я, люди добрі, й вам
(до казки приказка годиться,
хоч і панам):

«Не плюй в колодязь: пригодиться
води напиться».

1. Поміркуй, кого зобразив Леонід Глібов в образах Миші й Лева?
2. Попрацюй самостійно. Зачитай, яким було життя старенької Миші.
3. Розкажи, як Лев поставився до прохання Миші?
4. Яка пригода сталася з Левом?
5. Поясни, як ти розумієш останнє речення байки.
6. Поміркуй над основною думкою бвйки.
7. Поясни, що засуджується в цій байці?
8. Попрацюйте разом. Прочитайте в класі байку в особах, дотримуючись інтонації.

Крім байок, Леонід Глібов писав і ліричні вірші. Найвідоміший ліричний вірш поета — «Журба». Цей вірш ще за життя автора став народною піснею.

Журба (Скорочено)

Стоїть гора високая,
Попід горою гай,
Зелений гай, густесенький,
Неначе справді рай.

Під гаєм в'ється річенька,
Як скло вона блищить;
Долиною зеленою
Кудись вона біжить.

Край берега, у затишку,
Прив'язані човни;
А три верби схилилися,
Мов журяться вони,

Що пройде любе літечко,
Повіють холода,
Осиплеться їх листячко,
І понесе вода...

Стоїть гора високая,
Зелений гай шумить;
Пташки співають голосно,
І річечка блищить.

1. Уважно прочитай вірш. Зроби малюнок до вірша.
2. Поясни, чому річку порівняно зі склом?
3. Поміркуй, чому зажурилася верба? Відповідь знайди у тексті вірша і зачитай.
4. Подумай, чому поет назвав вірш «Журба»? Про що він засумував?
5. Читай вірш виразно, душевно.

ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

Бачить — не бачить...

Бачить — не бачить,
чути — не чує,
мовчки говорять,
добре мудрує.
Кривду соромить,
правди навчає,
часом жартує,
смішки справляє,—
люба розмова;
дай, боже, діти,

з нею довіку
знається-дружити.
Хто ж то така
в світі щаслива,
мудра, правдива
і жартовлива?
Як не вгадали,
стану в пригоді,
річ коротенька:
книжка, та й годі.

1. Доведи, що книжка говорить мовчки, але мудро.
2. Попрацюй самостійно. Знайди й зачитай, якими словами поет описав книжку.
3. Поміркуй, чому з книжкою потрібно завжди дружити? А ти дружиш з книжкою? Часто читаєш книги? Про що любиш читати?
4. Читай вірш, правильно, чітко вимовляй слова й дотримуйся інтонації.

АКРОВІРШІ

Хто вона?

Лиха зима сховається,
а сонечко прогляне,
сніжок води злякається,
тихенько тануть стане, —
іздалеку бистресенько
вона до нас прибуде,
кому-кому любесенько,
а дітям більше буде.

Актовірш — вірш, у якому певні букви кожного рядка (зазвичай перші або останні) утворюють слово, фразу або ім'я.

1. Уважно прочитай акровірш. Про кого в ньому йдеться?
2. Розкажи, в яку пору року до нас прилітають ластівки?
3. Поясни, чому поверненню ластівок найбільше радітимуть діти? Яка пора року настане?
4. Розкажи, яка користь від ластівок?

Хто сестра і брат?

«Глянь на мене, вітрику, чи гарно прибрано?
Рано до схід сонця росою вмивалась,
є у мене листячко, пахучії квіти,
чому ж мені, вітрику, ой чом не радіти?
Краще в полі нашому над мене немає,
аж до моря славонька про мене літає.
Із моєї сипанки смачна страва буде,
поливку і маслечко дадуть добрі люде!»
 «**Р**івна, сестро милая, нам доля з тобою, —
обізвався братичок десь за бороною. —
скрізь по людях склалася і про мене слава,
он і в полі, вітрику, кипить моя страва».

1. Поясни, про які рослини йдеться в акровірші?
2. Розкажи, які страви готують із гречки й проса? Чим вони корисні?

Хто розмовляє?

«**О**й я бідна удовиця, —
стала хникать жалібниця, —
он калина — їй не так!
Кажуть, пісні їй складають,
а про мене забувають,
 і ніхто ніде ніяк!»
 «**С**тій лиш, слава не брехуха, —
обізвалась джеркотуха,
розбирає, що і як!
От я славі догодила,
кашу діточкам варила,
а тобі не вдасться так».

1. Поясни, про кого і про що акровірш?
2. Поміркуй, що можна сказати про характер осоки?
3. Розкажи, за що сорока себе похвалила?
4. Поясни, кого зобразив автор в образах осоки і сороки?

Що за птиця?

Між людьми, як пташка в'ється,
у людей і їсть, і п'є;
ходить старець, просить, гнеться,
а у неї всюди є.

1. Розкажи, як муха поводить себе між людьми?
2. Пригадай, як бідняк поводить себе між людьми, щоб дали шматочок хліба?
3. Поясни, кого зобразив байкар в образі мухи?
4. Поміркуй, яку рису характеру засуджує байкар?

Химерний, маленький

Химерний, маленький,
бокастий, товстенький
коханчик удавсь,
у тісто прибрався,
чимсь смачним напхався,
в окропі скупавсь.
На смак уродився,
ще й маслом умився,
в макітрі скакав...
А як його звати,
я вас запитав.
«То ж діду коханий,
вареник гречаний!»

1. Поясни, чим смачним напхався вареник?
2. Чому вареник названо *вареник гречаний*?
3. Поміркуй, для чого вареник *в окропі скупавсь*?
4. Попрацюйте колективно. На заняттях із соціально-побутового орієнтування постарайтеся приготувати вареники. Послідовність приготування вареників запиши в зошит.
5. Попрацюй самостійно. Знайди в тексті пестливі слова, поясни, що вони означають. Придумай з ними речення.

Марко Вовчок — це псевдонім, яким підписувала письменниця свої твори. Справжнє її ім'я і прізвище — Марія Олександрівна Вілінська.

До восьми років дівчинка виховувалася в домашніх умовах. У 1845—1846 роках навчалася і виховувалася у Харківському пансіоні в місті Харкові в Україні. Вчилася вона сумлінно, вже тоді володіла французькою мовою, особливо гарно писала твори, виявляючи при цьому спостережливість і чуття до слова.

Допомагаючи чоловікові збирати зразки усної народної творчості, Марія Олександрівна побувала в багатьох селах України, ознайомила з життям селян і всім серцем проїнялася співчуттям до їхньої тяжкої долі. Вона записувала українською мовою народні пісні, казки, приказки.

У 1857 році вийшла в світ перша книжка Марка Вовчка під назвою «Народні оповідання». У своїх тужливих, повних смутку

оповіданнях письменниця відобразила безправне життя селян-кріпаків.

Тарас Шевченко, прочитавши «Народні оповідання» Марка Вовчка, записав у своєму щоденнику: «... *Конче потрібно буде написати їй листа і подякувати за надану радість читанням її натхненної книжки*».

Твори Марка Вовчка відіграли значну роль у розвитку соціальної і національної свідомості народу. Ще за життя письменниці вони стали відомими не лише в Україні, а й далеко за її межами.

Померла письменниця 10 серпня 1907 року у місті Нальчику (на Кавказі). У будинку, де жила письменниця, відкрито літературно-меморіальний музей-бібліотеку.

1. Назви справжнє ім'я Марка Вовчка.
2. Розкажи, де навчалася Марія Вілінська?
3. Поясни, що сприяло тому, що Марія Олександрівна вивчила українську мову?
4. Розкажи, про що писала письменниця у своїх творах?
5. Як сприйняв «Народні оповідання» Марка Вовчка Тарас Шевченко?

Козачка (Скорочено)

I

Жив у нас у селі козак Хмара: багатир був! Що було в його поля, худоби, що всякого добра! Не дав йому Господь діточок купочки, уродилась дівчинка одним одна, як сонечко в небі. Випестили її, викохали, хорошу й чепурну, і на розум добрий навчили. Уже шістнадцятий годок минає Олесі, вже й свати почали в хату навертатись. Старі дякують за ласку, частують, а дочки не змовляють: «Ще нехай погуляє, то буде чим дівування згадати. Ще не час голівку молоденьку на господарстві клопотати; нехай погуляє дівчиною».

А що вже женихів було, Боже мій милий! Де вона пройде, то як рій гуде! Та й дівчина ж була! Велична, хороша, до всякого привітна й ласкава, і заговорить, і засміється, і пожартує; а де вже помітила що незвичайне, то так погляне, наче холодною водою зіллє, і одійде собі геть.

Жила в батька-матері, не знаючи горя ані лиха. Сказано, як молоде, то й гадок не має; тільки й думки, як би погулять весело. Да вже як там хороше й розкішно не жилося, треба було й їй свого лиха одбути.

Занедужала перше мати: таки вже старенька була; похиріла неділь зо дві та й переставилась. За ненькою й батько помер з нудьги та жалю за вірним подружжям, що з нею молодий вік ізвікував.

Осталась Олеся сиротою. Плакала-плакала, та треба було привикати. Добрі люди її не забували: то стара тітка прийде, розважить, то дівчата прибіжать, нащобечуть, а коли, то й за собою витягнуть. Дождали осені. Свати й не переводяться в Олесиній хаті: одні за двері, другі на поріг. А вона все дякує та одмовллється то тим, то сим...

Аж ось шле свати Іван Золотаренко. Олеся пошанувала дорогих гостей і рушники подавала.

А сей Іван Золотаренко та був кріпак. Такий-то виходився хороший, моторний, і не пізнати його, що в гіркому кріпацтві зріс.

Забурчало по селу, мов уджерелі: «Як то можна! та де се видано! та хто таке чув, щоб вільна козачка за кріпака оддавалась!..»

Та що не вмовляли Олесю, нічого не допомоглось. Тільки гірш дівчину засмутили. Слухаючи їх щирої й розсудливої ради, хоч і одмовляла їм, що не вповає ані на худобу, бо має й сама, ані на вільність: «Що,— каже,— по тому, що буде вільний, коли не буде любий?» — а проте сльози так з очей і ринуть...

От і повінчались; ходять по селу та на весілля запрошують.

1. Розкажи, як жилося Олесі в батьків?
2. Поясни, як змінилося життя Олесі після смерті батьків?
3. Поясни, чому Олеся вийшла заміж за Івана Золотаренка?

II

Другого дня пішли панам поклонитись. Не почула Олеся ні привіту, ні совіту, ані лютого та веселого погляду не побачила. Пани такі якісь сердиті, а горді — аж надимаються. «Будь покірна, — наказують, — та до роботи панської щира!» І чудно, і сумно було Олесі таке слухати! А далі й страшно стало. Се справдішня невольниця вона буде!.. І марно її літа молодії перейдуть! Марно пишная краса зов'яне в щоденній тяжкій роботі — у неволі!..

Живе Олеся рік, і другий, і третій, і четвертий. Благословив Господь діточками: три сини, як три соколи. А що попомучилась вона, що сліз повиливала над ними, — мати Божа! Сказано, у дитини заболить пучка, а в матері серце. Іде на панщину, мусить їх кидать, а дітки — одно не говорить, друге не ходить, а третє не вмє сидіти, — дрібненькі, догледіти нікому, бо стару свекруху того ж таки року, як Олеся оддалась, поховали. Пересумує день у роботі, увечері біжить — що там мої діточки, як? А серце мре, непевна вона, чи діток застане живих і здорових. Хіба таке не бувало, що в одній жінки разом два сини втопились, граючись коло ставу на березі?

Підросли діти, збулась сього клопоту, так друге лихо приспіло: то пан Семенка, то паничі Йвася шпирують — не догодив, то пані гримає на Тишка — біг коло неї, не вклонився. Що дня Божого діточки її, як бубон, збиті. А хоч коли й мине день без карності, все неспокійно, все серце смутиться, все горя та лиха сподівається.

Тільки що діти літ стали доходити, що вже матері і втіха, і поміч, позабирали їх до покоїв. З того часу не було веселої минути, ані спокійного спання Олесі: і вдень і вночі перед очима чорнявії хлопчєнята, потомлені, поблідлі, привиджуються: самі в покою сидять мовчки, без гуку, без гомону, без забавок, тихенько; аби поворушились, аби словечко між собою заговорили, зараз пани

й гримнуть: «Що там за гомін! Ось я навчу вас тихо сидіти!» Сполохнуться голуб'яточка та й стихнуть.

Що дня Божого умивається Олеся дрібними сльозами: «Діточки мої! Квіти мої! Пов'яли ви в зеленочку!»

Яке було добро, продали, а гроші розкотились. Чи мало ж на таку сім'ю треба? А пані не дає нічого, та ще й гнівається. «Ти,— каже,— повинна своє мати: ти багатого батька, є всього доволі! Коли тобі жалко дітей, то зодягай сама, а в мене й без вас багато розходу».

Чоловік з нудьги зовсім занепав здоров'ям, отупів якимось, нічого йому не страшно, не боязко, не болісно стало; а перво з великого жалю так, було, й обмирає...

Якимось горювали вкупі, коли знеобачка лихо наринувлось, та щонайтяжче: став пан у дорогу ладитись, аж у Москву, і Йвана Золотаренка за собою брав. І не просились, бо такий жорстокий був, немилосердний, що дурно й голову було клонити.

— Діти мої! — прощається Іван.— Прощайте, соколи мої ясні! Шануйте матір, любіться із собою, нікого не кривдіть... прощайте, діточки мої любі! Жінко моя кохана!..

А тут пан кричить: «Хутко, хутко!» Пригорнув Іван до серця Олесю востаннє та й побіг. Тоді Олеся, як до пам'яті прийшла, схопилась — уже нема, далеко; тільки пил слідом клубочиться, а коло неї діти плачуть.

— Діти мої! — скрикнула.— Діти мої! Тепер нема в вас жодного оборонця, нема помагача, самі-самісінькі zostались у світі!

І справді, було, хоч гляне в любії очі, щире слово почує, пригорнеться до його, посумують укупі, все було легше, як мала коло себе прихильну душу, вірне серце; а то зосталась, як та билина в полі!

1. Розкажи, як змінилося життя Олесі, коли стала кріпачкою?
2. Поясни, як пані ставилися до кріпаків, зокрема до Олесі та її дітей.

III

Так-то проживає Олеся, працюючи без спочинку, без утоми; так і рік цілий минув, як одна година. Все на панщині, в роботі. Пані така, що й одпочити не дасть: роби та й роби! Де вони на роботі, й вона туди вийде, і столичок за нею винесуть; сяде та все картами розкидає: се у неї перша була забавка. Сидить, тільки очима поводить та вигукує: «Робіть діло! Робіть! Не лінуйтеся!»

...Хутко прийшла звістка од пана, що Йван помер. Та ще писав, щоб слали до його старшого панича і якого там хлопця usługувати. А меншого панича звелів на столицю виправляти.

Почався клопіт у дворі, збирають паничів у дорогу. Стали й слуг їм вибирати. Якраз напали на Золотаренченків. Казали Олександрю покликати...

Прийшла вона; пані й каже:

— Збирай синів у дорогу, з паничами поїдуть.

А вона стоїть, дивиться панії в вічі, наче не розуміє; тільки зблідла як крейда. Пані розсердилась:

— Що ти, глуха,— кричить,— чи німа?..

Упала нещаслива, не зможе й словечка вимовити, тільки руки здіймає ридаючи.

Як розлютується пані, як накинеться на неї!

— Та я тобі й те, й те зроблю!

Так-то вже напустилась, неначе вона яку велику шкоду вчинила — свою рідну дитину пожалувала, що вже сам Господь звелів своїх діток жалувати, а її зганили й обідили, і з покоїв вигнали! Що чуло її серце змучене, ніхто того не знав, ніхто й не спитав...

Коли кому вік нещасливий, то й довгий, кажуть; так і Олександрі: прогорювала ще скільки літ сама з малим Тишком. Про старших синів і чутки нема; може, що й пишуть паничі, так пані не каже.

Пані тим часом село продала та переїхала у місто жити. За нею й Олександра мусила їхати, і там ще скільки людей...

Олександра так занепала здоров'ям, що й робити нездужає,

а пані гнівається: «Дурно,— каже,— хліб мій їси!» А далі так уже розлютувалася. «Іди собі,— каже,— куди хочеш. Коли ти робити нездужаєш, то й їсти не проси. Йди собі з двора й хлопця бери!..»

Вивели Олександрю з подвір'я та й кинули під тинем без помочі, саму із малим Тишком. Плаче біднесенький хлопчик, плаче!..

IV

Благословилося на світ; прокинувся Тишко та й пішов просити... Дивиться Олександра, як її дитина рученята простягає до людей; як хто копійчку дасть, хто бублика, інший чорняву голівку погладить, а інший одіпхне — все бачить Олександра.

Ось підійшов якийсь муж до неї та й питає, чого тут лежить, чия вона. Розпитався про все. «Ходім,— каже,— до мене, поки одужаєш»,— і провів її до своєї господи з Тишком.

Він жив собі з ненькою вкупі; удовець був і дитиночку мав маленьку, дочку... Вони міські були, міщани, і заможні,— всього було досхочу. А що вже добрячі, то нічого й казати! За тиждень Тишко налився, як червоне яблучко, так і качається по дворі. Олександра то не натішиться,— одужала, помолодшала.

— Наймись у нас дитини доглядати,— кажуть їй, а вона й душею радіє. Найнялась. Живе в їх тихо й спокійно.

...Треба хазяїну кудись далеко на хутір виїздити; кличе й Олександрю з собою. Та якби то пані пустила! Іде до панії, щоб бумагу їй дала, а пані:

— Не хочу я, не дам тобі бумаги і їхати не пушу. Ти повинна мені платити. Скільки береш?

— Два рублі в місяць, пані.

— То й плати мені два рублі в місяць, так пушу.

— Треба ж мені зодягнутись самій і хлопця зодягнути.

— А мені треба ще й більш од тебе. Ти яку-небудь свитину накинеш та й байдуже, а нам треба жити по-людськи. Як не даси двох рублів, то й не пушу!

І не пустила...

Знов забрала в двір Олександрю. Тишка взяла до покоїв, а до матері, було, й не пустить, хіба нишком прибіжить на годинку.

Вже тяжко нездужала бідна Олександра; лежала сама, і води нікому подать; лежала й смерті дожидала. Не було нікого коло неї, тільки старий недужий ключар панський сидів у хаті.

— Братіку мій ласкавий! — промовила Олеся.— Покличте Тишка, нехай я поблагословлю свою дитину: уже мені Господь смерть посилає...

— Нема вашого Тишка, сестро: я бачив, за панією поїхав.

— Нехай же його мати Божа поблагословить! — заговорила плачучи.— Дитя моє кохане!.. Діти мої, діти! Є вас, як цвіту, по всьому світу, тільки вас коло матері нема потомлені віка звести! Викохала я вас лихим людям на поталу... Де ж ви, мої голуб'ятка, мої соколи ясні?

Якось старий ключар змігся та людей закликав. Увійшли люди в хату. Вона глянула:

— Підведіть мене, добрі люди!

Підвели її; зняла вона з себе калиточку з шиї та й дала їм:

— Се моїм діткам... шість карбованців... оддайте... Хто має Божу душу, навчайте мого Тишка на все добре!.. Не обіжайте бідного сироту (а слізьми так і зрошається)... будьте до його милостиві!.. Смерть мене постигає саму... Викохала собі трьох синів милих, як трьох голубів сивих... та нема й одного коло мене... Сини мої! Діти мої!..

Та як жила плачучи, так і вмерла плачучи.

А пані така, що й поховати добре не хотіла, не то пом'янути. Двірські люди самі й поховали, і пом'янули нещасливу.

Переставитися — вмерти.

Пов'янути в зеленочку — змарніти в ранні роки.

Знеобачка — раптом.

Наринулось — навалилося.

Благословилося на світ—почало розвиднятися.

Калиточка — торбинка.

1. Попрацюй самостійно. Знайди в тексті й прочитай, якими словами письменниця описує вроду і характер молоді Олесі.
2. Розкажи, як змінилося життя Олесі після заміжжя?
3. 3. Розкажи, якою була пані. Випиши слова і вислови, що її характеризують.
4. Розкажи про життя Олесі-кріпачки, про долю її чоловіка й синів.
5. Яка тема оповідання «Козачка»?
6. Поміркуй, які почуття викликало в тебе оповідання?
7. Читай текст оповідання правильно, дотримуючись інтонації.
8. Перекажи зміст оповідання за поданим планом.

План

1. Щасливе життя Олесі в батьків.
2. Смерть батьків.
3. Олеся стає кріпачкою.
4. Знуцання панів з Олесі та її дітей.
5. Смерть чоловіка.
6. Розлука матері з синами.
7. Тяжка хвороба і смерть Олександрі.

У панському саду

(Уривок із повісті «Інститутка»)

Одного дня трусили в садку яблука в коші, а чоловік мій струшує та все з яблуні на мене поглядає то з-за тієї гілки, то з-за тієї. Трохи вже й притомилась бабуся — сіла одпочити.

— Устино-голубко! Адже ото неначе дівтора з-за ліси визирає? — питає мене.

Я гляну — аж справді коло тину купка діток.

— А що, дітки? — питає бабуся.— Чого прийшли, мої соколята? Малі мовчать та тільки оком закидають у коші з яблуками.

Ходіть лишень ближче, хлопчєнєтє: я по яблєчку вєм дам! — каєє на їє бабєсє.

Дїтє тєк ї сїпнєлє в сєд. Кєлє цє знєнєцєкє як грїмнє пєнї:

— А тє щє?

Пєрєлєкєлєсє дїтє. Кєтрї в плєч, а хтє в нєгї — тїлькє зєлєпєтїлє. Ї в мєнє сєрцє зєкєлєтїлєсє. Бабєсє спєкїєнєнєкє опєвїщєє:

— Цє,— каєє,— я по яблєчку дїтєкєм дєлє.

— Тє дєлє? Тє смїлє? — зєвєрєщїтє пєнї (сємє єж трусїтєсє).

— Тє, мєжїчєкє, мєє дєбрє крєдєш!.. Злєдїєкє!

— Я — злєдїєкє?! — вїмєвїлє стєрє... Зблїдлє, як хєстєкє, ї єчї її зєсєлє, ї слєзє єкєтїлєсє.

— Бїльш крєстї нє бєдєш! — крїчїтє пєнї.— Я тєбє дєвнєнєкє прїстєрїгєє, єж єт кєлє пїємєлєсє... Пєнєсєкї єблєкє рєзєдєвєтї!

— Нє крєлє я зрєдє-вїкє мєгє, пєнї,— єдмєвлєє стєрє вєжє спєкїєнє, тїлькє гєлєс її дзвєнїтє.— Пєнє нїкєлє нє бєрєнїв, сєм дїтєє єбдїєлєв. Бєг длє всїє рєдїтє. Пєдївїтєсє, єлє длє вєшєї ж дєшї мєлє?

— Мєвчї! — пїснєлє пєнї, нєсєкєкєєчє.

Хруснєлє вїтє. З-зє зєлєнєгє лїстєє вїзїрєє мїє єлєвїєк, тє тєкїє є єгєгє пєглєд стєрєшнїє! Я тїлькє єчїмє єгєгє блєгєє.

— Злєдїєкє! Злєдїєкє! — кєрєє пєнї бєбєсє, вєкєтївшїсє її є плєчє, ї сєвєє стєрє, ї штєвхєє.

— Нє пє рєвдї мєнє ємєвлєєтє! Я нє злєдїєкє, пєнї! Я вїєк їзвїкєвєлє єєснє, пєнї!

— Тє щє зє мнєє зєхєдїєш?

Тє зє всьєгє мєхє, як сєкїрєє, стєрє пє єблїєччє! Зєхїтєлєсє стєрє: я кїнєлєсє дє нєї; пєнї — дє мєнє; мїє єлєвїєк — дє пєнї.

— Спєсїбї, мєє дїтїнє,— прємєвлєє дє мєнє бєбєсє.— Нє турбєєсє, нє гнївї пєнїє.

А пєнї вєжє вчєпїлєсє є мєє кєсї.

— Гєдї, пєнї, гєдї! — грїмнєв єлєвїєк, сєхєпївшї її зє єбїдвї рєкї.— Цьєгє вєжє нє бєдє! Гєдї!

А пєнї є гнївє, є дївї вєлїєкємє, тїлькє вїкрїкєє:

— Щє? Єк? Гє?

Схємєнєвшїсє трєхї, дє Прєкєпє. А тєє сєвє:

— Нї, гєдї!

Тоді вона у крик. Назбігалися люди, дивляться. Пан, що було в його духу, пригнався.

— Що це?

Мій чоловік випустив тоді пані з рук.

— От твої щирії душі! — ледве промовила пані.— Дякую тобі!.. Та чого ж ти мовчиш? — скрикнула ще голосніш.— Мені мало рук не вломили, а ти мовчиш!

— Що це робилось? — питає пан на всі сторони у великій тривозі.

Пані й почала: і обікрала її стара, і всі хотіли її душі,— такого вже наковчила! Сама і хлипає, і кричить, і клене, що вже і пан розлютувався. Як кинеться до мого чоловіка:

— Розбишака!

— Не підходьте, пане, не підходьте! — озвався мій понуро.

— Е, бачу,— каже пан,— тобі тут місця мало. Постій же: розбишатимешся у москалях — скільки хотя!

Пані аж верещить:

— У москалі його, у москалі!.. Тепер і прийом у городі; зараз і вези його!

— Візьміть його! — крикнув пан на людей.— Зв'яжіть йому руки!

Прокіп не пручався, сам руки простяг, ще й всміхнувся. А Назар під той гук до мене:

— Чого злякалась? Чого плачеш? Гірше не буде!.. От чи буде краще — не знаю...

1. Поясни, який вчинок бабусі свідчить, що вона добра, щедра, душевна людина?
2. Розкажи, як пані ставилася до кріпаків. Якими словами можна описати її поведінку? Наведи приклади з тексту оповідання.
3. Поясни, які риси характеру Прокопа — чоловіка Устини — проявилися у його ставленні до вчинку пані?
4. Поміркуй, як розуміти слова Назара: «Гірше не буде! ... От чи буде краще — не знаю...»
5. Попрацюйте колективно. Прочитайте в класі уривок в особах. Читаючи, дотримуйтеся правильної інтонації.

ЛЕСЯ УКРАЇНКА

(1871–1913)

Леся Українка (справжнє ім'я Лариса Петрівна Косач) народилася 25 лютого 1871 року в містечку Новоград-Волинський на Житомирщині в родині дрібного дворянина-урядовця. Мати майбутньої поетеси — відома українська письменниця Олена Пчілка. Дитячі роки Лесі пройшли в селі Колодяжне на Волині. Росла вона допитливою, жвавою дівчинкою і вже в 4 роки навчилася читати й писати. Живучи в селі, маленька Леся знала життя й побут селян, дружила з їхніми дітьми, читала їм «Кобзаря» Тараса Шевченка. Найулюбленішими для неї були книжки про подорожі славних мандрівників, казки Павла Чубинського та українські народні пісні.

У 12 років дівчинка тяжко захворіла на туберкульоз кісток. Через хворобу її не віддали до школи, і вона навчалася вдома, у приватних учителів. Але Леся здобула ґрунтовну й різнобічну освіту, знала більш як десять мов.

Леся Українка багато подорожувала Україною, особливо їй подобалося Поділля, яке вона називала красою України.

Багато творів поетеса написала для дітей. Її вірші: «На зеленому горбочку...», «Вишеньки», «Мамо, іде вже зима...», «Колискова», казки: «Метелик», «Біда навчить», «Лелія» люблять і з радістю читають діти.

Тривалий час поетеса жила й лікувалася на Кавказі. Тяжка хвороба і невтомна творча праця виснажили сили письменниці. 1 серпня 1913 року Леся Українка померла в містечку Сурамі (Грузія). Поховано її в Києві.

1. Розкажи, де народилася Леся Українка?
2. Яке справжнє ім'я Лесі Українки?
3. Розкажи, як росла і вчилася майбутня поетеса?
4. Пригадай, які твори для дітей написала Леся Українка?
5. Пригадай, яку казку Лесі Українки для дітей ви читали в молодших класах. Про кого й про що в ній розповідається?

Красо України, Подолля!

(Скорочено)

Красо України, Подолля!
Розкинулось мило, недбало!
Здається, що зроду недоля,
що горе тебе не знавало!

Онде балочка весела,
в ній хороші, красні* села,
там хати садками вкриті,
срібним маревом* повіті,
розмовляють з вітром в полі.

Хвилюють лани золотії,
здається, без краю, — аж знову
бори* величезні, густі
провадять таємну розмову.

Красо України, Подолля!
Розкинулось мило, недбало!
Здається, що зроду недоля,
що горе тебе не знавало!

1. Читай вірш уважно, звертай увагу на розділові знаки.
2. Попрацюй самостійно. Зачитай, як поетеса описує подільське село.
3. Якими словами описано природу?
4. Попрацюйте самостійно. Складіть речення зі словами: *хороші, красні села; лани золотії*.
5. Доведи, що Поділля є красою України. Використовуй слова з вірша.
6. Читай вірш душевно, з почуттям.

Вечірня година

Коханій мамі

Уже скотилось із неба сонце,
заглянув місяць в моє віконце.
Вже засвітились у небі зорі,
усе заснуло, заснуло й горе.

Вийду в садочок та погуляю,
при місяченьку та й заспіваю.
Як же тут гарно, як же тут тихо, —
в таку годину забудеш лихо!

Кругом садочки, біленькі хати,
і соловейка в гаю чувати.
Ой, чи так красно в якій країні,
як тут, на нашій рідній Волині!

Ніч обгорнула біленькі хати,
немов маленьких діточок мати,
вітрець весняний тихенько дише,
немов діток тих до сну колише.

Марія Башкірцева. Весна

1. Попрацюйте самостійно. Знайдіть в тексті й прочитайте слова, якими описано вечір на Волині.
2. Якими словами описала Леся Українка хати? З ким вона їх порівнює?
3. Попрацюй самостійно. Знайди в тексті вірша пестливі слова. Що ними підкреслює поетеса?
4. Уважно розглянь картину «Весна» художниці Марії Башкірцевої. Знайти у вірші слова, якими можна описати зображене на картині.
5. Попрацюйте колективно. Складіть у класі усну розповідь на тему: «Весна — чудова пора року».
6. Читай вірш виразно, душевно, дотримуйся інтонації.

Колискова

Місяць яснасенський
 промінь тихесенький
 кинув до нас.
 Спи ж ти, малесенький,
 пізній-бо час.
 Любо ти спатимеш,
 поки не знатимеш,
 що то печаль,
 хутко прийматимеш;
 лихо та жаль.
 Тяжка годинонько!
 Гірка хвилинонько!
 Лихо не спить...
 Леле, дитинонько!
 Жить — сльози лить.
 Сором хилитися,
 долі коритися!

Час твій прийде
з долею битися,—
сон пропаде...
Місяць яснесенький
промінь тихесенький
кинув до нас...
Спи ж ти, малесенький,
поки є час!

1. Попрацюй самостійно. Знайди у вірші й прочитай пестливі слова, якими мати звертається до сина.
2. Чого бажає мати сину?
3. Поясни, як ти розумієш слова: *Сором хилитися, доли коритися?*
4. Поміркуй, до чого устами матері закликає поетеса?
5. Читай колискову уважно, дотримуйся інтонації.

Соловейковий спів навесні

Соловейковий спів навесні
плеться в гаю, в зеленім розмаю,
та пісень тих я чуть не здолаю,
і весняні квітки запашні
не для мене розквітли у гаю, —
я не бачу весняного раю;
тії співи та квіти ясні,
наче казку дивну, пригадаю —

у сні!..

Вільні співи, гучні, голосні
в ріднім краю я чути бажаю, —
чую скрізь голосіння сумні!
Ох, невже в тобі, рідний мій краю,
тільки й чуються вільні пісні —

у сні?

1. Поясни, які пісні бажає почути поетеса в рідному краї?
2. Поміркуй, про що мріє Леся Українка для свого народу?
3. Читай вірш виразно, дотримуйся інтонації.

ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

Хотіла б я піснею стати...

Хотіла б я піснею стати
у сюю хвилину ясну,
щоб вільно по світі літати,
щоб вітер розносив луну.

Щоб геть, аж під яснії зорі
полинати співом дзвінким,
упасти на хвилі прозорі,
буяти над морем хибким.

Лунали б тоді мої мрії
і щастя моє таємне,
ясніші, ніж зорі яснії,
гучніші, ніж море гучне.

1. Поясни, чому поетеса хотіла стати піснею?
2. Пригадай і розкажи, про що мріяла Леся Українка для народу України?
3. Поміркуй, про яке таємне щастя йдеться у вірші?
4. Читай вірш виразно, з піднесенням.

З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХХ — ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

ПАВЛО ТИЧИНА
(1891–1967)

Павло Григорович Тичина народився 27 січня 1891 року в селі Піски на Чернігівщині. Походив зі старовинного козацького роду (його пращур, за родинним переказом, був полковником у Богдана Хмельницького). Сім'я була багатодітна — мала дев'ятеро дітей. Жили впроголодь, зате гарно співали. Змалку Павло виявив хист до музики, малювання й віршування.

У Чернігові Павло Тичина познайомився з відомим українським письменником Михайлом Коцюбинським. Це знайомство відіграло велику роль у творчому зростанні поета. Першим твором, прочитаним Тичиною на «суботах» у Коцюбинського, був вірш «Розкажи, розкажи мені, поле...»

За життя поета вийшло багато збірок його віршів і поем. У віршах поет оспівував природу України, її працьовитий, волелюбний народ. Чимало книжок Тичина написав для дітей («Івасик-Телесик», «Ку-ку», «Світи, наше сонце!», «А я у гай ходила...» та ін.).

Павло Тичина був не тільки поетом, а й державним діячем.

Будучи головою Верховної ради України, Павло Григорович активно організовував допомогу дитячим будинкам для дітей, які стали сиротами після Другої світової війни та школам-інтернатам.

Помер Павло Григорович Тичина 16 вересня 1967 року.

1. Розкажи, де пройшли дитячі роки Павла Тичини?
2. Який письменник вплинув на творчість майбутнього поета?
3. Розкажи, як Павло Тичина ставився до простого народу, до дітей?
4. Пригадай, які вірші Павла Тичини ви вчили в попередніх класах. Прорекламуй, якщо знаєш напам'ять, вірш поета «А я у гай ходила».

Слово

(Скорочено)

Слово наше рідне!
Ти сьогодні зазвучало
як початок, як начало,
як озброєння всім видне,
слово наше рідне!

То ж цвілась калина,
червоніла, достигала,
всьому світу заявляла:
я — країна Україна —
на горі калина!

Розцвітай же, слово,
і в родині, і у школі,
й на заводі, і у полі
пречудесно, пречудово —
розцвітай же, слово!

Хай ізнов калина
червоніє, досягає,
всьому світу заявляє:
я — країна Україна —
на горі калина!

1. Уважно читай вірш уголос і мовчки. Читаючи вголос, правильно наголошуй і чітко вимовляй кожне слово.
2. Розкажи, з чим порівнює поет українське слово?
3. Поміркуй, чому Україну порівняно з калиною?
4. Поясни, які рядки вірша про рідне слово тобі сподобалися найбільше?
5. Зачитай і вивчи напам'ять частину вірша від слів: «Розцвітай, же слово...».
6. Поясни, до чого закликає поет своїм віршем?
7. Читай вірш виразно, дотримуючись інтонації.

— — — — —
— — — — —

Арфами... арфами...

(Скорочено)

Арфами*, арфами —
золотими, голосними обізвалися гаї
самодзвонними:
йде весна
запашна,
квітами-перлами*
закосичена.

Стану я, гляну я —
скрізь поточки,
як дзвіночки, жайворон
як золотий
з переливами:
йде весна
запашна,
квітами-перлами
закосичена.

1. Попрацюйте колективно. Поясніть, як розумієте слова: *самодзвонними, весна запашна, квітами-перлами закосичена?*
2. Пригадай, які білі квіти першими зацвітають навесні? Чому поет порівняв їх із перлами?
3. З чим порівняно весняні потічки? Чому?
4. Поясни, чому спів жайворонка порівняно із золотим дзвіночком?
5. Доведи, що поет радіє приходу весни.
6. Читай вірш правильно, піднесено, радісно.

Не бував ти у наших краях!

Не бував ти у наших краях!
 Там же небо — блакитні простори...
 Там степи, там могили, як гори.
 А веснянії ночі в гаях!..
 Ах, хіба ж ти, хіба ти це знаєш,
 Коли сам весь тремтиш, весь смієшся, ридаєш,
 Серце б'ється і б'ється в грудях...
 Не бував ти у наших краях.

Не бував ти у наших краях,
 Бо відтіль не таким би вернувся!
 Чув про степ, що ген-ген простягнувся? —
 Єсть там люди — й зросли у степах,
 Що не люблять, не вміють ридати.
 Що не можуть без пісні і нивки зорати!
 Тебе ж завжди я бачу в сльозах... —
 Не бував ти у наших краях.

1. Попрацюй самостійно. Знайди й прочитай слова, якими поет змальовує природу рідного краю.
2. Розкажи, які люди живуть у цьому краї? Знайди в тексті вірша й зачитай.
3. Поміркуй, які почуття викликає у тебе цей вірш?
4. Попрацюйте колективно. Уважно читайте вірш. Складіть невеличке усне оповідання про картину природи, зображену у вірші.
5. Читай вірш виразно, чітко, правильно вимовляй кожне слово.

ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

Блакить мою душу обвіяла

Блакить мою душу обвіяла,
душа моя сонця намріяла,
душа причастилася кротості трав —
добрідень я світу сказав!

Струмок серед гаю як стрічечка.
На квітці метелик, мов свічечка.
Хвилюють, маюють, квітують поля —
добрідень тобі, Україно моя!

1. Пясни, чому радісно на душі в поета? Яку картину природи він спостерігає?
2. Розкажи, з чим порівняно метелика, струмок?
3. Поясни, що означають слова: «Хвилюють, маюють, квітують поля». Якої пори року це буває?
4. Вивчи останні чотири рядки вірша напам'ять.

ГРИГОР ТЮТЮННИК

(1931–1980)

Григор Михайлович Тютюнник народився 5 грудня 1931 року в селі Шилівка на Полтавщині. У ранньому дитинстві пережив страшний голодомор тридцятих років, про який не міг говорити без душевного болю: *«А я в цей час — тоді мені було півтора року — перестав ходити, сміятися і балакати перестав»*. 1937 року Григора забрав до себе батьків брат Филимон, який жив на Донбасі. Тут хлопчик пішов у перший клас.

Коли почалася Друга світова війна і дядька Филимона забрали на фронт захищати Батьківщину, тітка залишилася з трьома власними дітьми і прийомним Григором. Щоб не обтяжувати її сім'ю, Григор зібрався додому на Полтавщину, до матері. Проте саме в цю довгу й страшну мандрівку маленький Григор переконався в надзвичайно щедрій душі українського народу, оскільки під час мандрівки його врятували чужі люди. Вони давали хлопцеві прихисток і шматочок хліба, хоч і самі часто не мали його вдосталь. Життя хлопчика-сироти у війну та його самопожертву заради інших пізніше Григор Тютюнник опише в повісті «Климко».

Друкуватися почав з 1961 року. У своїй творчості Григор Тютюнник обрав жанр, традиційний для нашої літератури, — оповідання, коротка повість. Це був письменник, чиїх нових оповідань читачі завжди чекали, бо знаходили в них живі, сучасні характери, самобутні й колоритні. Правдивість у зображенні характерів людей, художня майстерність у відтворенні їхніх вчинків і тепер привертають увагу читачів.

Для дітей письменник видав збірки оповідань і казок «Лісова сторожка», «Степова казка», «Вогник далеко в степу» та інші.

6 березня 1980 року Григір Тютюнник пішов із життя. Посмертно його було удостоєно Державної премії імені Тараса Григоровича Шевченка.

1. Розкажи, де народився Григір Тютюнник?
2. Що згадував письменник про своє дитинство?
3. Розкажи, хто допомагав малому Григору у важкі часи війни?
4. Про що письменник писав у своїх творах?
5. Поясни, що було головним у житті й творчості Григора Тютюнника?
6. Які книжки для дітей видав Григір Тютюнник?

Климко

(Скорочено)

Хлопчик Климко жив разом з дядьком Кирилом, відколи осиротів. Дядько був машиністом паровоза (у роки Другої світової війни електровозів ще не було). Вагони тягли паровози, які працювали на парі від розігрітої дровами воді. Але почалася війна і одного разу дядьків паровоз бомбили ворожі літаки й Кирило загинув. Хлопчик зостався один. Дружив зі шкільним товаришем Зульфатом. На базарі вони зустріли свою учительку Наталію Миколаївну, яка стояла з малою донечкою й хотіла виміняти харчі за сукню. Учителька з малою донечкою жила у кімнаті при школі, але прийшли італійські солдати й жити стало неможливо. Наталя Миколаївна оселилася у висілку в кімнатці, обладнати яку їй допомогли Климко і Зульфат. Климко вирішив іти в місто Слов'янськ, щоб там дістати солі, тому що йшла війна і солі ні в кого не було.*

Розділ III

(Скорочено)

А через півмісяця — сталося це зранку — після короткого бою на станцію зі степу прийшли італійці. Вони цілий день ганялися

по висілку* за курми, стріляли по них з карабінів та автоматів. Поївши курей, італійці гуртами, найменше по двоє-трое, пхалися від двору до двору і шукали собі їжу та гроші.

— У нас є вугілля... Більше нічого в нас немає.

Тоді італійці кинулися грабувати і брали не тільки їжу, а й одяг, де кращий. Через тиждень вони пішли далі, а у висілку почався голод.

На маленькому базарному майдані щоденно, з ранку до вечора, стояли мовчазні люди, тримаючи в руках усе, що було в них найновіше. І все те не продавалося, а мінялося хоч на який-небудь харч. Та найчастіше в натовпі було чути: «Солі... Солі ні в кого немає? Віддаю за склянку солі...».

Якось, покружлявши навколо хлібопекарні, Климко з Зульфатом зайшли на базар.

І тут Климко побачив Наталю Миколаївну, вчительку свою і Зульфатову. Вона стояла з немовлям на руках, притискаючи до себе разом з немовлям трояндову, мов сто троянд, сукню. Климко бачив Наталю Миколаївну в цій сукні лише двічі на рік: першого вересня і в останній день занять.

Наталя Миколаївна стояла осторонь від натовпу, що затулив підводу, і, маленька, бліда дивилася на бороданя широко розплющеними очима. Климко з Зульфатом підійшли до неї (вона не помітила їх) і, затинаючись від хвилювання, сказали, перебиваючи один одного:

— Добрий день, Наталю Миколаївно...

— Климко?.. Зульфат?.. Ой, як ви мене злякали... — І осяяла їх такими лагідними, такими рідними очима, що їм обом здалося на мить, ніби все навколо так, як і колись

було, що немає і не було ніколи війни, і похмурого бороданя на возі, і вибитих вікон у магазинах; що ось зараз на станції озветься гудком паровоз і дзвоник за клубом, де школа, покличе їх на перший урок...

Тоді Климко нерішуче спитав:

— А можна ми подивимося на вашого маленького? — Маленьку... —

На щоках у Наталі Миколаївни виступили ледь помітні блідо-рожеві троянди. — Її звати Оля. — Вона трохи підняла косинчик бузкової сповивачки, і Климко з Зульфатом разом, зіткнувшись лобами, заглянули під той косинчик. Вони побачили маленьке-маленьке личко, біле, аж крейдяне, і щільно заплющені повіки, що здригалися від сонця, а губенята, не червоні, а синюваті, ожинові, невпинно ворушилися, наче шукали щось.

Коли італійські солдати отаборилися в школі і вчинили там галасливий курячий бенкет, Наталя Миколаївна з дитиною і чемоданом, у якому були одяг та дешиця сухарів, тихцем пішла із своєї кімнати у виселок і назад уже не повернулася.

Климко і Зульфат упоралися швидко. Від полудня до вечора вони перенесли з кімнати Наталі Миколаївни все, що в ній було. Зостався тільки великий вазон у дерев'яній діжечці — розлога, з шовковим листям троянда. Хлопцям стало шкода кидати її саму, і вони вже смерком, щоб ніхто не бачив, перенесли до вагової і троянду.

Вже десь споночіло, коли Зульфат приправив колиску, надівши її сіткою на голову.

Слідом за Зульфатом прийшов і дідусь Гарєєв, маленький, сухоплечий, у ватяних штанях, вовняних шкарпетках. Дідусь приніс торбинку сухарів і, торохтячи ними, поклав на столі. Дідусь мовчки дивився, як Наталя Миколаївна поїть дитину чаєм з пляшечки.

— Ай-я-яй... маленькому — чай! Не годиться. Маленькому молоко давай. Старому чай, кості грить. Молоко треба! — сказав суворо.

Наталя Миколаївна подивилася на нього винуватими очима.

— Немає... Не стало, Муса Шафарович... Дідусь Гарєєв обернувся до Зульфата, тицьнув у нього костуром.

— Підеш завтра на Лобову до Файзуліних. Там є молоко.

— Ні-ні, я вас прошу, не турбуйтеся — благально мовила Наталя Миколаївна.

Дідусь Гарєєв, не попрощавшись, рипнув дверима, кивнувши, щоб ішов за ним і Зульфат.

Климко догнав їх уже за штибовими купами.

— Знаєш, що я придумав, Зуль, — збуджено сказав Климко. — Я піду по сіль.

Зульфат зупинився.

— Куди?

— У Слов'янськ. А це ж недалеко. Дядя Кирило туди часто ешелони водив. Уранці поїхав — увечері вже дома... — І зашепотів квалливо, щоб Зульфат не перебив його: — А скоро зима. Зараз, поки тепло, треба йти. Харчів наміняємо по дорозі назад, молока може...

— Сам не підеш, — уперто сказав Зульфат. — Я теж з тобою.

— А по молоко в Лобозку? А дома, з малими, хто буде, з дідусем? А з Наталією Миколаївною? Обіцяли помагати, а самі втекли. Та тебе й не пустять. А мене держати нікому...

1. Поясни, Чому Климко жив у дядька Кирила?
2. Розкажи, як поводитися італійські солдати у висілку?
3. Кого зустріли підлітки на базарі?
4. Розкажи, як хлопці допомогли учительці облаштуватися у виселку?
5. Поміркуй, чому, незважаючи на життєві труднощі, друзі забрали й вазон з трояндою та перенесли його в безпечне місце? Про які риси їхнього характеру це свідчить?
6. Попрацюйте разом. Що можна сказати про дідуся Гарєєва. Які риси його характеру проявилися в ставленні до вчительки та її донечки?
7. Поміркуй, чому Климко вирішив іти у містечко Слов'янськ по сіль? Він для себе хотів роздобути солі чи ні? Про які риси характеру хлопчика це свідчить?

Розділ IV

Почалися будинки довші і вищі — у три, чотири, п'ять поверхів. Вони були сірі і мовчазні, ніби ніхто в них і не жив. Але людей побільшало. І всі вони — з тачками, клунками, вузлами — сунули в одну вулицю. Климко пішов за ними і скоро побачив базар.

Дядько сидів просто на землі, обгорнувши ноги старою сукняною ковдрою. На скронях йому густо висіялася кучерява розсадка сивини, а лице було все в зморшках. І в кожній зморшці, здавалося Климкові, чаїлася добра лагідна усмішка. Перед дядьком двома рівними рядочками стояли прорезинені тапочки — великі й малі, і зовсім манюні, на дитину. Видно, він був швець і сам їх понашивав.

Швець поманив Климка пальцем:

— Здалеку йдеш чи тутешній? — спитав.

— З Донбасу я, — сказав Климко.

— А-а! Землячок... По сіль, кажеш?

Климко кивнув.

— А що ж у тебе на сіль?

— Торбинка осьь, — Климко зняв з плеча торбу.

— Ні — усміхнувся швець, і кожна його зморшка теж заусміхалася

— Я питаю, на що міняєш чи купуєш. Одежа якась путня, чи, може, марки?

— Такого нема, — зітхнув Климко.

— А чого ж босий?

— Щоб легше на ноги... — Климко ледь скривив губи, пробуючи усміхнутись.

— Візьми приміряй.

Климко привзув тапочки. Ногам одразу стало легше.

— Більші бери, щоб онуча влізла, — порадив швець. — А сіль ти, синок, проминув. Кілометрів п'ятдесят зайвих пройшов. Сіль — це біля Артемівська. Чув? (Климко чув і навіть бачив це місто днів три тому). Так ото біля нього станція така є, називається вона Сіль. Там сіль.

Климка обсипало колючим жарком, а ноги потерпли і знемоглися, як після цілоденної ходьби. Він сів на проломлений

дощаний ганок і мовчав, стиснувши долонями щоки.

— Що ж... треба вертатися, — насилу вимовив він, похлинувся клубком, що стояв йому в горлі, і закашлявся.

— О, як тебе пробрало! Нічого, не скисай, щось придумаємо.

Повз них тягла тачку якась жінка у довгому синьому плащі і в калошах на босоніж. Швець озвався до неї:

— Ти, молодице, хотіла балетки за сіль. То бери.

— Та хотіла, — сказала жінка і зупинилася з тачкою. — Ви ж бо просили борошенця хоч склянок п'ять. Нема, чоловіче.

— Нічого, якось обійдуся вже. Давайте за сіль. Тут ось хлопчик, — швець кивнув на Климка, — земляк мій, забився аж із Донбасу. Двісті кілометрів пройшов, щоб солі достати. А де ж її тут зараз найдеш?

Жінка швидко зиркнула на Климка.

— Дома в мене то ще є, та й багатенько. З Солі привезла два мішечки, як війна почалася. А тут — ось, тільки на денці...— Жінка дістала з тачки жовтий сировий клуночок.

— Давайте, скільки є, — сказав швець, — та вибирайте собі взувачку, яка на вас дивиться. — Тоді подумав і додав: — А може, хлопчик поміг би вам тачку додому правити, а ви йому дома вже солі досипали б іще, га?

За ворітьми швець ще раз сказав жінці:

— Ви ж підмогніть хлопчині. Як тебе хоч звати, земляче? Климко? Бувай, Климку, кріпися в дорозі, бо вона ж неблизька. Бувай. — І помахав Климкові дощечкою-підпихачкою.

Марки — німецькі гроші, що ходили під час окупації України.

1. Розкажи, кого зустрів Климко на базарі в місті?
2. Розкажи, як безногий швець — бувший шахтар, віднісся до Климка? Поясни, чому він вирішив віддати хлопчику взуття (тапочки) задарма? Про що свідчить таке рішення?

3. Попрацюй самостійно Знайди в тексті й зачитай, як Климко сприйняв звістку про те, що він проминув станцію Сіль?
4. Що свідчить про те, що швець — добра, чуйна людина?
5. Поміркуй, чому швець дешево обміняв жінці взуття?

Розділ V

...Перше, що побачив Климко, коли розплющив очі,— велике, рівно обведене коло червоного сонця у вікні (воно світило, мов крізь морок), і став пригадувати, де він. А пригадавши, спитав:

— Тітонько, тьотю Марино... Що воно — ранок чи вечір? Де ви, тітонько? — спитав так тихо, що ледве почув свій голос.

— Тут я, синок, осьо,— тітка Марина схилилася над ним і поторкала теплими губами його чоло.— Слава Богу! — зраділа.— Охолонув лобик. А то ж горів, як жарина.

— Довго я спав, тьотю? — спитав Климко.

— Не спав, а в гарячці був. Без пам'яті був трохи не три дні. — Климко поворухнувся під важкою вкривачкою і сказав:

— Треба йти.

Він хотів підвестися, але ні спина, ні шия, ні руки не скорилися йому — тільки в жар кинуло, і на лобі виступив піт.

— Лежи, лежи,— придержала його тітка Марина.— Куди ж ти підеш отакий-то немічний. Підлічишся трохи, тоді й підеш. Лежи, а я тобі молочка сходжу напитаю. Як їсти схочеш, бери, ось я поклала на стільці, їж. Тільки гляди ж не вставай.

Три дні... Це ж половину дороги пройшов би вже. А мо', й більше ніж половину, бо назад, із сіллю, ішов би швидше. Він покидав із себе одну за одною всі вкривачки: теплу ковдру, старе пальто, якісь кофти, діжурку свою — і встав, спустивши ноги додолу. В хаті було чисто і ясно від сонця, веселих вишиваних рушників на стінах та від червоних

калачиків і хвастунців, що цвіли на лутках у кожному вікні. На стільці коло ліжка лежала скибка хліба, намазана смальцем і потрушена зверху сірою сіллю, та двоє червонобоких яблук. Климко повільно, стримуючи себе, з'їв хліб і одне яблуко. «А те хай,— подумав про друге,— у дорогу візьму». Він побачив на лаві рівно складену чисту свою одежу, матроску і штани (вилиняли після прання ще дужче, аж побіліли), устав і вдягся. Потім накинув діжурку і вийшов надвір.

Він знайшов у сінях старий віник-деркач і промів тічок біля порога та вузьеньку між споришем стежку до хвіртки — так вони замітали щоосені і щовесни в шкільному дворі. Тоді обійшов тітчинухату, повисмикував старий цупкий бур'ян попід призьбою — і хата одразу ніби повищала. Обдивився довкола — що б його ще таке зробити? — і помітив за хлівом солом'яний погрібничок, теж зарослий густим бур'яном. Він підійшов до погрібничка, вхопився обома руками за найдебелішу гіллясту бур'янину, щоб її вирвати, і раптом почув приглушене підземельне: «Ко-ко-ко-ко?!» Заджеркотили й кури, але тихіше й не так сердито, як півень, і теж з-під землі. «А-а-а»,— здогадався Климко, усміхаючись, і облишив бур'ян: хай, серед нього не всяк одразу й помітить погрібничок. Він пішов у хату, застелив ліжко і сів перепочити, бо втомився. «А як же оце йти, як і од віника вхоркався?» — і заспокоїв себе тим, що добре попоїв, тож сили прибуде.

Незабаром повернулася тітка Марина. В руках вона тримала маленьке жовте глеченя з квітками по боках, над вінцями в нього біліла шапочка молочної піни.

— Таки встав? — здивувалася і високо, ялиночкою підняла брови (вона і в дорозі піднімала їх так, коли дивувалася).— Ну й меткий! У вас там на шахтах що — всі такі? І в дворі він уже, бачу, хазяйнував. Хіба ж можна отакому хворому — і за роботу? Тобі ще лежати та лежати.

— Я піду, тьотю,— тихо сказав Климко.— Сьогодні. А то ще один день пропаде...

Тітка Марина поставила глек з молоком на лаву і подивилася на Климка спершу злякано, потім обличчя їй жалібно скривилося, очі набралися слізьми.

— А може б, ти, синочку, в мене зостався, га? — спитала вона невпевнено.— Назовсім. До кого ж тобі туди йти? Це я ще дорогою подумала, та зразу не сказала: бачу ж — хворе хлопчєня... А вчителька з дитинкою якось переб'ється, серед людей же... Я тебе вдягла б як слід і взула. їсти в мене, хвалити Бога, є що — німці до нас тільки вряди-годи заскакують, то ще й не обібрали, глуш у нас тут. А прийде дядько Петро, чоловік мій, з війни — хай там його, козака, смерть обминає — житимемо втрєох, будеш нам за рідного сина... В школу тебе оддамо... Га? — В очах у неї світилася надія і ще щось таке ласкаве, чого Климко не міг збагнути. Йому тільки дуже шкода стало тітки, і він сказав:

— Я прийду до вас, тітонько Марино. Як тільки не стане в нас голоду, так і прийду або приїду. А зараз треба мені назад, мене там ждуть...

Тітка Марина зітхнула, витерла долонею очі й сказала вже іншим, стурбованим голосом:

— Сідай тоді пий молоко, а я тобі клуночок складу.

Вона внесла з хатини склянку і налила в неї молока, густого і тепло-пахучого.

— А півня, тітонько, ви краще заріжте, бо він і курей продасть...— сказав Климко.

Тітка Марина тихо засміялася:

— Він у мене й на волі розбишакуватий був та горлатий. Думала, хоч у погребі посмирнішає. От босяцюра! — Тітка зітхнула.— Я не хотіла тобі зразу казати, думала ж, зостанешся... Німці товарний поїзд учора пустили в Донбас, до Єнакієвої чи до Горлівки, точно не знаю. А сьогодні ввечері ще один піде. З нашої станції.— (Климкові стало важко дихати — так стисло в грудях.) — Це мені той чоловік, де я молоко брала, сказав. Він перед війною обходчиком робив,

то й зараз погнали, дарма що старий уже. Кажуть, не підеш — корову заберем. Може, він підсобить тобі сісти, як перегомоніти з ним, га? — І сама ж собі відповіла: — Перегомону. А ти пий молоко та лягай хоч до полудня поспи — здоровіший будеш.

Климко скуштував ковток молока, ще ковток... У склянці поменшало на третину. Подумав, подумав — і долив її водою з кухля, що стояв на столі. Потім ще надпив і ще раз долив...

— Що то ти робиш? — почув він і підняв голову: в хатинних дверях стояла тітка Марина.

— Доливаю...— винувато сказав Климко.

— Водою?!

Климко опустив очі й кивнув.

— Мені, тітонько Марино, якби хоч з пляшку з собою взяти, додому,— сказав тихо.— Може, доведу...

— То й візьмеш! Спарю — і візьмеш. Сміливо пий, я ще дістану.— Вона вернулася в хатину і голосно зітхнула там.

Лутка — підвіконня.

Вхоркатись — захекатись

1. Поясни, чому Климко опинився в тітки Марини? Вислов своє ставлення до цієї жінки.
2. Доведи, що хлопчик був дуже вдячним тітці Марині на ділі, а не на словах. Знайди про це у тексті твору й зачитай.
3. Поміркуй, чому ще зовсім хворий Климко так рвався додому?
4. Поясни, навіщо хлопчик економив молоко, розбавляючи його водою?
5. Попрацюйте колективно. Як можна охарактеризувати ставлення Климка до людей?
6. Поясни, які епізоди твору свідчать про доброту й чуйність багатьох людей у воєнні часи?

Розділ VI

Другого дня Климко підходив до своєї станції. Мішок із сіллю та харчами (була серед них і пляшка молока, що якимось дивом не розбилася, як упав з вагона) він перев'язав пополам і ніс по черзі то на одному, то на другому плечі.

Дома, дома!.. Уже дома.

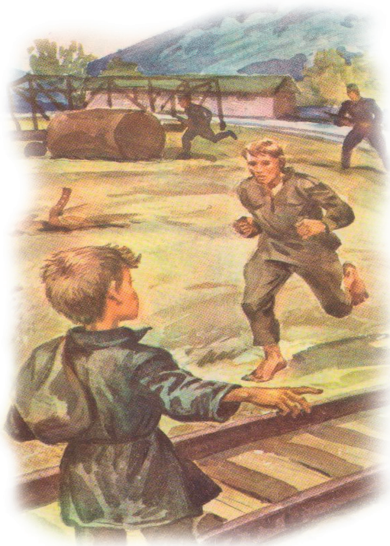
Нараз у висілку глухо хлопнув постріл. Потім коротко диркнув автомат. І тут Климко побачив, що від переїзду назустріч йому біжить якийсь чоловік — босий, у солдатському галіфе з розв'язаними поворозками і в гімнастерці без реміняки. На переїзд вискочило ще двоє, у чорному. Один з них припав на коліно і вистрілював. Той, що біг, вильнув убік. І тоді Климко все зрозумів.

— Туди, дядю, біжіть! — закричав він, показуючи рукою праворуч від себе. — Туди! Там балка!..

Від переїзду вдарила довга автоматна черга. Климка штовхнуло в груди і обпекло так боляче, гостро, що в очах йому попливли червоногарячі плями. Він уп'явся пальцями в діжурку на грудях, тихо ойкнув і впав. А з пробитого мішка тоненькою білою цівкою потекла на дорогу сіль...

—Климка-а-а! Кли-и-мка-а! — почув Климко з гарячої пітьми і нічого вже більше не чув.

Від переїзду, піднявши руки, спотикаючись і падаючи, біг до Климка Зульфат.

1. Розкажи, що сталося з Климком, коли він повернувся в рідне місто?
2. Поміркуй, як можна охарактеризувати вчинок Климка, який, ризикуючи життям, намагався врятувати нашого солдата?
3. Подумай, чи останнє речення повісті дає нам надію, що Климко житиме?

ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

Дякуючи тітонці Марині та її знайомому, який працював на залізниці, Климко сів у вагон товарного поїзда. Тітонька Марина дала йому харчів на дорогу, солі, пляшечку молока для донечки Наталі Миколаївни.

...У вагоні пахло старою сосною стружкою, на стрілках він погойдувався і рипів, а коли поїзд набрав швидкість, його стало метляти з боку в бік, і він уже не рипів, а стогнав. Чоловік, — мабуть, той, що брав Климків клунок, — довго черкав сірником, а коли спалахнув вогник, Климко побачив купу стружок у кутку і під ними душ п'ять жінок з якимись пожитками в мішках і кошиках. Жінки дивилися на вогник тьмяно-блискучими сміливими очима. «Наші, — подумав Климко, — донбасівські». І йому стало легко, тепло й затишно у цьому рипучому вагоні...

Він прокинувся від гучного гуркоту дверей. І не зразу розгледів на тлі сірого дощового неба німця у вагоні, що стояв простоволосий, без зброї, у довгих шкіряних рукавицях. Німець обвів ліхтариком усі кутки, помовчав, розставивши ноги і згасивши ліхтарик, і раптом крикнув, як вистрелив:

— Гераус*!!!

Першим пішов до дверей дядько, що все кури́в. В руках у нього був кошик і невеличкий вузлик. Німець ждав його, стежачи за ним зосереджено, спідлоба. Коли дядько підійшов близько, німець відкинувся плечима назад, обкрутнувся на одній нозі, а другою з усього маху вдарив старого вище колін. Дядько охнув і сторчма випав з вагона. Німець знову став у попередню позу і ждав жінок. Німець бив їх так само, як і старого, — мовчки, із усього маху. Климко на превелику силу встав з клунком за плечима і пішов до дверей. Він помітив, що німець б'є лише правою ногою, і хотів проскочити зліва від нього. Німець таки достав його вже на льоту кулаком у груди... Климко спробував підвестися, але в грудях і в коліні так заболіло, що він застогнав і поповзом, ковзаючи ліктем

по грязюці й тягнучи за собою клунок, вибрався з калюжі. Біля переднього пасажирського вагона стояв гурт німців. Вони курили й реготалися. Коли до них підійшов той, що викидав, гурт обступив його і зареготав ще дужче.

Скоро поїзд рушив. Климко розтер груди й коліно — добре, що тітонька Марина дала штани, хоч були вони й великі, а то живого місця на ногах не залишилося б, — подумав, підвівся і видерся на насип. Недалеко, кілометрів за три, він побачив станцію і впізнав її: то було Дебальцево! Тепер йому лишалося пройти кілометрів шістдесят.

1. Розкажи про поїздку Климка та його супутників у товарному вагоні. На підставі чого хлопчик робить висновок, що він — поміж хороших людей?
2. Якими зображено окупантів у творі? Як вони знущалися з наших людей?
3. Поміркуй, що допомогло Климку не поранитися, коли німець виштовхнув його з вагона?

ВОЛОДИМИР СОСЮРА

(1898–1965)

Володимир Миколайович Сосюра народився 6 січня 1898 року на станції Дебальцеве на Донеччині в родині шахтаря. Батьки майбутнього поета жили дуже бідно. З одинадцяти років хлопець змушений був заробляти на шматок хліба. Улітку він працював, а взимку ходив до школи.

Юнак багато читав. Він захоплювався творами Тараса Шевченка, Івана Франка, Лесі Українки, сам пробував писати вірші.

У роки Другої світової війни Володимир Сосюра як військовий кореспондент перебував у діючій армії.

У мирний час поет багато працював. У своїх віршах він висловлював любов до рідної землі, зокрема до Донеччини, де народився і виріс, до її працьовитих людей. Поет вважав, що творити для народу — це найбільше щастя. Багато уваги Сосюра приділяв розвитку рідної мови, яку він любив, оберігав і збагачував. У вірші «Рідна мова» поет писав, що «той лиш пошани достоїн, хто мову шанує свою».

Помер Володимир Сосюра 8 січня 1965 року.

1. Розкажи про дитинство Володимира Сосюри.
2. Чиїми творами захоплювався майбутній поет в юності?
3. Розкажи, ким був Володимир Сосюра у роки Другої світової війни?
4. Пригадай, про що поет писав у своїх віршах?
5. Як Володимир Сосюра ставився до рідної мови? Відповідь доповни прикладами.
6. Попрацюйте колективно. Чому слова поета про пошану рідної мови актуальні й нині?

* * *

Любіть Україну, як сонце, любіть,
як вітер, і трави, і води...
В годину щасливу і в радості мить,
любіть у годину негоди.
Любіть Україну у сні й наяву,
вишневу свою Україну,
красу її, вічно живу і нову,
і мову її солов'їну.
Для нас вона в світі єдина, одна
в просторів солодкому чарі...
Вона у зірках, і у вербах вона,

і в кожному серця ударі...
Як та купина, що горить — не згора,
живе у стежках, у дібровах,
у зойках гудків, і у хвилях Дніпра,
і в хмарах отих пурпурових,
в грому канонад, що розвіяли в прах
чужинців в зелених мундирах,
в багнетях, що в темі пробивали нам шлях
до весен і світлих, і щирих.
Юначе! Хай буде для неї твій сміх,
і сльози, і все до загину...
Не можна любити народів других,
коли ти не любиш Україну!..
Дівчино! Як небо її голубе,
люби її кожна хвилину.
Коханий любить не захоче тебе,
коли ти не любиш Україну...
Любять у труді, у коханні, в бою,
як пісню, що лине зорею...
Всім серцем любіть Україну свою —
і вічні ми будемо з нею!

1. Знайди у вірші й зачитай, що поет заповідав молоді.
2. Пригадай і розкажи, яка природа України.
3. Поміркуй, чому у вірші Україну названо *вишневою*, а українську мову — *солов'їною*?
4. Поясни, як ти розумієш останнє речення вірша.
5. Попрацюйте колективно. Складіть у класі під керівництвом учителя/вчительки невеличку розповідь на тему: «*Рідна Україна*». Використовуйте слова з вірша.
6. Навчися радісно, піднесено читати вірш.
7. Вивчи напам'ять ті рядки вірша, які тобі найбільше сподобалися.

Рідна мова (Скорочено)

Як сонця безсмертного кола,
що креслить у небі путі,
любить свою мову й ніколи
її не забудьте в житті.
Ми з нею відомі усюди,
усе в ній, що треба нам, є,
а хто свою мову забуде,
той серце забуде своє.
Вона як зоря пурпурова,
що сяє з небесних висот,
і там, де звучить рідна мова,
живе український народ.
Народ наш, трудар наш і воїн,
що тьму подолав у бою.
І той лиш пошани достоїн,
хто мову шанує свою.

1. Уважно прочитай вірш.
2. Поміркуй, яке значення для тебе, для твого життя має знання рідної мови.
3. Як поет закликає ставитися до рідної мови?
4. З чим поет порівнює рідну мову?
5. Який наказ дає Володимир Сосюра читачеві?
6. Поясни, чому того, хто шанує рідну мову, варто поважати?
7. Попрацюй самостійно. Доведи любов поета до свого народу словами з вірша.
8. Попрацюйте колективно. Складіть речення про рідну мову.
9. Читай вірш уважно, урочисто, чітко вимовляй кожне слово.

Дуб

Задумався дуб темношатий
у сяйва холодного грі.
І куля застрягла проклята
в його зашкарублій корі.

Він згадує осінь, тумани
і краплі дощу з висоти,
коли привели партизана
в мундирах зелених кати.

Пригадує дуб темношатий...
Та соки знялися із дна
і витисли кулю прокляту,
і впала, як жолудь, вона.

Як губи, пошерхлі од муки,
шептали: «За волю умру...»
І пестили зв'язані руки
його зашкарублу кору.

Упала вона на дорогу,
а в небі кричать журавлі.
Нічого із жолудя того
не виросте в нашій землі.

Ударила куля... Мов камінь
і голову, й дуба протяв...
І вітами дуб, мов руками,
юнацькеє тіло обняв.

І віти у дуба од муки
знялися у синю жару,
мов пестять скривавлені руки
його зашкарублу кору.

1. Розкажи, про що згадує старий дуб?
2. Які слова шептали губи партизана?
3. Поясни, чому віти дуба порівняно з руками?
4. Попрацюй самостійно. Знайди у вірші й зачитай опис дуба.
5. Попрацюйте колективно. Складіть невеличку усну розповідь про описану у вірші подію. Використовуйте слова й вирази з тексту.
6. Придумайте дві загадки про дуба.
7. Читай вірш виразно, душевно. Звертай увагу на розділові знаки й дотримуйся інтонації..

ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

Пригадайте в класі, що ви вчили про гетьмана України Івана Мазепу. Чому пам'ять про нього шанує нащ народ?

Мазепа

(Уривки з поеми)

* * *

— Учись, Іване... і любов,
свою любов до України
вмій влити у формули чіткі,
умій спинить гарячу кров,
рух нерозважливий руки,
і стиснуть серце, коли треба.
Хай пада все, палає небо,
а ти іди спокійним кроком
до точки, що намітив оком.
Учись війни у ворогів,
вивчай і вдачу їх і зброю,
і слава піде за тобою,
немов за піснею мотив.
І хлопчик слухає, мов п'є
слова послушниці чудові.

Осип Курилас.

Портрет Івана Мазепи

* * *

— Я так люблю твої дороги,
моя Україно сумна!
Ти на груді моїй, мов рана...
О, як залізно вірю я,
що час визволення настане,
і шабля золота моя,
Мазепи, гетьмана Івана,
над трупом ката засія!

1. Розкажи, чого навчала послушниця малого Івана Мазепу?
2. Як послушниця радила йому виявляти свою любов до України?
3. Пригадай і розкажи, що ти знаєш з уроків історії про гетьмана Івана Мазепу.
4. Розкажи, як виконав настанову послушниці Мазепа, ставши дорослим.
5. Поміркуй, про що мріяв для України дорослий Мазепа? Розкажи, як збулися його мрії.
6. Читай уривки з поеми чітко, піднесено, правильно вимовляй кожне слово.

Васильки

Васильки у полі, васильки у полі,
а у тебе, мила, васильки з-під вій,
і гаї синіють ген на видноколі,
і синіє щастя у душі моїй.
Одсіяють роки, мов хмарки над нами,
і ось так же в полі будуть двоє йти,
але нас не буде. Може, ми квітками,
може васильками станем — я і ти.
Так же буде поле, як тепер синіти,
і хмарки летіти в невідомий час,
і другий, далекий, сповнений привіту,
з рідними очима порівняє нас.

1. Якими словами описав поет очі коханої?
2. Розкажи, про що мріяв поет?
3. Читай вірш лагідно, душевно

МИХАЙЛО ЧАБАНІВСЬКИЙ

(1910–1970)

Михайло Чабанівський (справжнє прізвище Циба) народився 18 вересня 1910 року в селі Лагівка на Полтавщині (тепер — Харківська область) у родині сільського вчителя, закоханого в літературу й рідну землю.

Писати вірші молодий Михайло Чабанівський (такий псевдонім він собі взяв) почав рано. Багато років віддав журналістиці.

Писати прозу Михайло Чабанівський почав у роки Другої світової війни. На фронт пішов рядовим солдатом, писав оповідання й вірші з переднього краю, друкував у дивізійній газеті. У складі редакції фронтової газети визволяв Румунію, Болгарію і повернувся на Батьківщину лише після війни.

Михайло Чабанівський був незмірно доброю дюдиною, завжди комусь допомагав, співчував. Письменник обожнював рідну природу. Захисту довкілля він присвятив роман «Тече вода в синє море», повість «Стоїть явір над водою». «Ті народи, які не зберегли своїх лісів, зазнали горя», — так звертається до майбутніх поколінь письменник вустами героя цієї повісті діда Єлисея.

Письменник пішов у засвіти, щойно відсвяткувавши своє 60-ліття.

1. Розкажи, де народився Михайло Чабанівський. Яке справжнє прізвище письменника?
2. Які твори Михайла Чабанівського присвячено захисту рідної природи?

Вірний (Скорочено)

Те, що побачив Ігор у сусідньому дворі, дуже схвилювало його. Рудий хлопець, такого ж віку, як і він сам, стьобав лозиною рябе цуценя, тягаючи його по саду за шнурок. Собака жалібно скигло, падало, переверталось в траві, не встигаючи за своїм довгоногим мучителем. А той навмисне стрибав через кущі, бігав поміж деревами, і цуценя, впавши на землю, котилося ніби клубочок білих та чорних ниток. Ігореве серце не витримало. Блідий, із стисненими кулаками, він миттю перехопився через паркан і став перед хлопчаком:

— Ти чого мучиш? — вигукнув він хрипким голосом. — Облиш!

Хлопчик, вражено блимаючи маленькими оченятами, зупинився. Двоє хлопців, один рудий, другий з чубчиком в напуск, стояли один проти одного, ладні зчепитися у бійці. Та ось руді вії раптом затремтіли, ворухнулись, очі опустилися вниз.

— А чого його жаліти, коли він нам непотрібний?

Ігор ковтнув слину, що стала йому в горлі, і переступив з ноги на ногу. Гнів його минув, і він уже лагідніше сказав:

— Краще віддай мені...

— Бери, — погодився рудий хлопчик і подав Ігореві шнурка. — Що мені, жалко? У нас іще красивіший є, з довгими вухами... Тарзаном звать!

Не тямлячи себе від радості, Ігор підхопив на руки щеня, яке усе тремтіло і тихенько скигло, наче скаржилося на когось, і кинувся до хвіртки. Та рудий перепинив його.

— Е, ні, — промовив він і лукаво примружив очі. — Дурно не дам, адже це мисливський, а не простий собака...

— Що ж ти хочеш за нього? — нетерпляче спитав Ігор, відчуваючи, що зараз ненавидить оцього чванькуватого мучителя.

— А що в тебе є?

Ігор задумався. Справді, що ж у нього є? Він тільки кілька днів, як приїхав з міста до тітки Олі. Перебираючи в думках те, що він узяв з дому, Ігор пригадував:

— Пістолет з двома курками, червоний телефон з поламаною мембраною, Толька, мій менший братик, поламав, тенісний м'яч...

— Добре, неси все це мені, тоді забереш собаку, інакше не віддам, — рішуче заявив рудий і вихопив цуценя з Ігорових рук. — Це ж не дворняжка!

— Гарзд, почекай мене, я зараз, — відповів Ігор. Він метнувся через паркан і за кілька хвилин повернувся, тримаючи іграшки.

— Бери, я згоден, — сказав Ігор і поклав усе на траву.

Схопивши цуценя, він кинувся додому, але його знову зупинив голос рудого.

— А як тебе звати?

Ігор відповів.

— А мене Тимком. Будемо разом гратися?

— Будемо, — неохоче мовив Ігор. — Якщо не мучитимеш тварин.

— Так я ж його бігати вчив! — виправдувався Тимко. Видно, йому було соромно за свій вчинок.

А Ігор вже вовтузився зі своїм цуценям. Перш за все він попросив у матері молока і нагодував його. Потім зібрав усі дощечки та цурпалки*, що були накидані під сараєм, і зробив для цуцика хатку. Як його звати? Він не раз чув від батька, що собака — вірний друг людини. Вірний, ось як він назве своє цуценя!

— Вірний! Вірний! — покликав хлопець.

1. Розкажи, чому побачене у сусідньому дворі схвилювало Ігоря?
2. Попрацюйте колективно. Що можна сказати про поведінку Ігоря й Тимка? Хто з них позитивний герой, а хто — негативний?
3. Поясни, чому Ігор дав цуцику кличку Вірний?
4. А в тебе вдома або у знайомих є тваринки? Як ти турбуєшся про них?

* * *

Та ось скінчилося літо і настав час виїжджати додому. Тато приїхав на машині.

Коли машину вщерть наповнили домашнім начинням, а в багажник вже вклали Толикове ліжко, тато подав команду сідати. Всі посідали, поцілувавшись перед тим з тіткою Олею, а Ігор усе стояв, наче й не збирався виїжджати.

— Ігоре, — покликав батько, — дорога далека, сідай швиденько.

Ігор мовчав. Тоді батько, висунувшись з машини, сказав весело й безжурно:

— І чого ти губи розквасив? Тітка Оля пригляне твого Вірного, а наступного літа ми знову приїдемо. От, зажурився козак!

Ігор мовчав. Серце йому стукотіло, а в душі пекло вогнем. Він дивився на Вірного й не міг відірвати від нього погляду.

— Чого ж ти мовчиш? — знову озвався батько. — Чи ти вирішив тут залишатися? Ану, віддай цуценя Тимкові, хай догляне. Бач, визирає он у дірку, мабуть, хоче взяти... Правда, Тимку?

Тимко аж захлинувся з радощів:

— Я вже давно говорив Ігорю, щоб віддав. Бо ж і собака мій... А Ігорю я колись іншого подарую... Слово честі, подарую... Вірного я й пальцем не вдарю, не бійся, Ігоре, я вже не такий, як був...

— Ні! — раптом сказав Ігор. — Нізащо не віддам тобі Вірного. Хвй краще живе в тітки.

Ігор обняв Вірного за шийку і припав лицем до гладенької шерсті. Потім рвучко підвівся і сів у машину. Загуркотів мотор — і курява застелила шлях.

А коли на шляху спав пил, через паркан перестрибнув Тимко, схопив Вірного і потяг його у свій двір. Тітка Оля була в хаті і не бачила нічого. Тимко радів. Він знову надів на цуценя шнурка і хотів прив'язати до вишні, та тут сталося те, чого аж ніяк не чекав хлопець. Вірний сіпнув за шнурок, гризнув Тимка за руку, і вихором полетів з двору. Він щодуху мчав вулицею, нюхаючи землю, де ще залишилися сліди машини. Вірний біг степовою

дорогою, часто дихаючи і пильно стежачи, щоб не збитися з шляху.

А Ігор принишк у куточку в машині. Він не був «рюмсою», як звали всі меншого брата, але зараз не міг втриматися. Сльози самі текли з очей. Помітивши, що Ігор плаче, мати занепокоїлася:

— Що ж це ти, сину? — перехилився й батько з переднього сидіння. — Ти ба, яке діло...Що ж нам робити?

Він глянув на матір, котра аж мінилася на лиці, переживаючи за сина, і знову промовив якимось сумно:

— Дивина, скажу я вам...

— Якби не п'ятий поверх, — зітхнула мати і погладила сина по голові.

Раптом Ігор глянув у заднє віконце і голосно скрикнув:

— Він, він! Дивіться!

Шляхом летів Вірний. Здіймаючи легку хмарину куряви, він мчав уперед до машини, яка зупинилася посеред дороги, до машини, яку він так довго доганяв і яка везла найкращу в світі людину — Ігоря!

1. Поясни, чому Ігор не хотів віддавати Вірного Тимкові?
2. Розкажи, як Тимко порушив свою обіцянку, дану Ігорю. Що можна сказати про поведінку Тимка?
3. Розкажи, як Вірний урятувався від Тимка?
4. Поміркуй, яка головна думка оповідання? Чому воно має таку назву? Як ще можна назвати це оповідання?
5. Попрацюйте колективно. Складіть у класі разом з учителем/вчителькою простий план оповідання.
6. Перекажи оповідання за складеним планом.

ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

* * *

Минуло два тижні й Вірного вже не можна було впізнати. Шерсть на ньому блищала, лапи вирівнялися, стали пружні та рівні. Лише вуха, як і раніше, звисали на самі очі, завдаючи клопоту цуценяті. З ранку до пізнього вечора Ігор не розлучався з песиком. Вірний ночував у своїй затишній будці, і кожного ранку, як тільки Ігор виходив з хати, він зустрічав його радісним дзявкотом, махав хвостом, кидався до ніг і качався по траві.

Так минав час, і Ігор був щасливий — маленьке цуценя припало йому до серця! Коли одного разу Вірний захворів і перестав їсти, Ігор за обідом сидів журний і тихий. Мати, зрозумівши причину цього суму, сказала:

— Не подобається все це мені, Ігоре. Невже ти думаєш, що я візьму твоє щеня в місто? Краще одвикай од нього або віддай комусь.

— Мамо, — благально промовив Ігор. — Вірний такий хороший, такий слухняний. .. Хіба ж ти не бачиш?

Мати розсердилася:

— Куди ти його візьмеш? На п'ятий поверх? І не думай...

Батько Ігоря працював на заводі і приїздив у село лише по вихідних.

Побачивши, як собака і на крок не відходить від Ігоря, сказав:

— Ану, давай перевіримо, що воно за пес. Вірний, на!

Він високо підкинув шматочок ковбаси, і Вірний, зробивши стійку, спіймав його і миттю проковтнув.

— Молодець, — задоволено промовив батько і посміхнувся. — Ану ще раз. Вірний, на! — песик і на цей раз не підвів. — Ну що ж, наче нічого собака, зір має добрий, — похвалив батько. — А чи хоробре у нього серце?

Ігор аж засяяв увесь.

— О, він так кидається у воду, наче все життя плавав по морях і океанах! Глибини зовсім не боїться!

Батько засміявся.

— Це ще не все. Ось ми йому зараз екзамен влаштуємо...

По вулиці якраз біг якийсь чорний, худий пес. Батько крикнув:

— Вірний, взяти!

Вірний, напруживши ноги, весь витягся, вуха йому стали сторч, хвіст випрямився.

— Взяти, Вірний! — ще раз крикнув тато. І тоді цуцик кинувся попід парканом і мужньо напав на чорного собаку. Однак чорний, побачивши, що його атакує маленьке собача, зовсім не злякався, він зупинився, вишкірив зуби і загарчав. Вірний, вражений спокоєм і зневагою до нього оцього чорного пса, впав голічерева і почав лащитися. Тато аж поточився від реготу.

— Оце так хоробрий... Одне діло м'ясо хапати, зовсім інше — у бій іти...

— Але ж він іще малий, — ледве не плакав від образи Ігор. — Йому ж усього три місяці...

Тато погладив Ігоря по голові і, продовжуючи сміятись, сказав заспокійливо:

— То нічого, що здав позиції, але ж напав! Уяви собі — у бій кинувся! Це вже добре.

З цього дня тато, приїжджаючи з міста, щоразу цікавився Вірним і нишком кидав йому шматочок м'яса чи ковбаси. Один Тимко, спостерігаючи через паркан за Вірним, сердито штурхав свого Тарзана. Тимко сердився на себе, що віддав не те цуценя, бо виявилось, що Вірний куди справніший, ніж його Тарзан...

1. Попрацюй самостійно. Розкажи, як змінився зовнішній вигляд Вірного, коли його почав доглядати Ігор? Знайди про це у тексті й зачитай.
2. Поясни, чому тато Ігоря змінив своє ставлення до собаки?
3. Поміркуй, чому сердився Тимко? Як це проявилось в його ставленні до Тарзана?

ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО

(1935–1963)

Народився Василь Андрійович Симоненко 8 січня 1935 року в селі Біївці Лубенського району Полтавської області. Виховували його мати й дідусь, який замінив хлопчикові батька. Дідусь добре знав історію України, любив співати українські народні пісні, знав їх багато і намагався передати свою любов до пісні онукові. Пізніше поет про це згадував:

І плачу, було, й сміюся,
як слухаю ті пісні...
Спасибі ж тобі, дідусю,
за те, що ти дав мені...

Дитинство і юність майбутнього поета припали на воєнні та післявоєнні роки. Ще в школі Василько почав складати вірші, і учні називали його гучним словом «поет». У школі навчався добре, отримав золоту медаль за успіхи у навчанні та зразкову поведінку.

Перша збірка віршів Василя Симоненка «Тиша і грім» (1962 рік) і казка «Цар Плаксій та Лоскотон» в одну мить зробили автора знаменитим. Але слава не запаморочила голову письменника, він повадився дуже скромно й гідно.

На жаль, життя поета було дуже коротким — він помер у 28 років.

Але і в наш час поезії Василя Симоненка лунають так актуально й свіжо, ніби писані нашим сучасником. Для нащадків поет залишив заповітні слова: *«Гніву й ненависті вистачає лише для того, щоб зруйнувати щось. Але ненависть не може будувати. Перетворює, оновлює і завітчує землю тільки любов — любов до рідної землі, до людей, до праці».*

1. Розкажи, де пройшли дитячі роки Василя Симоненка?
2. Про що майбутній поет дізнався від дідуся? За що йому дякував?
3. Поясни, чому Василька ще у школі називали «поетом»?
4. Який заповіт залишив поет нащадкам? Як його виконують жителі України?

Грудочка землі

(Уривок)

Ще в дитинстві я ходив у трави,
в гомінливій трепетній лісі,
де дуби мовчали величаво
у краплинках ранньої роси.

Бігла стежка в далич і губилась,
а мені у безтурботні дні
назавжди, навіки полюбились
ніжні і замріяні пісні.

Ті пісні мене найперше вчили
поважати труд людський і піт,
шанувать Вітчизну свою милу,
бо вона одна на цілий світ.

З нею я ділити завжди буду
радощі, турботи і жалі,
бо у мене стукотить у грудях
грудочка любимої землі.

1. Попрацюй самостійно. Знайди у вірші й зачитай, як поет описує природу рідного краю.
2. Поясни, чого навчали Василя Симоненка пісні рідного краю? Знайди це речення у вірші й вивчи напам'ять.
3. Пригадай, які ти знаєш пісні про Україну. Заспівай їх з однокласниками/однокласницями на перерві.
4. Поміркуй, про яку грудочку землі сказано у вірші? З чим поет порівнює власне серце?
5. Читай вірш виразно, чітко вимовляй слова.

Я закоханий палко, без міри

Я закоханий палко, без міри,
у небачену вроду твою.
Все, що в серці натхненне і щире,
я тобі віддаю.

Ти дала мені радісну вдачу,
кров гарячу пустила до жил.
Я без тебе нічого не значу,
ніби птиця без крил.

Кожну хвилю у кожную днину
гріє душу твоє ім'я,
ненаглядна, горда, єдина,
Україно моя.

1. Зачитай, що дала Україна поету?
2. Поясни, чому без України людина, ніби *птиця без крил*?
3. Читай вірш урочисто, піднесено, дотримуйся інтонації.

Лист

Знов листа мені прислала мати,
невеличкий лист — на кілька слів.
Пише рідна, що навколо хати
наш садок вишневий забілів.

Наче вчора бігав я до школи
і садив ті вишеньки малі,
а тепер гудуть над ними бджоли
і поважні пустуни-джмелі.

Слів таких і треба небагато,
та вони, як весняні пісні,
принесли в гуртожиток, в кімнату
теплі-теплі спогади мені.

1. Про що писала мати сину в листі?
2. Шо пригадав син, читаючи маминого листа?
3. Читай вірш ніжно, душевно.

ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

Цар Плаксій і Лоскотон (Казка)

Цареве сімейство

Там, де гори і долини,
де гуляє вітровій, —
там цвіте краса-країна
з дивним ім'ям Сльозолий.
І колись в країні тій
був на троні цар Плаксій.

Голова його — мов бочка,
 очі — ніби кавуни.
 В Плаксія було три дочки
 і плаксивих три сини.
 Старша звалася Нудота,
 середульшая — Вай-Вай,
 третя донечка — Плакота,
 всі сльозливі через край.
 А цареві три сини
 так і звались — Плаксуні.
 Отака була сім'я
 у царя, у Плаксія.
 Цілі дні вони сиділи,
 голосили та сопіли,
 та стогнали, та ревли,
 сльози відрами лили.

Цар Плаксій велів сердито:
 «Хай із нами день при дні
 плачуть всі в країні діти,
 бо сміятись і радіти
 у моєму царстві — ні!
 Хто всміхнеться — в часі тім
 я того негайно з'їм!»
 Ще була у Плаксія
 грізна гвардія своя:
 в ній служили молодці
 забіяки-сльозівці.
 Хто сміявсь — вони хапали
 і нагайками шмагали,
 так що в царстві тому скрізь
 вистачало плачу й сліз.
 Цар любив, як плачуть діти,
 бо любив їх сльози пити.
 Отакий був цар Плаксій
 у країні Сльозолий.

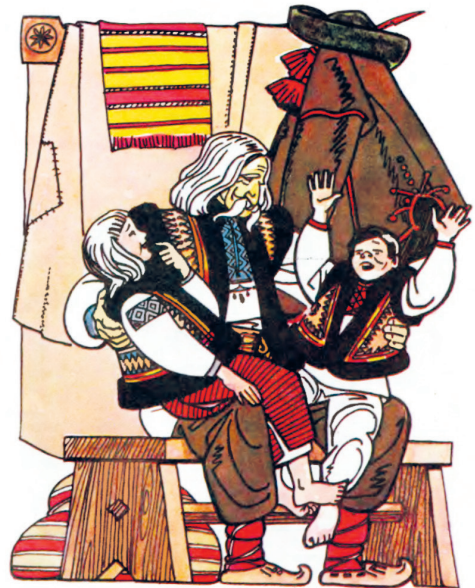

1. Поміркуй, чому країна царя Плаксія називалася Сльозолий?
2. Попрацюйте колективно. Яким зобразив Василь Симоненко царя Плаксія, його дітей та царську гвардію? Знайдіть про це в тексті твору й зачитайте.
3. Як жилося дітям і дорослим у країні Сльозолий?

Дядько Лоскотон

Але в тому диво-царстві,
зневажаючи закон
жив у мандрах і митарстві
добрий дядько Лоскотон.
Він приходив кожний вечір —
хай чи дощ іде, чи сніг —
до голодної малечі
і усім приносив сміх.
Мав він вдачу теплу й щиру,
ще й лукавинку в очах,
і була накидка сіра
в Лоскотона на плечах.

Лоскотливі мав він вуса
і м'якенькі, наче пух,
і м'яке волосся русе
розсипалося до вух.
Він як прийде, залоскоче,
то сміється, хто й не хоче.
Тільки де він появлявся,
зразу плач там припинявся
і приходив до усіх
голосний та щирий сміх.
Не любили Лоскотона
цар Плаксій і Плаксуни.
Видавали заборони
проти лоскоту вони.

І за дядьком Лоскотонем
із нагайками в руках
охоронці злих законів
полювали по хатах.
Але дядько Лоскотон
не боявся цих заслон:
він ходив по всій країні
і носив з собою сміх
в розмальованій торбині,
в пальцях лагідних своїх.

1. Попрацюй самостійно. Яким зобразив поет дядька Лоскотна? Знайди про це у змісті тексту казки й зачитай.
2. Попрацюйте колективно. Уважно розгляньте ілюстрацію. Чи відповідає опис героїв їхньому зображенню на ілюстрації? Зробіть усне порівняння.
3. У чому проявлялася допомога Лоскотона людям, особливо дітям?
4. Поміркуй, чому цар Плаксій і Плаксуни не любили Лоскотона?

Арешт Лоскотона

Розізливсь тоді Плаксій —
цар країни Сльозолий.
Гнівно він гукнув із трону:
«Гей, ледачі сльозівці!
Хто впіймає Лоскотона,
буде муж моєї дочці!
Хто його посадить в льох* —
вибирай одну із трьох!
Бо уже цей Лоскотон
скоро нам розвалить трон:
що тоді ми будемо пити,
як не будуть плакати діти?»

І завзяті сльозівці
 понесли в усі кінці,
 щоб скарати по закону
 баламута Лоскотона.
 Довго скрізь його шукали,
 в усі шпари заглядали.
 Перерили всі двори,
 обходили всі бори,
 час потратили дарма:
 Лоскотона скрізь нема.
 Бо його завжди і всюди
 од ловців ховали люди.
 Опівночі Лоскотон,
 коли всіх колише сон,
 йшов собі в бідняцькі хати
 їхніх діток розважати.

Був тоді у Плаксія
 лютий посіпака,
 віроломний, як змія,
 капітан Макака.
 Так хотілося йому
 царським зятем стати,
 що ні разу в ту зиму
 не лягав і спати.
 Все ходив, усе він слухав
 і нарешті все рознюхав.
 На світанку Лоскотон,
 насмішивши діток,
 у міцний поринув сон
 між кленових віток.
 А лукавий капітан
 підкрався змієм
 й Лоскотонові аркан*
 зашморгнув на шиї.
 Руки вивернув назад,
 міцно спутав ноги
 і мерщій у Плаксоград
 рушив у дорогу...

1. Поясни, чому цар Плаксій боявся Лоскотона?
2. Поміркуй, за що люди були вдячні Лоскотону і оберігали його від царських слуг?
3. Яку нагороду обіцяв цар тому, хто спіймає Лоскотона?
4. Зачитай, яким зображено у казці капітана Макаку?

Весілля в палаці

Лоскотона посадили
за вузькі ґрати,
а в палаці порішили: —
час весілля ґрати... —
Гей, зійшлися царенята
і придворних свита
наречених шанувати,
сльози діток пити.
До вінця веде
жених висохлу Нудоту,
та дивитися на них
зовсім неохота.
Хоч Макака був бридкий,
а вона ще гірша,
їм поет один гладкий
присвятив ще й вірша.
Стільки там було хвальби,
так скрасив їх вроду —
навіть жаби від ганьби
булькнули у воду!
Але цар ходив, пишався,
він із зятем цілувався,
похвалявся: «Ну, тепер,
Лоскотон, вважай, умер!»
Недоступний став для всіх
голосний та щирий сміх.

Тож від радості стрибайте!
 Тож від радості ридайте!
 Ми тепер встановим скрізь
 віковічне царство сліз!»
 Так розхвастався Плаксі́й —
 цар країни Сльозолий.

1. Попрацюй самостійно. Зачитай, яке життя настало в країні Сльозолий, коли дядька Лоскотона посадили за ґрати?
2. Чим похвалявся на весіллі доньки цар Плаксі́й? З чого радів?
3. Поясни, чому *жаби від ганьби булькнули у воду?*

Звільнення Лоскотона

Та поки гуло весілля,
 то п'яниці вартові
 напились якогось зілля
 та й поснули у траві.
 А вночі йшли до в'язниці
 батраки й робітники,
 щоб звільнити із темниці
 Лоскотона навіки.
 Рознесли всі перепони,
 гнули ґрати, мов пруті: —
 Гей, веселий Лоскотоне,
 це прийшли твої брати!
 Йди до нас, веселий брате,
 в нашу здружену сім'ю!
 Підем разом догравати
 ми весілля Плаксію...

1. Поясни, хто визволив Лоскотона з в'язниці?

Продовження весілля...

У палаці кожен скаче
та від щастя гірко плаче,
ллються сльози, як ріка, —
бачте, радість в них така!
Раптом цар упав на трон:
— Ой, рятуйте, — Лоскотон! —
Всі відразу «ох» та «ах»,
жах у кожного в очах.
А веселий Лоскотон
до царя стрибнув на трон,
і сказав йому якраз:
— Насмієшся ти хоч раз!..
Став царя він лоскотати,
і Плаксій став реготати.
Так сміявсь — аж заливався,
аж від реготу качався,
кулаками очі тер —
потім лопнув і — помер.

Ох, була ж тоді потіха —
цар Плаксій помер од сміху!
З ним придворні одубіли,
бо сміятися не вміли.
А цареві три сини,
три завзяті Плаксуни
так сміялись-реготали,
що штани з них поспадали —
тож всі троє без штанів
до чужих втекли країв.
Три царівни теж навтьоки
у чотири бігли боки.
Кровопивці-сльозівці
стали п'явками в ріці.

А Макака-забіяка
 з'їв себе із переляку.
 Так веселий Лоскотон
 розвалив поганський трон.
 Сам же він живе й понині,
 дітям носить щирий сміх
 в розмальованій торбині,
 в пальцях лагідних своїх.
 Схочеш сам піти в цей край,
 то маршрут запам'ятай:
 треба йти спочатку прямо,
 потім вправо завернуть,
 а тоді поміж дубами
 поведе наліво путь.
 Після цього вже помалу
 чимчикуй куди попало:
 як од втоми не впадеш —
 в цю країну попадеш.

1. Поясни, що допомогло Лоскотону перемогти царя Плаксія?
2. Розкажи, де поділися царські сини й дочки?
3. Що сталося з Макакою-забіякою?
4. Попрацюйте колективно. Знайдіть в тексті й зачитайте, як дядько Лоскотон допомагає людям?
5. Поміркуйте, хто з героїв казки сміливий, а хто — боягуз?
6. Читай казку виразно, чітко вимовляй кожне слово.
7. Поясни, чого навчає нас ця казка?

ЮРІЙ ЗБАНАЦЬКИЙ

(1914–1994)

Юрій Оліферович Збанацький народився 1 січня 1914 року в селі Борсуків Остерського району на Чернігівщині. Тут пройшло і його дитинство. У школі захопився книгами, багато читав, пробував писати вірші, оповідання.

Перед початком Другої світової війни Юрій Оліферович працював учителем. Він дуже любив дітей, учив їх доброти й мудрості. На їхній захист став він, коли до Придесення докотилася війна. У поліських лісах та болотах молодий Юрій Збанацький був командиром партизанського з'єднання, яке нагонило жах на фашистських окупантів. Летіли під укіс ешелони, смолоскипами спалахували бензосховища, безслідно зникали в зеленавих сутінках борів каральні загони ворога. Партизанське з'єднання Юрія Збанацького наводило переправи через швидкоплинну Десну та могутній Дніпро.

У січні 1942 року Збанацький потрапив у полон. Фашисти тримали його у в'язниці, а потім перевели у концтабір. У серпні 1942 року він втік із концтабору. Восени 1942 року фашисти схопили матір письменника Євгенію Вікторівну. Та ні погрози, ні катування не змусили цю мужню жінку видати сина. Її було страчено. Цей материнський подвиг письменник описав у повісті «Єдина». Від рук окупантів загинув рідний брат Юрія Василь, якому було лише чотирнадцять років. Та горе не зломило мужнього письменника.

Поміж партизанів було чимало підлітків. І там для них Юрій Оліферович залишався вчителем — люблячим, чуйним і вимогливим. Як був час, читав їм книжки, розповідав цікаві й повчальні історії. Згодом ці «лісові учні» майбутнього письменника

стали героями його захоплюючих книжок.

Враження від партизанської юності Юрій Оліферович описав у багатьох своїх творах. Справжнім початком його письменницької біографії стала повість «Таємниця Соколиного бору», а своєрідним її продовженням — повість «Літо Соколиного бору».

Помер Юрій Збанацький 25 квітня 1994 року.

1. Розкажи, де народився Юрій Збанацький?
2. Ким Юрій Збанацький працював до початку Другої світової війни?
3. Розкажи, ким був Юрій Збанацький у роки Другої світової війни?
4. Яку особисту трагедію пережив майбутній письменник у роки війни?
5. Поясни, кому Юрій Збанацький присвятив повість «Єдина»?
6. Розкажи, про кого писав письменник у своїх творах?
7. Попрацюй самостійно. Візьми в бібліотеці й прочитай повість Юрія Збанацького «Таємниця Соколиного бору».

Дике козеня

(Скорочено)

Фашисти пішли на партизанів великими силами. Стріляли з гармат, повзли танками, бомбили з літаків. Але партизани не пропускали їх у ліси ні на крок.

Тоді фашисти вилили на ліс із літаків якусь горючу рідину. Відразу високі сосни спалахнули, як свічки. За якусь годину зайнявся величезний ліс.

Треба було відходити.

Кілька чоловік нас, партизанів, знайшли собі притулок на

невеличкому болоті. Воно майже висохло від спеки, але все ж тут залишилося трохи води.

Ми припали до землі. Із страшним тріском на нас насувалася лісова пожежа.

Звідкіля воно з'явилося — так ніхто з нас і не помітив. Ми очам своїм не повірили, коли побачили біля старого партизана Токаря маленьке, червоне, як жарина, дике козенятко. Воно довірливо підійшло до Токаря, а він неквапливо пригорнув його до грудей.

Маленька кізонька на тонісіньких, як олівці, ніжках дрібно тремтіла всім тілом, сумовитими очима дивилася на пожежу.

— І тобі немає місця, бідненька,— промовив партизан, ніжно глядячи лискучу руду спинку.

Лісова пожежа підійшла до самого болота.

Уважно придивившись, я помітив, що ліс у тому місці, звідки починалася пожежа, вже перегорів.

З одного краю враз спалахнуло болото. З гадючим сичанням і тріском насувався вогонь. Я наказав своїм товаришам викупатись у багнюці з голови до ніг.

Старий Токар швиденько посадив козеня у свій речовий мішок,

закинув його за плечі і тільки потім занурився у bagno.

Через хвилину один за одним ми бігли мертвим, вигорілим лісом, задихаючись від спеки й смороду. Пекло в обличчя й руки, але нас рятував мокрий одяг. Його поки що вогонь не брав.

Позад усіх стомленою ходою пробирався Токар. З його речового мішка інколи виглядала маленька голівка, і перелякані очі козеняти хмурились від жаху.

Зупинились, зібрались до гурту.

— Як ваше козеня, товаришу Токар?

— Сидить смирно.

— Воно вам, мабуть, з рідні, що прийшло? — пожартував хтось.

— А мене взагалі тварини люблять,— усміхнувся старий партизан.

Ми підійшли до шосе.

Фашисти, які охороняли шосе, ніяк не чекали, що з вигорілого лісу можуть з'явитись партизани, бо відкрили стрілянину лише тоді, коли ми ввірвались в їхні траншеї. Швидко замовкли ворожі кулемети.

Раптом Токар упав на обочині шосейної дороги.

— Що з вами? — крикнув я, підбігаючи до нього. У відповідь — тільки приглушений стогін.

За якусь хвилину ми перенесли пораненого в ліс.

Зупинилися в молодому негустому дубняку. Старий Токар важко дихав, стогнав. Треба було перев'язати йому рану.

Він лежав на боці, зігнувшись, а з-за його спини з речового мішка виглядала маленька голівка, здивованими оченятами дивилась на живий зелений ліс. Пораючись біля важкопораненого, ми забули про козеня.

Нараз старий партизан широко відкрив очі.

— Випустить...— прошепотів він.— Хай біжить.

Ми зрозуміли його. Я обережно витяг з мішка козенятко. Токар широко відкритими очима дивився на маленьку покірну тваринку.

Коли я поставив козеня на тоненькі тремтячі ніжки й випустив з рук, воно ще якусь хвилину стояло нерухомо.

— Іди,— ледве чутно прошепотів партизан.

Козенятко наче тільки й чекало цього наказу. Воно враз зірвалося з місця, стрибнуло раз, другий і, мов легке полум'я, погасло серед кущів.

Услід йому немигаючим поглядом широко відкритих очей назавжди задивився наш хороший друг, наш незабутній товариш, старий бувалий партизан Токар.

Черинь — дно печі, де горять дрова

1. Що зробили вороги, коли їхній наступ на партизанів провалився?
2. Розкажи, як старий партизан Токар урятував дике козеня. Про що свідчить його вчинок?
3. Доведи, що старий партизан залишався милосердним навіть у смертельну годину.
4. Попрацюйте колективно. Складіть усну характеристику партизана Токаря.

5. Що свідчить про прояв жорстокості ворогів не лише до людей, а й до природи?
6. Розкажи, як партизани рятувалися, щоб не згоріти заживо?
7. Поміркуй, яка головна думка оповідання.
8. Попрацюйте колективно. Уважно прочитайте оповідання. Пригадайте будову твору: зачин — основна частина — заключна. Поділіть твір на частини.
9. Складіть простий план твору. Перекажи зміст прочитаного оповідання за складеним планом.
10. Поміркуй, як ще можна назвати це оповідання? Доведи свою думку.

ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

У розвідці

(Скорочено)

Вони їхали мовчки.

Попереду дід Кирило Степанович, за ним Федько. Під дідом Кирилом рисак, високий, вороний. Він сторожко пряв довгими вухами, широко ступав тонкими, мов виточеними, ногами. А Федьків Орлик, невеличкий гнідий коник, хоч і швидко дріботів, все ж помітно відставав від рисака.

Федько сонно похитувався у сідлі.

Він був наймолодшим у партизанському загоні. Коли Федько вперше з'явився у загоні, партизани всіх підрозділів запрошували його до себе.

Все подобалось Федькові. Хотілось бути і мінометником, і кулеметником, і мінером. Тільки, безумовно, не кухарем.

— Ат, дурниці! — вислухавши всіх, сказав тоді дід Кирило.— Йди до нас у кінну розвідку. Я тобі коня дам такого, що й до голови не дістанеш, їздити вивчу. Як вітер, літатимеш!

І Федько став розвідником.

Дід Кирило дуже любив коней. Він був конюхом. І в загін прийшов не сам. Привів він і невеличкого коника на кличку Качан. Ніхто з розвідників це хотів узяти собі Качана.

— Це коник-горбокони́к! — казали партизани.

— Ат, дурниці! — сердився дід Кирило.— Нічого ви не розумієте в конях! Це змі́й, а не кінь!

— Мало він схожий на змія. Швидше на осла чи вівцю!

— Ат, дурниці! — сердився дід Кирило.

Федькові, який теж дуже любив коней, Качан відразу сподобався. Коник був такий маленький, ніби спеціально викоханий для Федька. Одне не сподобалось Федькові: кличка. І він назвав його по-своєму: Орлик.

Ніхто, мабуть, так не любив і не турбувався за свого коня, як Федько. Годував його якнайкраще. Водю джерельною напував, чистив, купав при нагоді. Орлик теж полюбив хазяїна.

А як бігав Орлик! Прищулить вуха та як задріботить, як задріботить, то хоч би як мчали інші — ніколи не відстане. Хіба що на кілька кроків. Рідко хто вже й звав його горбокони́ком.

Ось і зараз... Йде лісом загін, великий, грізний, а розвідники йдуть найперші.

Боязко було спочатку Федькові їздити лісом. Не міг звикнути до його загрозливого і таємничого шепоту. Здавалося, з-за кожного дерева за тобою стежать чиїсь недобрі очі. А потім звик. Він навчився безпомилково читати лісові та польові знаки й розпізнавати звуки.

...Виїхали з старого лісу.

Дідів рисак занепокоєно запряв вухами, нетерпляче форкнув.

Рисак, мабуть, почув небезпеку. Може, то просто звір був недалеко, а можливо, й ворог. Пустотою зіяла серед лісу давно не їжджена дорога.

Дід Кирило якийсь час пильно вдивлявся вперед, потім, не обертаючись, покликав:

— Федь!

— А!

— Залишайся тут. Заїдь у ліс. Коли що — я гукну. Тоді галопом назад. Зрозумів?

— Зрозумів.

— Тож дивись!

Федько заїхав у кущі. Серце глухо стукотіло, в роті враз пересохло, стало гірко.

Дивився Федько через галузки дерев на діда, який повільно пішов галявиною. Федько не витримав. Сплигнув на землю, обережно виглянув з-за дерев... Дід Кирило стояв біля рисака на дорозі і пильно вдивлявся в лісові хащі.

Федькові на хвилину стало навіть смішно. Хіба полізуть німці в такі хащі? Даремно дід крадеться. Він аж повіддя випустив з рук, присів — до чогось приглядається.

У Федька на хвилину виникає бажання: сісти на Орлика і галопом рвонутися повз діда, прямо по дорозі, довести, що там нічого немає.

А на дорозі враз якісь голоси. Заржав рисак, і раптом почулися постріли. Кулі проспівали десь у вишині дуба. З писком зірвались з дуба синиці.

На тому краю галявини Федько почув, як обіззався дідів автомат десь праворуч у густому лозняку. Лунку стрілянина перекрыло:

— Фе-е-едь!

Федько вже був на Орлику. Він тепер повинен був якнайшвидше попередити партизанські роз'їзди. Кінь зірвався з місця.

«Засідка, — подумав він. — Прокляті фашисти — куди забрались!»

Орлик, як вітер, летів між деревами, а Федько припав йому до шиї і тільки чув, як щось колюче стьобає його по щоці.

А позаду лютувала стрілянина. Що там з дідом Кирилом?

Вскочивши у великий ліс, Федько не витримав і оглянувся назад. І в цей час щось, як молотом, ударило в голову. Він полетів

під велику сосну. Орлик пробіг трохи вперед, потім спинився, прислухався до стрілянини, повільно пішов лісом, знічев'я жуючи вудила.

Опритомнівши, Федько не повірив, що він живий. Адже його уцілила в голову куля і він убитий. А там десь стріляють. То дід Кирило б'ється з ворогом, чекає на допомогу, надіється на Федька.

Федько сів, схопив голову руками. Руки вкрились липкою кров'ю. Федько зрозумів, що він живий. Як же це його? І кашкет висить на гілці. Та це ж його вдарило по голові гіллякою! Дрібниці! А де ж Орлик?

Федько підвівся і, похитуючись, рушив уперед. У голові гуло. Знову присів. Що ж це буде? Він безсилий, а дід Кирило там сам відстрілюється. Та де ж Орлик?

Перемагаючи біль у голові, Федько свиснув. Прислухався. Було тихо. Тільки дятел десь постукував у деревину.

Свиснув удруге. Орлик заготовав десь у лісі. Потім почувся тріск гіллячок, і за хвилину Орлик підбіг до свого господаря. Насилу вліз Федько у сідло.

Орлик знову мчав знайомою лісовою дорогою. Федько міцно тримався за гриву коня, лише час від часу відриваючи руку, щоб витерти кров, яка заливала очі.

Скоро він зустрів партизанський ескадрон. Партизани поспішали на місце бою, і їм важко було на віддалі відразу визначити, де стріляли: здавалося, що стріляли по всьому лісу.

Поки Федькові перев'язали голову, ескадрон уже був на місці бою. Через півгодини, коли сюди під'їхав Федько, з ворогом було вже покінчено.

Федько дуже зрадів, коли побачив діда Кирила. Дід вів на поводі свого вороного.

Вислухавши Федькове оповідання, дід Кирило любовно пригорнув до себе хлопця і сказав:

— Спасибі, Федько! Молодець! Тільки от побитий увесь...

Ат, дурниці,— весело відповів Федько.— Заживе.

1. Уважно прочитай опис коня, на якому їхав дід Кирило.
2. Якого коника партизани дали Федькові?
3. Розкажи, як ставився дід Кирило до коней? Про яку рису його характеру це свідчить?
4. Попрацюй самостійно. Зачитай, як Федько доглядав за Орликом. Як Орлик йому віддячував?
5. Попрацюйте колективно. Складіть усний опис Орлика.
6. Що згадував Федько, коли їхав на Орлику?
7. Попрацюй самостійно. Зачитай, як Федько поводився у розвідці. Про які риси його характеру це свідчить?
8. Розкажи, яка пригода сталася з Федьком у розвідці.
9. Попрацюйте колективно. Складіть у класі невелику розповідь на тему: «Сміливий Федько».
10. Визначте тему і основну думку оповідання.
11. Поміркуй, як ще можна назвати це оповідання?

ВАСИЛЬ ЧУХЛІБ

(1941–1997)

Василь Васильович Чухліб народився 19 липня 1941 року в селі Лебедівка Остерського району на Чернігівщині в родині вчителя. Батько походив із давнього козацького роду.

Неповторні деснянські краєвиди, де голубінь небес зливається з голубінню полів льону, а синь правічних лісів перегукується з барвами річкових і озерних плес, глибоко запали в серце хлопця і непомітно вилилися в поетичні рядки.

Перший вірш Василя Чухліба районна газета «Правда Остерщини» опублікувала, коли він був іще учнем середньої школи. А по закінченні школи юнака запросили на роботу до

редакції цієї газети. Тут він і розпочав свій трудовий шлях — то пішки, то на велосипеді, то на попутному транспорті дістаючись до найвіддаленіших сіл району і повертаючись до редакції з репортажами, статтями, нарисами...

Перша книжка під назвою «Хто встає раніше» побачила світ у 1976 році. Відтоді Василь Чухліб не полишає писати для дітей дошкільного й шкільного віку. Тематика його оповідань для дітей дуже різноманітна — і про війну, і про повоєнне життя, наприклад, «Прилетіли ластівки», «Найвище дерево». Особливе місце займають оповідання про природу. Птахів і тварин письменник наділив такими рисами характеру й поведінки, які властиві добрим та лихим людям. Усі події в його творах відбуваються на берегах та в прибережних лісах і селах вічної річки Десни.

Помер письменник 20 листопада 1997 року.

1. Розкажи, де народився й виріс Васль Чухліб? Як уплинула на його письменницький талант природа рідного краю?
2. Де розпочав свій творчий шлях Василь Чухліб?
3. Розкажи, про що Василь Чухліб писав у своїх творах? Які твори посідають особливе місце в його творчості?

Прилетіли ластівки

— Прилетіли, бач, — вцюкнув у колоду сокиру Андрій Тесляр, задивився в небо.

Тесляр — то і прізвище, і робота його, бо усі в роду їхнім з діда-прадіда — теслярі.

Теше ось колоди соснові, теше день при дні, бо ж спалили село зайди кляті, фашистські, живуть люди в землянках. Теше лівою, замість правої — лиш рукав порожній. А біля Андрія синок, пуцьвірінок* Мишко — то права рука його.

Мишко вцюкнув у колоду свою сокирку та й дивиться в небо, цвіте голубими, як льон, оченятами, золотими веснянками — радіє, що ластівки прилетіли.

Та раптом хлопчина журніє, мовить стурбовано:

— Тату, а де ж ластівки житимуть?

І Андрій не може на те щось путнє сказати так одразу, замислюється. Бо ж ці птахи гніздяться лише під стріхою людського житла.

— Ге, тату, а поліцаєва хата? — перебиває його думки Мишко.

Так, у селі одна хата вціліла, ондечки зяє на белебені* чорними отворами вибитих вікон. Ніхто не хоче в ній селитися, краще перебути в землянці...

Навряд, щоб ластівки там пригніздилися,— каже глухо Андрій і береться за сокиру, й видзенькує вона по соснині, й виступає на стесаному боці живиця.

Мишко — цікавий до всього — кілька разів, коли Андрій перекурював, бігав на белебень.

— Не схотіли там гніздитися,— повідомив.

— А так, бо то дідькове лігвище. А ластівки лише при людях селяться,— казав Андрій хлопцеві.

І дзвеніли на обійсті* Теслярів сокири, батько з сином тесали соснові колоди, поспішали зводити першу в селі повоєнну хату.

1. Розкажи, що робили Андрій Тесляр та його синок Мишко?
2. Поясни, чому занепокоївся Мишко?
3. Чому ластівки не поселилися під стріхою хати поліцая?
4. Поміркуй, чому однорукий майстер поспішав, коли зводив першу в селі повоєнну хату?
5. Попрацюйте колективно. Пригадайте складові частини тексту. Поділіть оповідання на частини. Перекажіть від третьої особи.
6. У класі складіть план твору. Перекажи оповідання за складеним планом.
7. Поміркуй, яку ще назву можна дати цьому оповіданню?

Найвище дерево

У кожному селі є найдовша вулиця, найбільша хата, найвище дерево.

Найвищим з-поміж дерев нашого села є осокір, що край городу Кризубового. І, мабуть, найстарішим. Скільки йому літ — сто, двісті — ніхто не знає. Лише відомо всім, що осокір завжди був високим, чи не до хмар, і могутнім, у три обхвати.

Називають осокір Кризубовим. Хоч не він садив його, може, хто з великого роду.

— Мо' дід чи й прадід,— каже Степан Тарасович.— А може, й самосійний. Самосійні — вони живучіші.

Звісно, чим вище, розлогіше дерево, тим більше йому від вітру-бурі дістається. Дісталось й Кризубовому. Вершина зламана, в одному місці стовбур розпанаханий блискавкою. Та знаходив осокір сили затягти, заживити рани і знову крислатів, вступав у двобій з вітрами. Звідки ті сили брав? Від землі та від сонця.

Бачив осокір, як горіла земля, як потьмарилось, стало аж чорним сонце. Від того часу в його тілі кілька куль стримить...

Тараса Кризуба, голову колгоспу, фашисти та поліцаї привели до осокора на світанку. Заліз один, як чорний ворон, на гілляку, начепив мотузок. Коли вибили табуретку з-під Тарасових ніг, стрепенувся всім тілом осокір — мотузок обірвався. За другим разом — відчахнулась гілляка. Тоді поставили чорні ворони Тараса під осокором, ударили з автоматів. Кулі прошили Тарасове тіло і вп'ялися в осокорове...

Людини не стало, дерево — живе.

— Прийшов я у сорок п'ятім додому, а й хати немає, спалили гітлеряки,— оповідає Степан Тарасович.— Жив спершу в тітки, яка й матір мою до того прихистила. Треба було хату хоч яку-небудь зводити. А деревини ж нелегко дістати. Сусід Арсен Чирик підказує: «Спиляй осокора, на півхати тобі брусся буде». Я подумав — е, ні, кажу, не я його саджав, не я й пилятиму. Та ще й осокір той — наче пам'ятник батькові моєму.

Простора, світла хата тепер у Степана Тарасовича, цеглою обкладена, шифером крита. Як дзвін, хата — так у селі про гарний дім кажуть.

— Еге, ось така історія... А то ще одна була,— пригладжує попелястого чуба Кризуб.— Цього разу Чиричка почала на мене насідати: «Ваш осокір наш город затіняє. Отам, попід тином, зо три мішки картоплі вродили б, а так — одне бадилля». А я, знаючи її загребущу натуру, спокійненько на те: «Гаразд, братимете щоосені по три мішки картоплі з мого городу».

— І беруть?

— Ні,— сміється Кризуб,— мабуть, ще трохи совісті в людей лишилося...

І височіє осокір край городу Кризубового, літам, здається, непідвладний, вистоює перед вітрами та бурями, грозами та блискавками і перед недобрими людьми. Найвище дерево в селі, він служить маяком для подорожніх, рибалок і мисливців. І взагалі, як підходиш чи під'їжджаєш до села і бачиш осокір, що підпирає хмари дужими плечима, якось затишніше стає на серці.

1. Поясни, чому осокір називали Кризубовим?
2. Яку історію розповів син розстріляного Тараса Кризуба?
3. Поміркуй, чому Степан Тарасович не спляв осокора? Знайди про це у тексті оповідання й зачитай.
4. Попрацюй самостійно. Знайди і прочитай, як служить людям найвищий осокір у селі.
5. Попрацюйте колективно. Складіть з допомогою вчителя/вчительки план і напишіть невеликий переказ на тему «Осокір — пам'ятник Тарасу Кризубу».

ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

Пісня тоненької Очеретини

(Оповідання-казка)

Одного дня тихе болото ніби хтось збурило.

Невідомо хто, але всі його мешканці — постійні й тимчасові — гомоніли, лементували, галасували, били себе в груди.

Доводили одне одному і всім разом, хто на що здатен, хто що уміє, і кому на болоті найвища шана має бути.

— Скре-ке-ке! Скре-ке-ке! — розпиналася Жаба-скрекотуха.— Я найкраще співаю, мене все болото слухає. Я найвище стрибаю! Я найшвидше плаваю! Я...

— Чекай-но! — хитнула чубатою головою Чапля, що до того ніби дримала.— А чи простоїш ти на одній нозі цілий день і цілу ніч?

— Пхе! Та це зовсім просто! — Жаба видряпалась на купину і виструнчилась на одній нозі. Та не постояла й хвилини — плюх у воду, тільки кола пішли.

— Бу-гу! Бу-гу! — зареготав Бугай.— Теж мені артистка! Ось коли я заспіваю-загуду — аж шибки в селі деренчать.

— Деренчать — це коли я співаю! Хіба ти так умієш? Др-р, др-р! — обурився Деркач.

— Та це ж відомо: кожен передусім себе хвалить. Тож знайте — співаю найкраще я! Кі-квік! Кі-квік! Без мене й болото не болото! — випнув груди Кулик.

Тоненька Очеретина слухала всі ті розмови, слухала і все нижче схилялася до води.

— А ти чого мовчиш? — зачепив її Вітер, який усюди буває, все бачить, усе знає.

— Бо я нічого не вмю робити,— прошепотіла Очеретина.

— Ет, таке вигадуєш! — лагідно доторкнувся до неї Вітер.— Кожен щось та вміє. Тільки, може, не здогаується про те до пори до часу.

І він дмухнув на Очеретину раз, удруге.

І — о диво! — тоненька Очеретина несміливо, ледь чутно забриніла, пробуючи голос, а далі заспівала, заспівала...

Такою ніжною, такою сонячною була пісня тоненької Очеретини, що всі болотяні мешканці забули про свою суперечку. Вони заслухалися. Слухали Жаби-скрекотухи, вибалушивши й без того банькати очі. Слухав Бугай, набравши повен дзьоб води. І Деркач слухав, і Кулик, який спочатку себе, а потім уже своє тихе болото хвалить.

Завмерла гордовита Чапля на одній нозі. Від здивування вона й цю ногу ледь було не підняла, але ж — так, ви вгадали, — якщо Чапля підніме й другу ногу, то впаде.

Ну а Вітер полетів собі далі. Бо має усюди бувати, бо десь потрібен він іншим Очеретинам, які ще не пробудилися для своєї пісні.

1. Поясни, чому назви мешканців болота надруковано з великої букви?
2. Попрацюйте колективно. Прочитайте з однокласниками/однокласницями розмову мешканців болота в особах.
3. Поміркуй, чому засумувала тоненька Очеретина?
4. Розкажи, як Вітер допоміг Очеретині?
5. Як Очеретина всіх здивувала?
6. Поміркуй, яка тема твору? Визнач основну думку твору. Чому ти так вважаєш?
7. Поясни, як ти розумієш прислів'я: *Ніколи не хвались, нехай народ тебе похвалить.*
8. Візьми в бібліотеці твори Василя Чухліба для дітей і самостійно прочитай їх.

ДМИТРО БІЛОУС

(1920–2004)

Дмитро Григорович Білоус народився 24 квітня 1920 року в селі Курмани Недригайлівського району на Сумщині. Він був десятою дитиною в сім'ї. Та незважаючи на бідність, у сім'ї шанували слово, любили самодіяльний театр. У Білоусів існували свої сімейні літературні традиції — батько писав п'єси, старший брат Олекса друкував ліричні вірші. А згодом літературну естафету підхопив молодший Дмитро.

Навчався Дмитро Білоус на філологічному факультеті Харківського університету. Навчання перервала війна. У складі студентського батальйону Дмитро добровільно пішов на фронт. Брав участь у перших оборонних боях за Україну і тоді ж, у серпні 1941 року, був тяжко поранений. Після лікування в госпіталях працював в українській редакції радіомовлення для партизанів. Першою його літературною зброєю стала сатира.

Дмитро Білоус створив цілу бібліотеку книжок сатири та гумору, творів для дітей та юнацтва, перекладів з інших мов. Його твори щирі, вони вчать любити свій край, рідну мову, берегти красу.

Помер Дмитро Білоус 13 жовтня 2004 році.

1. Розкажи, де і в якій родині народився Дмитро Білоус?
2. Які сімейні традиції були в сім'ї Білоусів?
3. Поміркуй, який учинок Дмитра Білоуса свідчить, що юнак любив Батьківщину?
4. Про що писав у своїх віршах Дмитро Білоус?

Хто сказав, що наша мова груба?
 Груба лиш тому, кому не люба.
 Де іще від матінки-матусі
 ти почуєш спатоньки-спатусі?
 Хто ж сказав, що наша мова груба?
 Груба лиш тому, кому не люба.
 Ну скоріше — незбагненна мова,
 лагідно-чарівно-загадкова.
 Де ще в світі є така країна,
 як терпляча Україна-ненька,
 щоб і тих, хто їй завдав руїни,
 звала незлобливо — воріженьки?

1. Поясни, які слова вживає поет для характеристики української мови?
2. Попрацюй самостійно. Знайди у вірші слова, якими поет доводить, що українська мова ніжна і ласкава.
3. Читай вірш ніжно, чітко вимовляй слова й дотримуйся правильної інтонації

Грицева мрія

Чи є в світі птиця краща,
 ніж папуга говоряща?
 Ну, звичайно, що немає,—
 Гриць Зубряк відповідає.
 Що той голуб, що та галка?
 Какаду — жива шпаргалка!
 Хто що скаже, прочитає —
 все вона запам'ятає.
 У кишеню чи під полу
 ти береш папугу в школу.
 Коло дошки стане туго —
 «Виручай,— шепнеш,— папуго!»

І зубрійка ця відома
скаже все, що чула вдома.
Розвести б папуг-зубрійок —
не було б на світі двійок...
Це вам зовсім не дурниця —
тая птиця — мрія Гриця!
Та домріявсь він до того,
що в щоденнику у нього —
сором навіть подивиться —
отакенна одиниця!

1. Поясни, чому поет наділив Гриця таким дивним прізвищем. Про що це свідчить?
2. Поясни, яка була у Гриця заповітна мрія?
3. Поміркуй, що в наш час може замінити папугу-шпаргалку?
4. Поясни, чому учні/учениці отримують гарні оцінки? Що їм допомагає в цьому?
5. Читай вірш уважно, дотримуйся інтонації.

ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

Хто кому брат?

Прибув Тарас на Україну,
гостює в селі.
Люди горнутья до нього
і старі, й малі.
Ось почув один поміщик
новину з новин,
що Шевченко — академік,
що з столиці він.

Спішить із ним подружити,
до нього мерщій,
давай його обнімати:
— друже, брате мій!
А Тарас, сердито й гнівно
стрельнувши з-під брів,
рішуче його рукою
од себе одвів:
ні, коли отару, пане,
за селом я пас,
то серед дітей кріпацьких
щось не бачив вас!

1. Зачитай, як зустріли Тараса Шевченка земляки-селяни.
2. Поясни, чому поміщик підлещувався до поета?
3. Що відповів Шевченко підлабузі?
4. Поміркуй, чи є серед нас такі люди, як поміщик? Їх поважають у народі чи ні?
5. Читай вірш виразно, чітко вимовляй слова..

Дивне розмаїття

Друже милий, ти помітив
до краси людську любов?
Скільки є на світі квітів —
стільки є на світі мов.

У барвистім розмаїтті
мови — дивна дивина.
Порожніш було б на світі —
зникла б навіть хоч одна.

1. Розкажи, з чим поет порівнює мову?
2. Попрацюйте колективно. Якими словами Дмитро Білоус називає мови? Складіть з цими словами речення.
3. Розкажи, яке значення має мова для людини? А для тебе і твоїх однокласників/однокласниць?
4. Поміркуй, чому рідну мову треба добре вчити?
5. Поясни, як ти розумієш: чому порожніше було б на світі, якби зникла хоча б одна мова?
6. Читай вірш, дотримуючись правильної інтонації.

ВОЛОДИМИР РУТКІВСЬКИЙ
(1937–2021)

Володимир Григорович Рутківський народився 18 квітня 1937 року в селі Хрестителеве на Черкащині. Ще навчаючись у школі, виявив великий інтерес до історичного пошуку. У школі він очолював історичні гурток, члени якого вивчали давнє минуле своєї малої батьківщини — села.

Народившись на Черкащині, письменник не міг оминати козаччини. Але цікавлять його не непереможні отамани і славні гетьмани, а сам початок, звідки взявся відомий на весь світ феномен народного лицарства — козацтво, козаки? Так з'явилася пригодницька трилогія про джур*: «Джури козака Швайки», «Джури-характерники» «Джури і підводний човен», яка здобула широке визнання в незалежній Україні.

Джури* і підводний човен (Уривки)

НАПАД

— Уруси*! — надривав горлянку Сартак.

— Уруси! — дружно підхопили Хасан і Ренат, і всі, хто вчора сидів з Сартаком навколо нерозкладеного вогнища.

І, немовби чекаючи на цей крик, по табору прокотилося, віддаляючись:

— Рятуйся, хто може!

— Тікаймо!

На той ґвалт з шатрів вибігали, викочувалися, виринали сотні сонних татарів. Вони з розгону злітали на коней і зчезали в темряві.

«Ого, скільки наших! — радісно дивувався Сартак у той час, коли його горлянка волала про урусів. — Цікаво знати, де Швайка їх стільки назбирав...»

Нараз він зауважив, що серед тої маси не було жодного вершника. На стійбище налітали кінські табуни. Мабуть, козаки відбили їх у татарських табунників і направили на табір. А що коні були неабияк переполохані, Сартак здогадався, коли вгледів двох здоровецьких вовків, що сірими блискавками металися поміж них.

«Та це ж наші Барвінок з Куцим!» — радо подумав Сартак і, надриваючи жили, ще гучніше загорланів:

— Вовкулаки!

— Уруси! Вовкулаки! — уже віддалік долітали до нього вигуки Рената, Хасана та інших їхніх хлопців.

А за хвилию татарських табунів здіймалася інша хвиля, над якою миготіли холодні блискавки шабель. Попереду на широкогрудому огирі мчав незнайомий вершник у білій сорочці.

Сартак вихопив свою шаблю і полетів перед козацькою хвилию туди, де вже вибирався з гарб та шатрів кримський чамбул*.

— Сюди, за мною! — горланив він, хоча й сам не чув свого голосу серед іржання, переляканого крику і дужого тупоту, від якого дрібно тремтіла земля.

Нараз краєм ока завважив, як незнайомий вершник звернув у його бік і підвівся на стременах, готуючись до удару.

«Диви, який проворний,— подумав Грицик. — Чого доброго, ще й зарубати може...»

Скреготнула криця, полетіли іскри, і в Грицика аж рука затерпла від дужого удару.

— Та ти що, здурів? — вигукнув Сартак. — Схаменися, чоловіче добрий!

Схоже, вершник сподівався всього, тільки не цих слів. На мить його рука з шаблею завмерла і він вражено спитав:

— Ти хто, диво горохляне?

— Свій я, свій! — запевнив його Грицик. — Швайків вивідник.

— Ага! — радо відгукнувся вершник. — То це ти його про все сповіщав?

— Я, — згодився Грицик і насмішкувато додав: — А що, хіба по мені не видно?

— Тоді скинь к бісовій матері своє дрантя! — зненацька визвірився вершник. — Не бачиш, що ми всі в спідніх сорочках, аби випадково не зарубати один одного!

— Зрозумів! — вигукнув Грицик і зірвав з себе халат. А що сорочки під халатом не було, то Грицик виявився до пояса голий.

— А ви чиї будете? — запитав він, приміряючись до бігу вершникового коня.

— Черкаські ми, — відказав той і прискалив око, міряючи відстань до найближчого татарського втікача.

— А як ви сюди...

Докінчити Грицик не встиг, бо на нього вихором налетів Санько.

— Грицику! — вигукнув він голосом, у якому вчувалося неабияке полегшення. — Вибрався?

— А чом би й ні, — широка усмішка спливла на Грициковому обличчі. — Слухай, а що це за один?

І він вказав на вершника, що тим часом вирвався вперед.

— Це староста черкаський, — пояснив Санько.

— Ого! — вражено вигукнув Грицик. — А я ж до нього як до простого козака...

Проте більше часу на розмови не було. Нараз Грицик пришпорив коня і наздогнав старосту черкаського саме тоді, коли той примірявся для першого удару.

— Не на тих замахуєшся, князю! — вигукнув він. — Ти краще поглянь он туди, — і він шаблею тицьнув у той бік, де стояли найвищі шатра. — Там отаборився кримський темник Бурумбей зі своїми тургаудами*. Здолаємо його — перемога наша, а ні...

— Бурумбей! — вихопилося у князя. — Старий знайомиць!

Князь Глинський звівся на стременах і над засніженим полем заgrimів його голос:

— За мною, товариство! Розходьтєся віялом! Слава!

— Слава-а! — проgrimіло у відповідь. Козацький напад був схожий на смерч.

То тут, то там зав'язувалися перші блискавичні сутички. Грицик рубонув повід, кінь рвонув, мов із праці, а татарин завмер на брудному снігу. Його спина напружилася в очікуванні неминучого удару...

— Живи! — дозволив йому Грицик і подався далі, наздоганяючи Санька, який звалив уже двох кримчаків.

Наразі їх розділила крита гарба, і Грицик голосно скрикнув: у отворі з'явилася чиясь рука з луком, націленим на Санька. Грицик рубонув по руці, проте було вже пізно: стріла зірвалася з тятиви. Із завмерлим серцем глянув Грицик туди, де мав затнутися від удару його товариш, — і його рот сам собою розкрився від подиву: Санько був цілий-цілісінький, а стріла якось дивно збочила і затремтіла оперенням у снігу.

— Ху-у, — полегшено видихнув Грицик. — Як це тобі вдалося?

— Потім, Грицику, потім! — вигукнув Санько і кинувся наздоганяти князя Глинського, що вирвався наперед. Поруч з князем відчайдушно рубався Федір Колотнеча.

Вовкулаки — так татари називали козаків, вважаючи, що ті могли перетворитися на кого-завгодно.

Огир — кінь.

Тлустий — гладкий, огрядний.

Креймах — грудочка, камінець.

Праца — стародавня ручна зброя для метання каменів.

1. Як татари називали козаків?
2. До якої хитрості з вовками Барвінком і Куцим вдалися козаки, щоб перелякати татар?
3. Попрацюй самостійно. Доведи словами з тексту, що Грицик — вправний воїн.
4. Поміркуй, що свідчить про людськість, доброту Грицика?
5. Доведи, що черкаський староста князь Глинський — мужня й смілива людина. Використовуй приклади з тексту.

КОЗАЦЬКІ ХИТРОЦІ

Санькові з Грициком не спалося. Їм не терпеливилось набалакатися досхочу, бо це була перша їхня зустріч опісля минулої осені. Щойно вони обмінялися замість вітання кількома штовханцями, Грицик запропонував:

— Слухай, друже, а чи не прогулятися нам трохи? Заодно й поговоримо.

А чом би й не прогулятись? — відказав Санько. — Тільки давай-но прихопимо з собою два шматки полотна і Сирітку з Куцим.

— Навіщо вони нам? — здивувався Грицик.

— Полотно для того, щоб татари нас не помітили... — почав Санько.

— Це зрозуміло, — перебив його Грицик. — А от вовчики навіщо?

— Щоб захищали, коли татари нападуть...

— Теж непогано, — згодився Грицик і придивився до товариша. Навіть у напівімлі було видно, як той усміхається. Мабуть, придумав якусь капость для ординців.

За кілька хвилин друзі покинули Дівички. Їхали не криючись, бо довкруг них, виножуючи сліди, виписували кола невтомні вовчики.

Якийсь час вони їхали мовчки. Сніг ледь чутно порипував під копитами.

Зненацька Сирітка насторожила вуха, Куций завмер. На його крутому загривку шерсть стала дибки.

— Здається, ординці десь недалеко... — прошепотів Санько.

Далі друзі їхали обережно, прокрадаючись від одного дерева до іншого. Нараз Грицик застережно підняв руку.

— Там, — прошепотів він.

І справді, в проміжку між деревами заблимали відблиски вогню. А ще по хвилі друзі побачили за поприще від себе численні кострища. Вони потроху пригасали.

Грицик хотів підкрастися ближче, проте Санько його зупинив.

— Стривай, — прошепотів він. — Чуєш?

Грицик прислухався. І справді, в застиглому морозному повітрі почувся легкий тупіт. Він усе наближався.

Ординський сторожовий роз'їзд неспішно трюхикав засніженою цілиною. Вершники насторожено вслухалися в тишу.

Нараз один з ординців зупинився і приглушеним голосом скрикнув:

— Дивіться!

— Що? — повернулася решта до нього.

— Он там... Бачите, щось схоже на кінних? А щойно на тому місці нічого не було...

Чауші придивилися. І справді, майже за сотню кроків від них бовваніло щось, схоже на дві кінні постаті. Постаті стояли боком до сторожі і кудись пильно вдивлялися. На роз'їзд вони, схоже, не зважали.

— Гей, чиї будете? — вигукнув старший роз'їзду. Постаті не відповіли. Вони навіть не поворухнулися.

— Гляньте! — знову пролунав приглушений вигук.

Сторожа здивовано закліпала очима. І було від чого: зненацька, в один змиг ока, те, що вважалося постатями кінних, щезло. Але не зовсім — коні виднілися як і раніше, а от їхніх вершників наче язиком хтось злизав.

Ординці міцно зажмурилися і знову розплющили очі. Ні, нічого не змінилося. Перед ними, як і раніше, виднілися обриси коней.

— Щоб це могло бути? — прошепотів хтось. Нараз позаду почувся здушений зойк, що перейшов у хрипіння. Ординці рвучко озирнулися. Двійко задніх чаушів безвільно сповзали з коней, а по землі стелилися, віддаляючись, дві сірі тіні.

Якусь мить ординці з жахом споглядали непорушні тіла своїх товаришів. А коли схопилися за стріли — сірі тіні вже розчинилися в імлістій темряві.

А ще за мить зниклі вершники, начебто нічого й не сталося, знову завиднілися на своїх конях.

— Вовкулаки! — вереснув старший і кинувся до табору. — Тривога!

В ординському таборі спалахнули багаття, здійнявся галас. За хвилину на поміч сторожовому роз'їздові кинулися десятки кінних.

І лише тоді непорушні до того постаті дивних вершників ворухнулися і тут же розчинилися серед снігів.

— Молодці, хлоп'ята, гарно попрацювали, — похвалив Грицик Сирітку та Куцого, що наздогнали їх.

Вовчики поглянули на нього і заметляли хвостами. З їхніх гострих писків скрапувала на сніг кров.

Уруси — так татари називали козаків.

Вовкулаки — так татари називали козаків, вважаючи, що ті могли в кого-завгодно перетворитися.

Дівички — село неподалік від Києва.

Поприще — давня міра довжини.

Бовваніти — виднітися.

1. Поясни, для чого Санько запропонував взяти у розвідку два шматки полотна? Як вони пригодилися Санькові й Грицику?
2. Поясни, чому козаки взяли у розвідку двох вовчків — Сирітку й Куцого? Як вовчики допомагали у боротьбі з татарами?
3. Читай текст уважно. Що побачив кінний роз'їзд татар?
4. Розкажи, як вовчики Сирітка й Куций допомогли козакам злякати ворожу розвідку.

ПІДВОДНИЙ ЧОВЕН

Чорторий зустрів Івасика без посмішки. Мабуть, ображався на хлопця за те, що той прийшов аж сьогодні.

— Ходиш... — пробурмотів він. — Одні ходять, а другі мусять віддуватися за них...

Проте з того, як старанно затісував він усілякі нерівності та виступи, з яким задоволенням обдивлявся зроблене, було видно, що Марко не «віддувається», а навпаки — роботою своєю непомаду вдоволений.

— Вибач, — винувато сказав Івасик, ще й носом шморгнув, аби було переконливіше. — Ми вчора повернулися пізно, але я тебе одразу ж почав шукати. Та хіба тебе знайдеш...

Чорторий недовірливо гмукнув, проте його погляд, який він кинув на Івасика, уже не був сердитий. А по хвилі Чорторий зненацька сказав:

— Ну от і все. Можеш приймати роботу.

— Та невже? — радо стріпнувся Івасик. — І наш човен попливе? Під водою, так?

— А ми це зараз перевіримо...

Ніде в світі немає цікавіших людей за дніпровських козаків. Їм нічого не варто, забувши про роботу, здійняти гамірну суперечку, яка птаха першою спурхне з дерева, яка тріска першою пропливе он повз той куц, або в якому казані куліш сьогодні смачніший.

От і зараз, почувши Івасикові вигуки, вони почали гуртуватися біля Чорторія. Краєм ока Івасик завважив, що їх було аж шестеро. Але нехай дивляться, йому не шкода. У нього свої справи...

Івасик уважніше пригледівся до того, що мало бути підводним човном. На перший погляд, у цьому човні аж нічого особливого: звичайна довбанка з нашитими об'ївками*. А ще по обидва боки човна звисали сіті в дрібну чарунку. Івасик знав, що туди треба накидати каміння. А от рукави викликали у нього занепокоєння.

— А вони не відірвуться? — запитав Івасик.

— То вже буде видно, коли почнемо гребти, — відказав Чорторій. Він ще раз заклопотаним поглядом окинув свою роботу, тоді відкинув ляду і запропонував:

— Ну, хазяїне, можеш залазити.

— Я не хазяїн, — зніяковів Івасик.

— А хто? — заперечив Марко. — Якби не ти, я зроду не взявся б за таке діло.

Івасик обережно забрався в човна і став його оглядати. Це було доволі просторе дерев'яне помешкання, яке чимось нагадувало вузький і довгий льох із закругленими кутами. Ляда була обита м'якою шкірою, з боків стирчали руків'я весел. Ще тут були сидіння для веслярів. А більше не було нічого.

— Ну як? — зазирнув у отвір Чорторій. — Подобається?

— Ага, — сказав Івасик.

— Тепер дивися сюди...

Чорторій закрив отвір лядою, й Івасик опинився в суцільній темряві.

— Ну як? — наче здалеку долинув до нього Марків голос. — Є щілини?

Івасик озирнувся. Та ніби немає, — відгукнувся він і сам здивувався зі свого голосу, такий він був здушений і глухий.

Сліпуче сонце вдарило Івасикові в очі. А коли він знову розплющив їх, то побачив край берега до двох десятків козаків. Вони сиділи хто де і обмінювалися враженнями від того, що бачили.

— От дурні, — засміявся Чорторий. — Замість варнякати казнащо, ви краще б у човна залізли.

— А навіщо? — обережно поцікавився хтось.

— Треба дізнатися, чи довго в ньому можна всидіти без повітря. Це ж скільки нас сюди влізе — га, Івасику?

— Не знаю, — сказав Телесик.

Слідом за ним до довбанки залізло семеро козаків, не рахуючи Івасика. Чорторий зазирнув усередину і вигукнув:

— Ого, та сюди ще стільки ж влізе!

Потому теж ускочив у човна і закрив за собою ляду. Човен осів майже наполовину, кілька разів гойднувся і завмер. Мовчали й глядачі.

— Та ніби дихаємо, — відказав за всіх Чорторий. — О, трохи не забув! Ви ж там хтось сідайте в човна і помалу греб'ть на той берег. А потім назад.

— Це ж навіщо?

— Щоб дізнатися, скільки ми тут витримаємо.

— Добре. Ми Миколу Сирого пошлемо.

Запала тиша. Микола Сирий увівся в маленьке човенце і неспішно погріб на той берег. А на цьому невідомо звідкіля вродилося вже до сотні козаків. Вони дивилися то на Миколу Сирого, то на перевернуту догори дриґом плоскодонку. А заодно й прислухалися до розмов, що долітали з підводного човна.

Довго так сидітимемо? — здушеним голосом поцікавився Кривопичко. — Мені треба стіну куреня прикрити. Дірка там така, що й собака пролізе.

Зачекає твоя дірка, — відказав Чорторий. — Тут, хлопці, діло таке, що ми, може, перші на білому світі так сидимо.

— Як так?

— Під водою. У підводному човні, — пояснив Івасик.

— Ага, — сказав Кривопичко. — Тоді звісно... А спати можна?

— Можна, — дозволив Чорторий.

Незабаром Кривопичко засвистів носом. Трохи згодом почулося тихе похропуваршя його товаришів. Нарешті Івасик почув якісь зміни. Щось задушливе підпирало йому горло, в голову заповзав туман...

— Марку, — тихо покликав він.

— Що? — сонно відгукнувся Чорторий.

— Здається, важко дихати.

— Ага. Я теж це відчув. Але нічого, потерпимо ще трошки. Гей ви, прокидайтеся, бо ще, чого доброго, навіки заснете!

— Га, що? — почулося у відповідь. — А чого так темно?

— Бо це підводний човен, — нагадав сонькам Чорторий. — То як вам дихається?

— Та ніби не дуже...

— Душно щось...

— Тоді відчиняймо, — сказав Чорторий.

Ляда відкинулася. Козаки, мружачись на сонце, почали один за одним вибиратися з човна.

— Добре сиділи! — похвалив їх Ротько Беззубий. — Микола оце повертається з того боку.

І справді, до них наближався човен, у якому сидів Сирий. Він був

усього за кілька помахів весла від цього берега. А протилежний ледь мрів удалині.

— То я вже не потрібний? — запитав Криволичко.

— Слухай, Марку, а не пустиш нас посидіти замість цих роботящих? — звернувся до Чортоторія Панько Рак. — Там що, спати треба? То ця робота саме для нас.

— Та залазьте, чого вже там, — дозволив Чортоторій.

Потому підводний човен хитнувся і рушив на середину Дніпра.

— І справді, не тоне! — вигукнув новенький, коли човен відплив від берега.

Довбанка — човен, видовбаний із суцільного стовбура дерева.

Чарунка — отвір.

1. Поясни, що збудував козак Марко Чортоторій? Для чого?
2. Доведи, що дніпровські козаки були найвинахідливіші люди. Що вони придумали, щоб боротися з ворогами?
3. Уважно розглянь ілюстрацію. Усно опиши козацький підводний човен. Поміркуй: такий човен справді могли збудувати чи це фантазія письменника?
4. Доведи, що козаки були дуже сміливими людьми.

БІЙ ПІД СИНОПСЬКИМИ СТИНАМИ

А Синоп* спав і ні про що не здогадувався. Було тихо.

Не спали тільки ті, хто втомився чи не найбільше — галерні веслярі. Позаминулої ночі у них спалахнула надія на порятунок. Та, схоже, вона так само несподівано й щезла. Бо як не є, а неможливо гнатися козакам за галерою невідь-скільки часу, та й навряд чи знайдуться у них кораблі, що здатні витримувати морську хвилю.

І тепер найближче Хасанове оточення пошепки радилося: звільнитися їм від кайданів негайно, чи й далі вдавати, що вони приковані до весел.

Треба, мабуть, зачекати, доки знову повернемося до своїх берегів, — запропонував хтось за Хасановою спиною. — А до того часу вдавати, наче ми й досі в кайданах.

І ніхто з них не міг бачити, як велика рибина розвернулася біля причалу і рушила до галери. Діставшись галери, рибина притислася до крутого облавка якраз під отвором, з якого визирало третє весло лівого борту. Відкинулася накривка, з діжі вигулькнула хлоп'яча голова і неголосно покликала:

— Хасане... чуєш, Хасане...

— Це ти, Телесику? — радо запитали з отвору.

— Я. Скільки вже розпиляно кайданів?

— Майже двадцятєро.

— То слухай уважно... Грицик просить не встрявати в бійку, коли вона почнеться. Спочатку схопіть наглядачів, відберіть у них ключі і розімкніть кайдани. І лише тоді кидайтеся на допомогу, зрозумів?

— Зрозуміло, — одразу відгукнулося кілька голосів.

— А щоб було чим битися, от вам трохи ножів. І дивіться, не нападїть на своїх. Наші будуть голі до пояса...

Небавом з імли нечутно впливло шестєро козацьких човнів. Вони оточили галєру з усіх боків. М'яко впали на облавки обмотані клоччям драбини і по них безшелесними тїнями поповзли в'юнкї постатї. А ще за мить то тут, то там почувилися передсмертні хрипи.

Наглядачї озирнулися на той крик — і вмить до них, наче з-під землі, простяглися сухі виснажені руки і зтягли їх під настил. А за кілька хвиль межї невільниками забїгали з ключами їхні товариші. Ще мить — і невільники накиннулися на матросів зі спини.

Тї, захоплені знезацька, майже не відбивалися.

Грицик повів очима в пошуках Санька — може, той щось підкаже?

Проте Санька не було нїде. Що ж, доведеться, мабуть, самому кидатися на яничарську юрбу. Грицик видихнув, як перед стрибком

у крижану воду, ступив крок до яничарів — і здивовано закліпав очима.

І було з чого. Щойно в руках захисників капуданської каюти миготіли ножі, а тепер вони завмерли, наче вражені громом. І всі як один дивилися кудись за Грицикову спину.

Грицик теж озирнувся.

Через облавок важко перебиралася триголова потвора. Жалібно скрипнули під її вагою дошки, потвора повела своїми головами наліво, направо, і нараз її багатоокий погляд втупився в турків. Якусь хвилю потвора розглядала їх, мовби не розуміючи, звідкіля вони взялися. Тоді жажно заревіла і, розштовхуючи козаків, рушила на яничарів*. Свиснула в повітрі кована довбня і впала на голови перших захисників капуданської* каюти. Ті, навіть не встигнувши зойкнути, покотилися сходами під ноги Грицикові. Вдруге свиснула в повітрі довбня, і втретє, лишаючи в турецькому гурті помітну прогалину. І в ту тріщину з переможним вигуком врзався Грицик, за ним Чорторий, Кривописко і Ротько Беззубий. Навколо капуданської каюти зчинилася неймовірна веремія з криків, стогону, дзенькоту криці...

За кілька хвилин на галері не лишилося жодного яничара. І лише тоді невільники й козаки кинулися в обійми один одному. То тут, то там лунали розчулені слова:

— Спасибі вам, хлопці...

— Ми вже й не вірили...

— Агов, Хасане! — перекричав радісний гармидер Грициків голос. — Де ти?

— Я тут, друже! — відгукнувся Хасан з протилежного боку.

Вони зійшлися посередині галери. І хоча Хасан змарнів на обличчі, і на його плечах та спині не було живого місця, він стиснув Грицика в обіймах з такою силою, на яку здатен був хіба що Демко Манюня. Потім на Грицика накинута Ренат, Шакир і ще якісь знайомі й незнайомі обідранці...

Синоп — місто в Туреччині.

Довбня — великий дерев'яний молот або палиця з потовщенням на кінці.

1. Поясни, чому не спали невільники — галерні веслярі? Про що вони радилися?
2. Поміркуй і скажи, що за велика рибина рушила до галери?
3. Що Телестк сповістив веслярам?
4. Розкажи, як козаки пробралися на галеру?
5. Поясни, чому Грицик дуже здивувався? Що він побачив?
6. Чому турки дуже злякалися?
7. Попрацюйте колективно. Складіть у класі план уривку: «Бій під Синопськими стінами». Перекажи уривок за складеним планом.

ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

ТЕЛЕСИКОВІ РОЗВАГИ

Що не кажи, гарно в степу навесні! Квітки розпустилися, бджоли гудуть, мов навіжені, а сонце таке тепле, що й одіж носити не хочеться.

Одне тут погано — дід Кібчик не дає цим усім насолоджуватися. Завжди в нього робота знайдеться. Ото як після минулорічного бою під Тягинєю козаки розійшлися по своїх селах та зимівниках, дід Кібчик згодився залишити в себе Телесика і тих його друзів, хто не мав рідні. Нічого не скажеш, гарно біля цього діда: і їли всього досхочу, і дід не дуже впирався, коли просили розповісти якусь казку чи бувальщину. От тільки роботи багато було. Навіть узимку, коли по всіх селах лише те й робили, що на печі вилежувалися та на ковзанках каталися. А в діда не вилежишся, ні.

— Людина, хлоп'ятка, повинна все вміти, — не раз примовляв він, показуючи, як усе це робиться. — На те вона й людина, а не баран якийсь.

Відчепився дід Кібчик від хлопців лише тоді, коли у Демка Манюні і Ждани народився синочок. Микулкою його прозвали. І дід Кібчик відтоді геть змінився. З його голови повилітали всі казки та бувальщини, він полишив учити хлопців ремесел і все довкола Микулки витанцьовував.

Невдовзі хлопці збагнули, що в степу є ще одна розвага — чубитися з довколишніми татарами. Щоправда, татари ці, відколи козаки тут поселилися, відійшли трохи далі від Дніпра.

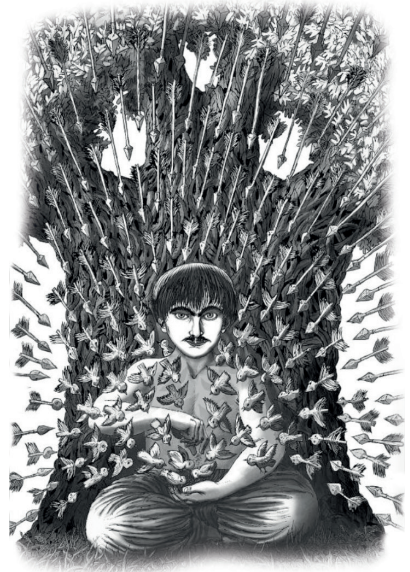
Невдовзі дійшло до того, що татарчуки почали учащати до плавнів як свої. І потрібно було негайно щось придумати, аби віднадити їх від цього. Думали хлопці, думали, і нарешті Стешкові Чумарному, що понад усе полюбляв казки про богатирів та зміїв крилатих, прийшла до голови така думка, що хлопці спочатку аж роти пороззявляли. І лише тоді кинулися до роботи.

А роботи тієї було чимало. І бичачих міхурів треба було десь роздобути, і козячого клею, і фарб усіляких...

Що дужче пригрівало сонце, то більше людей прибувало до плавнів. Староста черкаський оголосив, що збирає міцних хлопців. Навіщо вони були йому потрібні, старостові люди не казали, проте й так усі знали — для походу на пониззя Дніпра. Як знали й те, що для такої справи треба бути не тільки міцним, а й добре володіти зброєю.

І тепер ранок у плавнях починався з військових вправ. Спочатку козаки змагалися на шаблях, тоді бралися за луки. Згодом деякі вигадники почали вичворяти таке, що Телесик узагалі забув про все на світі.

Він уперше бачив, щоб дорослі люди так здитиніли. Частина черкасців, наприклад, узяла за правило перекидатися грудням.

Отак — стануть навпроти і перекидаються грудками, наче хлоп'ята м'ячиками з реп'яхів. Спочатку вони перекидалися повільно. А потім стали перекидатися дужче й дужче.

— Навіщо воно вам? — поцікавився Івасик в одного черкасця, котрий перед цим пожбував добрячу грудомашу своєму напарникові і тепер сам готувався зловити її.

— А це хлопче, щоб ловким бути, — охоче пояснив той.

З цього Івасик зрозумів, що цей черкаський, схоже, трохи невдоволений з його розпитувань, і відійшов убік. І саме вчасно: сусідній гурт черкасців почав перекидатися списами. Точнісінько так само, як це робили ті, хто грався грудками: спочатку повільно, а тоді усе швидше й швидше. Незабаром списи майже свистіли в повітрі, але парубки примудрялися ухилятися від них. А дехто навіть ловив їх і жбурляв назад.

— Бач, як гарно кидаються, — похвалився Мусійко Хруня, котрий не забув, що й він черкаський. — Ваші так не вміють.

— Подумаєш... — закопилів губу Івасик. — Наші ж не діти, щоб гратися.

Проте не всі переяславські були такої думки. Нараз хлопці почули, як хтось із них гукнув:

— Гей, Грицику, а покажи-но, на що здатні ваші воронівські!

— А ви хіба не бачите, що людина зайнята? — відгукнувся Грицик, що саме бився на шаблях з Колотнечею, і ніхто з них не хотів поступатися. — Ви краще до Санька підійдіть.

А Санько вже тут як тут. Він зиркнув на тих, хто кидався списами, скривився, наче кисллицю скуштував, і сказав:

— Не підходить мені це. Мені стріли зручніші... Черкаські завмерли з роззявленими ротами.

— Що? — не зрозумів один з них. — Які стріли?

— Та звичайні, які ж іще, — відказав Санько.

— Оці, що з лука? — не йняли віри черкаські.

— Та з чого ж іще...

І в Санька був такий вигляд, наче йому стало соромно від того, що всі нормальні хлопці мають справу зі списами, а він усе ще з маленькими стрілами грається. Наче якесь дитинча, їй-бо...

Принесли стріли.

Санько відміряв тридцять кроків і повернувся до стрільця.

— Дострелиш? — запитав він.

— Я? — обурився той. — От зараз побачиш, дострелю чи ні...

Усе ж тятиву відпустив легенько. Стріла плавно здійнялася в повітря і пташкою пурхнула до Санька. Санько, не сходячи з місця, перехопив її і відкинув стрільцеві. Навколо невдоволено загули:

— І це називається стріляти?

— Так і я зміг би її вловити...

— Так людина ж... — виправдовувався стрілець. — А раптом щось не те...

— Те, те, — кивнув головою Санько. — І натягуй сильніше.

Цього разу стріла полетіла значно швидше. Але Санько таким самим спокійним, начебто лінивим порухом руки спіймав і її.

— Оце я розумію, — сказав хтось із гурту.

— Лука натягуй дужче, — порадив Санько стрільцеві.

На цей раз стріла зірвалася з тятиви як справжня. Та за мить і вона опинилася в Саньковій руці. Він недбало жбурнув її стрільцеві, тоді відійшов ще на двадцять кроків і зажадав:

— Ану, виходьте втрюх!

У глядачів повідвисали щелепи.

— Що?

— Три стріли одразу?

— То, може, ти й проти п'ятьох вистоїш? — лукаво поцікавився Колотнеча. Вони з Грициком кинули змагатися на шаблях і тепер спостерігали за Саньком.

Санько винувато всміхнувся.

— Та ні, — відказав він. — До цього я ще не привчений. А от три — саме для мене.

Це було неймовірно. Стрільці, що вціляли в стовбур дерева за сотню кроків, ніяк не могли вцілити в людину, що була чи не вдвічі ближче. Щоправда, спочатку вони теж не дуже натягували тятиви і намагалися цілити в ноги. Тоді,

переконавшись, що Санько легко ухиляється, почали цілитися йому в груди. Проте Санько і від тих стріл ухилявся так легко, начебто в нього летіли не стріли, а кульбабин пух. Зрештою стрільці домовилися, що один цілитиме Санькові в плече, інший — в голову, а третій — в живіт. Але Санько все одно був проворніший. Уникав він стріл навіть тоді, коли ті почали висвистувати, наче на бойовиську.

— Ого! — у захваті вигукнув хтось за Телесиковою спиною. — Оце б і мені так навчитися!

Івасик обернувся — то був мастак ловити груддя власним лобом.

— Ти, Логвине, спочатку грудкам дай раду, — засміявся його товариш.

— До чого тут грудки? — спаленів Логвин. — Стріли — це зовсім інше...

— Нічого не інше, — відказав Санько і невловимим рухом упіймав останню зі стріл, що летіли в нього. — Хто вміє уникати груддя, той навчиться і від стріл ухилятися...

Тож і не дивно, що відтепер Івасик ладен був крутитися між дорослих козаків зранку до вечора..

На третій день усе було готове для того, щоб вказати нахабним татарчукам на їхнє місце. Зосталося тільки вистежити, коли вони наблизяться до плавнів.

І татарчуки не забарилися. Наступного дня Стешко Чумарний, що стежив за степом з верби, свиснув у всі чотири пальці.

— Там... — показуючи кудись понад очеретами, сповістив він. — Хлопців з двадцять. Примчали он до того пагорба і засіли за ним... О, а тепер троє крадуться у наш бік!

— А решта? — запитав Телесик.

— Решта за горбом...

Що це означає, хлопці добре знали. Одного разу вони теж погналися за трьома татарчуками і нарвалися на велику юрбу. Проте на цей раз усе буде інакше...

— Готуйся! — звелів Телесик і ватага миттю розтанула в кущах.

1. Розкажи, як жилося козачатам-сиротам у діда Кібчика. Що казав дідусь про працю?
2. Поясни, що цікавило татарських хлопчаків у плавнях? Чому вони зневажали козачат?
3. Посни, чому після народження Микулки дідусь Кібчик усю увагу звернув на маля?
4. Уважно прочитай, що придумав Стешко Чумарний?
5. Розкажи, як козаки опановували війському боротьбу. Поясни, для чого вони, наче діти, кидалися один в одного грудками землі, змагалися на шаблях, списах?
6. Поміркуй, чому Санько удосконалював військово мистецтво з ловіння стріл? Чим воювали турки й татари?
7. Поміркуй, чому козачата вирішили прогнати татарчуків із плавнів?

ВЕЛИКЕ ЦАБЕ

Неподалік від берега козацькі чайки спинилися і загойдалися на хвилі. Наперед вибився яскраво розцяцькований човен.

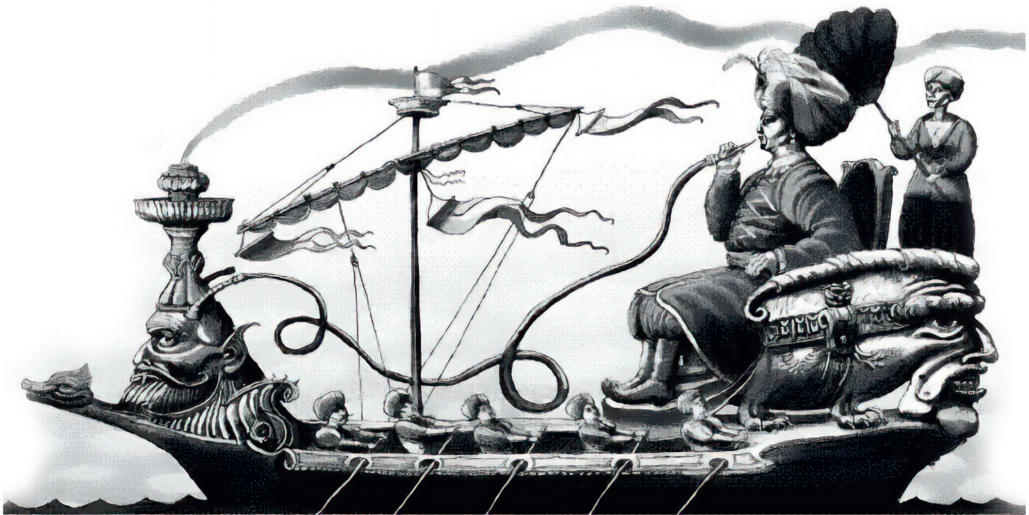
— Що за дивовижа? — закліпав очима Колотнеча.

Чудернацький човен був не набагато менший за чайки, проте значно легший. Не можна було відвести очей від його вишуканих обрисів, від оздоб, що змигували срібним, червонястим та золотистим саявом.

Коли човен-лялечка підійшов ближче, козаки дружно пороззявляли роти. На веслах сиділи не прості веслярі, а щонайменше вельможні мурзи. А на червленому троні возсідало в пишному халаті і золотих сап'янцях якесь велике цабе — не інакше, сам султан турецький чи принаймні головний візир. Його обличчя було розмальовано білилами найвищої проби, щоки палали, мов ружі, а чорні брови звивалися п'явками. За спиною цабе стовбичило двійко чорних, мов сажа, турченят і з усіх сил розмахували над його головою замашними віялами.

Нараз велике цабе лінкувато потяглося і позіхнуло. Потім таким самим лінивим жестом поправило тюрбан*, кинуло байдужий погляд на козацький натовп і звело очі до неба, у якому з галасом метушилися білосніжні морські чайки. Схоже, поява такої лялечки ошелешила їх не менше, аніж козаків.

Дивний човен тихо прихилився до причалу, і козакам аж соромно стало: щербатий, дірявий, обгризений, цей причал відверто не годився для того, аби приймати такого блискучого гостя. Четверо слуг у здоровецьких, як лелече гніздо, білосніжних тюрбанах стягли з човна сходи, розстелили перед великим цабе вигаптувану золотом доріжку, і воно повагом ступило на неї. Ті ж слуги всадовили цабе на різьблені ноші під шовковим навісом і понесли причалом туди, де стояв князь зі своїм ошелешеним почтом. За три кроки від князя слуги стали на коліно, цабе зсунулося з ношів і схилилося перед Глинським.

— О, найшановніший серед шановних! — шанобливо проскрипіло воно. — Дозволь за твої звитяги і прихильність до Порти подарувати цей човен. У ньому ти вражатимеш усіх чайок черкаських і всіх гостей з Києва та Канева!

Далі цабе відступило набік і гостинним жестом запропонувало князеві зійти на човен. Глинський не зрушив з місця.

— Це ж про яку мою прихильність до Порти ти говориш? — насупивши брови, поцікавився він. — І взагалі, перед тим, як щось казати, не завадило б назватися!

Проте його слова викликали в цабе лише нудьгу. Воно ще раз позіхнуло, зічнено стенуло пишним плечем і мовило:

— Що ж, не хочеш, як хочеш. Пошукаємо якогось іншого пана.

Потім знову возлягло на ношах і помахом руки дозволило нести себе на човен.

— Стій, — звелів йому Глинський і кивнув козакам: — Ану, візьміть його попід руки та підведіть ближче!

— Ніж ото погрожувати, краще вмитися б дали, — сказало цабе. Воно сповзло з ношів, нахилилося над водою і хлюпнуло кілька пригорщ собі в обличчя. А коли знову випросталося, козаки закліпали очима, як малі діти. До них весело шкірився не хто інший, як Грицик!

— А бий тебе сила вража! — вдарив руками об поли Вирвизуб. — А ці чорнявенькі, вони ж хто?

— А ти ще не здогадався? То мої слуги, Телесик-ага і Масар-бек.

Ага не втримався і показав Вирвизубові язика. Масар-бек на це не зважився. Він лише посміхався так, як може посміхатися людина, що в решті-решт знайшла свою сім'ю.

— Зрозуміло, — сказав Глинський і обвів поглядом човни. — А оці всі...

Він не договорив. З голів прибульців злетіли тюрбани і козаки впізнали в прибульцях своїх товаришів, які тиждень тому подалися навздогін галері. Були й нові люди — виснажені, з жовтяками на обличчі, проте в їхніх очах світилася неприхована радість.

— Хлопці, а де це ви так причепурилися? — поцікавився Колотнеча. — Ви ж були ледь не в лахмітті, а гляньте, які з вас пани! Що трапилось? Невже ви захопили ту галеру?

— А таки захопили, — широко усміхнувся Грицик. — Наздогнали і потопили.

— Оце так-так! Ет, шкода, що мене з вами не було! По козацьких обличчях хвилями ходили щирі усміхи.

Тільки староста черкаський лишився незворушний.

— А чом же тоді так затримались? — запитав він. Заблукали чи що?

— Та не заблукали. Галера та, князю, тікала так швидко, що ми її наздогнали аж у Синопі.

На пристані запала вражена мовчанка.

— Де?! — нарешті порушив її Вирвизуб.

— У Синопі, — повторив Грицик таким тоном, ніби йшлося про сніп очерету. — Є таке місто у турків.

Козакам мало щелепи не повідпадали.

— То ви що... аж за мо... морем були? — витріщив очі Вирвизуб.

— Та звісно ж! — відказав Грицик і обернувся до старости Черкаського. — Ет, князю, якби не ті йолопи, що заходилися рубати днище в галері, подарував би я тобі не оце човенце, — він зневажливо повів рукою у бік розцяцькованого човна, — а справжнього бойового корабля! І тоді б ми під твоєю рукою нападали на турецькі галери доти, доки вони не забули б дороги до наших берегів.

— Е, — засумнівався Колотнеча. — Однією галерою хіба такого наробиш?

— Не віриш? — повернувся до нього Грицик. — А ти про щурячого вовка чував?

— Ні, — відказав Колотнеча. — А це ж бо що за такий звір?

— Про це нехай тобі наш Ротько розкаже, — відказав Грицик. — А я тим часом скину це заморське дрантя та одягнуся в наше, полотняне.

На галерах, де щурів часом буває більше, ніж людей, часто роблять так, — почав Ротько, втішений загальною увагою. — Ловлять з десятків щурів і вкидають у залізну клітку. Їсти й пити їм не дають, тож вони з голоду та спраги починають жерти одне одного. А того, що залишиться, відпускають. І він, уже за звичкою, починає нападати на своїх. І так день у день, аж доки нажахані щури не дременуть з корабля.

— Зрозумів? — поцікавився Грицик у Колотнечі. — І ми б так могли вчинити. Тільки уяви: перевдягаємося турками, входимо у якийсь їхній порт, стаємо поряд з галерою. А зранку люди прокидаються, аж глядь: ні тої галери, ні тих турків. Як тобі це подобається?

Колотнеча думав з хвилину.

— Ні, — відказав він нарешті. — Я все ж таки людина, а не щур якийсь.

— За це я тебе й люблю, — засміявся Грицик. Незабаром він, уже серйозний, розповідав Глинському та козацькій старшині про свої пригоди.

— Якби ж то я мав ще зо три сотні товариства, — бідкався він, — то не лише на галеру напав би, а й на сам Синоп. Або навіть пройшовся б по їхній землі з вогнем та шаблею!

— Аби ж то знаття, що так трапиться, — зітхнув Вирвизуб. — Тоді я перший подався б за тобою!

— А ти що скажеш? — звернувся Колотнеча до Санька. — Покажемо ми тим туркам де раки зимують, чи так вони й помруть невчені?

Сині Санькові очі на мить прикрилися повіками.

— Бачу наші чайки на морі, — сказав він. — Багато чайок.

— Чули? — вигукнув Грицик. — Наші чайки таки будуть на морі! Не сьогодні, то завтра, і якщо не ми на них попливемо, то вже наші діти — обов'язково! Правда, Саньку?

1. Кого побачили козаки на розмальованому човні та на інших човнах? Що придумали Грицик з козаками?
2. Як князь Глинський відреагував на слова цабе?
3. Доведи, що князь Глинський — патріот своєї Батьківщини. Відповідь доповни прикладами з тексту твору.
4. Ким виявилось цабе?
5. До якого турецького міста допливли козаки з Грициком?
6. Чому козаки дуже здивувалися, що Грицик з товаришами перепливли море? Що їм допомогло це зробити?
7. Що розповів козак Ротько про щурячого вовка? Чи реально таке затіяти на човні, галері?
8. 8. Уважно прочитай останні речення твору. Про що мріяли козаки? Розкажи, як здійснилася їхня мрія?

Їжачки

(Скорочений уривок із повісті «Канікули у Воронівці»).

Ми наносили води, повечеряли і вирішили перед сном трохи прогулятися. Наталочці теж закортіло піти з нами, проте бабуся не дозволила.

А ми удвох з Ганнусею пішли знайомитися з моїми улюбленими, втаємниченими місцями.

Неподалік від кленової шеренги завмерла моя улюблена груша. Мені навіть здалося, що й вона мене признала, — одразу ж загойдалася гіллям, зашелестіла листям.

— Добрий вечір — сказав я їй і погладив жорстку кору. — Ну як тобі живеться без мене?

Ганнуса, що в цю хвилину стежила за особливо настирливим кажаном, аж підстрибнула з несподіванки.

— З ким це ти розмовляєш? — чомусь пошепки запитала вона.

— Зі своїми знайомими, — відказую їй.

Коли ми вже поверталися додому, Ганнуса зненацька завмерла на місці і прошепотіла:

— Ой, що то таке?

По доріжці, нам назустріч, котилося трійко сірих м'ячиків. Той, що був більший, котився трохи попереду, а два інших, зовсім крихітних, — трішечки позаду.

— Їжачки! — зойкнула Ганнуса.

Так, це були вони. Теж вирушили на прогулянку.

Мама-їжачиха, побачивши нас, невдоволено чмихнула і хутенько згорнулася в клубочок. І своїм діткам звеліла зробити те ж саме.

Один синок послухався, а інший — не зовсім: нібито згорнувся, але з-під голочок все одно поблискують маленькі зацікавлені очиці.

— Можна, я його погладжу? — запитала Ганнуса. А сама, бачу, не те що гладити, до серця ладна притиснути їжачка.

— Можна — дозволив я. — Тільки обережніше, а то ще вколешся. Провела Ганнуса долонькою по їжачкових колючках. Один раз, другий...

— Так він же зовсім не колючий! Навпаки, м'якенький, мов шовк!

Не повірив я Ганнусиним словам, сам доторкнувся. Справді, голочки у їжачка були м'якенькими, шовковистими. Справжнісіньке малятко ще, а не їжачок!

— Який же він гарненький, який чудовий, — у захваті шепотіла Ганнуса.

— Давай візьмемо його з собою!

— Ні, Ганнусю, цього робити не можна — відказав я. — Він ще зовсім крихітний.

— Ну то й що?

— А коли б тебе в такому віці забрали від мами — як би тобі було?

— Погано — сказала Ганнуса і одразу ж посумнішала.

Пішли ми своєю дорогою далі.

— Костю, та Костю! — зненацька прошепотіла Ганнуса, що йшла задом наперед. — Ти тільки глянь, що він робить!

Я озирнувся.

Мама-їжачиха і одно з її діток обережно вистромили носи і почали принохуватися, чи не минулася вже небезпека. А наше знайоме малятко за нами припустило. Очевидно, дуже йому не хотілося прощатися.

Ганнуса подивилася на мене так жалібно, що я мимоволі відвів очі вбік. І все ж сказав:

— Ні, не можна його брати, ні в якому разі не можна! Надто він ще маленький, не вижити йому без маминого молока і ласки.

Віднесли ми наше неслухняне нерозуменятко до мами-їжачихи, а самі хутко розбіглися в протилежні боки, аби не знало воно, за ким бігти.

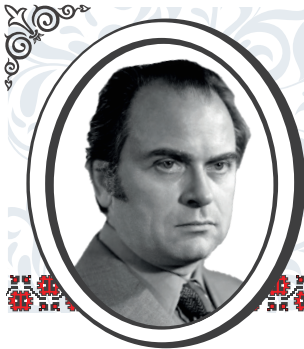
Сховалися за кущами і обережно, щоб їжаченятко не помітило нас, визираємо звідтіля.

Пробігся їжачок сюди-туди, посукав носиком на всі боки: куди це, мовляв, поділися ці нерозумні істоти?

Потім, прикро вражений, зітхнув і задріботів, час від часу озираючись, за своєю матусею і братиком.

1. Уважно читай текст. Куди вирушили герої, як вони поводитися? Як можна охарактеризувати їхнє ставлення до природи. Відповідь підтверди прикладами з тексту.
2. Чому Ганнуса завмерла на місці? Кого вона побачила? На що були подібні їжачки?
3. Попрацюй самостійно. Усно опиши маленьких їжаченят. Використовуй слова з тексту.
4. Розкажи, як поводитися їжаченятя? Чи можна порівняти їхню поведінку з поведінкою маленьких дітей?
5. Поміркуй, що можна сказати про поведінку малого їжачка-синочка? Що він виявив до Ганнусі та її супутника?
6. Розкажи, що хотіла зробити Ганнуса? Що відповів їй супутник?

ДМИТРО ПАВЛИЧКО

(1929–2023)

Дмитро Васильович Павличко народився 28 вересня 1929 року в селі Стопчатів Яблунівського району на Івано-Франківщині в селянській родині. Мати Дмитра Павличка, неписьменна селянка, мала чудову пам'ять, декламувала вірші з «Кобзаря» Тараса Шевченка.

Милували Дмитра Павличка його рідні Карпати — високі, вкриті буковими й смерековими лісами гори. І хоч узимку заносило їх снігом, напровесні вони знову відзвонювали дзюркотливими потічками, розцвітали барвистими килимами. То була його перша любов — любов до рідного краю.

Перша книжка поета називалася «Любов і ненависть». Вона дуже сподобалася читачам. У цій книжці є багато віршів про рідний край, роздумів про рідну мову.

Поет написав вірші про Тараса Шевченка та Івана Франка. Багато його поезій — «Два кольори», «Лелеченьки», «Пісня про Україну» та інші — стали народними піснями

Дмитро Павличко — борець за відродження правдивої історії українського народу, його мови, державний і політичний діяч.

Помер Дмитро Павличко у 2023 році.

1. Розкажи, у якому краї народився Дмитро Павличко?
2. Як карпатська природа вплинула на характер хлопця?
3. Розкажи, до чого закликав поет у своїх віршах?
4. Які твори Дмитра Павличка стали піснями?

(Скорочено)

Пахне хлібом трава,
що купала мене з дитяти,
пахнуть хлібом слова,
що мене їх навчила мати.
Пахне хлібом терпка
пісня батькової стодоли*,
пахне хлібом рука,
що водила мене до школи.
Пахне хлібом маля,
що любов його народила.
Пахне хлібом земля,
що дала мені сонце і крила.

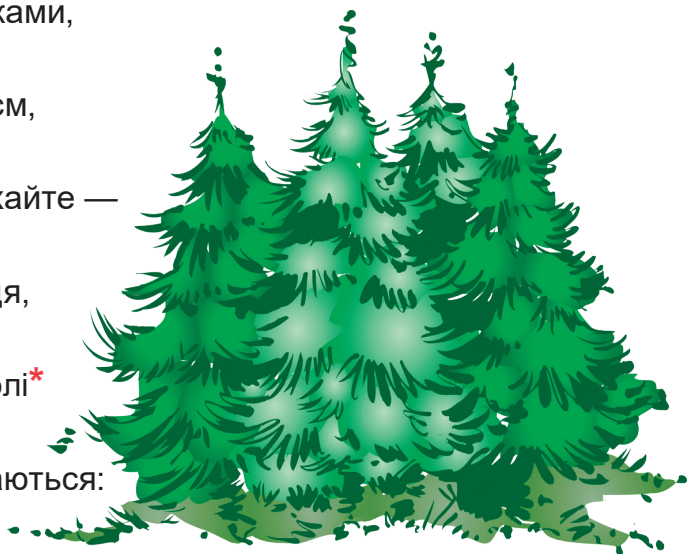

1. Подумай і скажи, що називають словом *хліб*.
2. Попрацюй самостійно. Кажуть, що хліб — це основа життя. Що ж пахне хлібом для поета? Знайди і прочитай, як про це сказано у вірші.
3. Вивчи перше речення вірша напам'ять.

Смереки (Скорочено)

В пень загнана сокира татова
по топорище.
Смереки в наляку — задихані —
тікають вище.
Пила, як риба, прогинається
в кільце зубате.
А батько: — Ну, показуй дерево,
котре зрубати?!
— Ось найстрункіша!
Ні, мій хлопчику,
школа стрункої!
— Тоді та гарна, що виблискує
в сріблястій хвої!
— Тієї жаль!
— Тоді та смалена,
в мохах від споду!
— Е, ні, небоже, тим сподіємо
велику шкоду!

Так ми ходили між смереками,
смішні злодії.
Гайда додому та подумаєм,
прийдем з неділі!..
Минуло сорок літ. Послухайте —
шумить живиця,
співає сонце, як відданиця,
а вітер гзиться*.
Чого ж мені на цьому падолі*
так сумовито?
Стоять смереки та й питаються:
а де твій тато?!

1. Порівняй, як хлопчик і батько вибирали дерево, щоб зрубати. Що батько виховував у сина?
2. Поясни, чому не було зрубано жодного дерева?
3. Поміркуй, чого навчає нас цей вірш?
4. Читай вірш душевно, з дотриманням інтонації.

Весна

(Скорочено)

Мов чорний ґніт погашеної свічки,
коло дороги дерево стоїть.
Натомлені й пожовклі, як діди,
лежать сніги з закритими очима.
Та вже синиця скрипку золоту
настроїла і вихваляє сонце.
І поверх льоду каламутні води
течуть, як вовна із брудних овець.
Мені на серці легітно. І я
сміюсь до незнайомого дівчати;
життя — це, мабуть, усміх весняний.

Легітно — радісно.

Сергій Захаров. Останній сніг

1. З чим порівнює поет дерево ранньою весною?
2. Поясни, чому весняні сніги порівняно зі старими дідами?
3. Розкажи, як сповіщає про прихід весни синичка?
4. Поясни, чому поет порівнює життя з весняним усміхом?
5. Попарацуйте колективно. Розгляньте картину Сергія Захарова «Останній сніг» і складіть невеличку розповідь про зображену у вірші картину природи.
6. Читай вірш піднесено, виразно.

ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

Лелеченьки

З далекого краю
лелеки летіли,
та в одного лелеченьки
крилонька зомліли.
Висушила силу
чужина проклята,
візьміть мене, лелеченьки,
на свої крилята.
Ніч накрила очі
мені молодому,
несіть мене, лелеченьки,
мертвого додому.

1. Поясни, що сталося з молодим лелекою?
2. Розкажи, де лелека втратив силу?
3. Поміркуй, кого зобразив поет в образах лелек?
4. Читай вірш душевно, з почуттям.

ЯРОСЛАВ СТЕЛЬМАХ

(1949–2001)

Український дитячий письменник, кіносценарист, перекладач Ярослав Михайлович Стельмах народився 30 листопада 1949 року в місті Києві у сім'ї відомого українського письменника Михайла Панасовича Стельмаха. У шкільні роки захоплювався музикою і спортом, займався плаванням, гімнастикою. А з боксу й боротьби здобув спортивні розряди.

Ярослав Стельмах відомий насамперед як драматург*. Його п'єси «Привіт, Синичко!», «Запитай колись у трав» входили до репертуару* багатьох театрів країни. Також Ярослав Михайлович написав оповідання й повісті для дітей: «Вікентій Премудрий», «Голодний, злий і дуже небезпечний», «Якось у чужому лісі», «Найкращий намет».

У творах для дітей письменник розповідає про захоплення дітей, про їхню працю, відчинок, ігри, підносить чесність, сміливість й засуджує хвальків, ледарів, задавак. Позитивними є герої його повісті «Митькозавр з Юрківки або Химера лісового озера» Митько й Сергій, з якими ти познайомишся, прочитавши цю повість.

На жаль, життя Ярослава Стельмаха обірвалося дуже рано — 4 серпня 2001 року він загинув у автомобільній катастрофі.

1. Де народився Ярослав Стельмах? Ким був його батько?
2. Розкажи, чим захоплювався майбутній письменник у шкільні роки? А який вид спорту тобі подобається? Які твої досягнення з цього виду спорту?
3. Про що писав у своїх творах Ярослав Стельмах?

**Митькозавр з Юрківки або
химера лісового озера**
(Уривки)

РОЗДІЛ І.
Зоологія і комахи.
«Відпустіть нас до бабусі!»

Треба зазначити, що ми з Митьком давно мріяли поїхати до Юрківки, села, де жила Митькова бабуся.

Не саме село вабило нас, бо чи ж мало чудових сіл на Україні! Кликало нас до себе привільне і незалежне життя.

— Уявляєш собі, — казав Митько. — Ліс. Кругом ні душі. А в лісі озеро.

А на березі курінь. А в курені — ми. А поруч багаття. І казанок із юшкою. І роби собі, що хочеш. Хоч на голові стій. А кругом ні душі.

— А як бабуся не дозволить?

— Чия? Моя? Хе-хе, та ти її прсто не знаєш! Бабуся — во! Ночувати, правда, може, й не відпустить, а так — скільки завгодно.

Отож ми й докучали моїм батькам (Митькові були не проти), канючили мало не щодня:

— Відпустіть, ну відпустіть нас до бабусі!

Ми вп'ятьох сиділи на кухні — бабуся, мама, тато, Митько і я, вкотре обговорюючи, чи можна нам з Митьком їхати.

— Хоч би як там не було, — вів своє Митько, — дітям потрібен відпочинок. До того ж як інакше ми виконаємо важливе завдання із зоології?

— Яке ще там завдання?

— Хіба Сергій вам нічого не казав? Адже вчителька звеліла нам — мені й йому — зібрати найкращу колекцію жучків і метеликів. «На вас, — каже, — хлопці, вся надія!»

— Так уже й сказала? — засумнівався тато.

Я відчув, що дмухнуло сприятливим вітром.

— Їдемо! Післязавтра. Треба ж іще зібратись.

1. Поясни, чому хлопці мріяли поїхати до бабусі в село?
2. Попрацюй самостійно. Знайди і зачитай, як друзі мріяли провести літні канікули.
3. Поміркуй, що допомогло хлопцям переконати батьків відпустити їх у село?
4. Розкажи, де ти проводиш літні канікули? Пригадай і розкажи, що запам'яталося із літнього відпочинку. Чому?

РОЗДІЛ II.

Знайомство з майбутнім майстром спорту, а також з бабусею, ентузіастом музичної освіти і дідом Трохимом.

— А повітря? Відчуваєш? — мабуть удесьте питав Митько, повернувши до мене сяюче обличчя.

— Відчуваю — закашлявся, бо автобус, що пройшов повз нас, порснув мені в обличчя хмарою пилюки з-під коліс і кіптюги з вихлопної труби.

— А онде бабусина хата, — сказав Митько, набираючи гордої пози: адже тут він почувався до певної міри господарем. — Ти не стомився?

— Хо-го! — пролунав за нашими спинами насмішкуватий голос. — Про яку втому може йти мова? Хіба такі хвацькі й відчайдушні мандрівники стомлюються? Хіба мають вони на це право?

Ми притьмом обернулися. Перед нами шкірив зуби хлопець років чотирнадцяти, притримуючи лівою рукою пошарпаний велосипед.

— А яке чудове спорядження! — не вгавав він. — Які сачки! Стережіться, бідні метелики! А рюкзаки? Там, мабуть, харчів не на один місяць.

— Ну, чого тобі? — насупився Митько.

— Мені нічого. Я думав, вам буде приємно познайомитись із майстром велосипедного спорту міжнародного класу Василем Трошем. Звичайно, в майбутньому.

— Тобто з тобою, — поцікавивсь я.

— Точно, юначе, я бачу, у вас неабиякий розум. Завжди, знаєте, приємно побалакати з розумною людиною.

— Ну от, коли станеш майстром, ми з тобою і побалакаємо, — пообіцяв я йому. Мені кпини цього типа аж ніяк не сподобалися.

— Ану, ти! — одразу скипів він. — Ти не дуже кирпу гни. Розумники знайшлись, — нітрохи не бентежачись, заперечив хлопець своє попереднє твердження.

Він скочив на свій велосипед і за мить здимів, мов і не було.

— Неприємний суб'єкт, — поділився враженням про наше нове знайомство Митько.

Я заперечувати не став.

1. Розкажи про першу зустріч хлопців із Василем.
2. Поясни, чому Василь не сподобався друзям?. Що можна про нього сказати?
3. Уважно розглянь малюнок. Яку частину тексту ним проілюстровано? Перекажи її зміст.
4. Читай текст уважно, дотримуйся інтонації.

* * *

До бабусиної хати лишилося вже зовсім недалеко, коли попереду почулося якесь виття та одразу ж і замовкло, затнувшись на найвищій ноті.

— Це що? — запитав я.

— Не знаю, — стенив плечима Митько. — Може, корова якась чи бугай.

Дізнатися про коров'ячі здібності я не встиг, бо той самий звук знову почувся й урвався.

— Стривай, стривай, — наморщив лоба Митько. — Ось бабусина хата, а оце... Та ні... але ж, мабуть, таки так. Ну й дивак... Хоча...

Звісно, ця словесна плутанина мені нічого не пояснила, і я вже смикнув друга за рукав курточки, коли почув: «Митю, Митюню», — і побачив, як старенька, огрядненька жінка із цебром* в руці кинулась од клуні* нам назустріч.

— Бабусю!

— Онучку!

Увагу мою негайно привернуло вікно через дорогу, звідки знов ревнуло.

— Гнате, Гнате, перестань, їй же бо! — загукала Митькова бабуса. — Перестань, дай хоч із онучком хвильку погомоніти.

Нараз фіранка гойднулась, метнулась убік, і ось уже у вікні з'явився розчервонілий вусатий здоровань із тромбоном* у правиці.
— Здоров, Дмитре!

Он воно що!

— То це ви! — зареготав Митько. — Здрастуйте, дядьку Гнате.

Як довідався я згодом, Гнат Віденко, по-вуличному Фа-Діез, був музикою. Закінчивши вісім класів, він став завідуючим клубом. «Створити справжній оркестр і навчитися грати самому», — таким постало перед ним завдання номер один.

— Доброго здоров'ячка, — крикнув хтось із вулиці.

Я озирнувся. У хвіртку заходив дідок у темних смугастих штанях, вправлених у запилені чоботи, в синьому бувалому в бувальцях піджаку і кашкеті.

— А, здрастуй, Гнатовичу, — одповіла Митькова бабуся, визирнувши з погребя.

— Здрастуйте, — зніяково привітався.

— Ну й змінився ж ти, — хитнув головою дідок, зупиняючись серед двору.

— Тьху, Трохиме, та чи ти не бачиш! Це ж не Митько!

— Отож-бо й видно, що не Митько — охоче погодився той. — А хто ж — поспитав жваво.

— Приятель його, Сергій. Разом приїхали.

— А-а — спокійно, аж ніяк не дивуючись, мовив дідок. — Оце й до Дмитрівни теж онук приїхав, старшенький, правда, за ваших, — Василь. Дак той на велосипеді ганяє. Ну а ви, — спитав, — теж на велосипедах ганять будете?

— Ні — промимрив я. — Нам треба колекцію зібрати.

1. Розкажи про знайомство друзів із дядьком Гнатом. Чим цікавий цей герой?
2. Що розповів дід Трохим про Василя?
3. Доведи, що дід Трохим не схвалював поведінку Василя.
4. Поміркуй, як мав поводитися Василь, щоб сподобатися сусідам бабусі?
5. Чим цікавий образ Гната Віденка? Чому його односельці прозвали Фа-Дієз?
6. Читай текст уголос, дотримуючись інтонації.

РОЗДІЛ III.

Озеро. Змії люблять сіно.

Щось дзумить і дзумить мені у вусі, і од того в'їдливого звуку я розклеплю повіки. В кімнаті півтемрява. Митько спить поруч на розкладачці, а у вікно товчється і товчється головою і тому, мабуть, ще більше чманіє настирна муха.

— Агов, Демидівно, — чийсь пронизливий голос. — Діждались-таки онучка?

— Діждалась, Дмитрівно, діждалась. Приїхав з приятелем своїм.

— А де ж бо вони, чи вже подалися кудись?

— Сплять іще. Потомилися з дороги. Та й городські* ж, люблять поспати.

— А он мій Василь теж городський, а ще зрання на свій велосипед, — найшла чим хвалитись, — та гайда з двору.

«Ага, так це баба того Василя, — подумав я. — Ану-ну.», — і підскочив до вікна. Проте вікно виходило в город, і видно було лише картоплиння. Тоді я поторсав Митька за плече:

— Вставай, Митю, он Василева баба прийшла.

— Тю! То це треба мене будити, — позіхнув товариш. — Хай собі хоч сто баб, що тобі до них?

І раптом, мов оце не він щойно ледь одірвався од подушки, скочив на ноги. — Ну, збирайся швидше. Бери морилку, я — сачка, та й підемо.

— Зразу? — скрививсь я.

— А чого відкладати? За три дні назбираємо, а там гуляй собі, скільки хочеш.

— Ага, назбираєш за три дні.

— Хіба це довго? Сачком — раз, в морилку — два, в коробку — три, шпилькою — чотири. От і все!

— А курінь?

— Так само собою. А куди ж ми, по-твоєму, йдемо? Туди! Обладнаємо курінь, а як залишиться час, то, може, щось і вловимо.

І ось уже ми йдемо, навантажені рюкзаками з їжею й усякою всячиною, туди, де за річкою шумить верхів'ття, де голубінь неба заглядає в синь лісового озера, де птахи радіють погожій днині, куди вабить нас вільне життя.

— А головне, — казав дорогою Митько, — ти завважив, яка бабуся? Ні слова не сказала. Інша вже почала б: «Ой, та куди ж

ви йдете? Та що вам там потрібно? Не купайтесь, бо втонете! Та не ходіть у ліс, бо заблукаєте!» А моя — ні слова.

— Так, — погодивсь я, — бабуня, що треба.

— А що нам у селі робити? Хлопців тут малувато, та й ті всі заклопотані — то город сапають, то по господарству... А я, було, позаторік і собі спробував сапати. І що ти думаєш? Виполов якусь розсаду, а бур'яни полишив. Тут такі бур'яни ростуть, зовсім на бур'яни і не схожі. Подивився — ніби якась городина, а воно ні, виявляється. Так мене після того і близько до городу не підпускали. Хотів дров нарубати — поліняка відскочила й по лобі мене як трахне! Тиждень із гулею ходив, а сокиру від мене ховати стали. Хотів навіть корову допомгти доїти, так мало того, що вона хвицалась, як скажена, так іще й мою панамку зжувала.

— То ж позаторік! Ти ще малий був.

— Зараз беремо праворуч, — хвилин за двадцять мовив Митько, — і стежечкою до самісінького озера.

Тільки-но ми звернули, як назустріч, прямо на нас, із-за дерев вихопивсь велосипед і хлопець, що сидів на ньому, гукнув знайомим насмішкуватим голосом:

— Гей, мухолови, з дороги!

— Ну чого він причепився до нас, Митю?

— А, — махнув він рукою.

Проте настроїм таки підупав і решту путі ми йшли мовчки. Зате коло озера... Хіба можна лишатися в поганому настрої, коли бачиш перед собою мрію якщо не сказати всього життя, то принаймі трьох останніх місяців?

— Он звідки, диви, рибу ловити!

— А пісочок який!

— А поглянь, де у воду стрибати!

— Ух ти!

— Сила!

— Клас!

— Оце так!

І врешті, загорлавши «ура», ми кинулись одне одному в обійми.

Неподалік, на пагорбі, видніла якась безформна купа. Ми кинулись уперед.

— Та це ж курінь, — перший здогадався Митько. — Ось і двері, — вказав на дві прихилені одна до одної палиці. — А от поруч і місце для вогнища розчищене.

— А сіна скільки! — радів я. — Та ж цей курінь відремонтувати — раз плюнути. І місчинка яка зручна. Цікаво, хто тут жив?

— Не підходь! — гукнув Митько і заходився бігати навколо купи паліччя й сіна, штрикаючи в неї з усіх боків держакон сачка.

— Та що з тобою, Митю? — здивувався я. — Ти б відпочив!

— Нема! — вдоволено мовив приятель. — Тепер можна й ремонтувати.

— Чого нема?

— Змій! Вони знаєш як сіно люблять! Взагалі тут треба бути обережним, — повторив Митько, випорожнюючи рюкзак. — Ліс усе-таки, хоч яка, а все ж глухомань. Як щось укусить чи що скоїться — до села бігти далеченько.

1. Уважно прочитай розмову бабусі Василя із бабусею Митька. Чи схвалювала Василева бабуся поведінку онука?
2. Розкажи, як Митько надумав ловити комах для гербарію.
3. Яку характеристику дав Митько сільським хлопцям?
4. Уважно прочитай розповідь Митька про допомогу бабусі. Він справді допомагав по господарству?
5. Поясни, чому для друзів зустріч із Василем була неприємною?
6. Попрацюй самостійно. Дотримуючись інтонації, виразно прочитай розмову хлопців біля озера. Який настрій оволодів хлопцями?
7. Доведи словами з тексту, що Митько турбувався про своє здоров'я і здоров'я Сергія.
8. Розкажи, як ти бережеш своє здоров'я.

РОЗДІЛ ІХ

Таємниця лісового озера

У нашому житті ніяких змін не відбулося. Ми, як і раніше, сиділи за книжками, доводили один одному свою точку зору й майже щодня ночували в курені.

Митькова бабуся не могла нами нахвалитися.

— Ну й онучки ж, у мене, — казала вона. — Тихі, сумирні, слухняні, посидючі. А книжки як люблять! Чого батьки на них жаліються — не розумію. Це ж щастя — таких діточок мати.

А дні минали.

Час було збиратися додому.

— А що, якби ми його справді побачили? — якимось запитав я. Ми сиділи біля нашого куреня і дивились, як ніч спадає на ліс.

— Треба було б спробувати спіймати, — рішуче відповів Митько.

— Скоріше в о н о тебе спіймає.

— Тоді хоча б сфотографувати.

— Тихше, Сергію, — почув я шепіт друга. — Здається, там он... Диви...

Я мерщій обернувся і теж вловив якийсь неясний рух. Коло самої води.

— Хапай ліхтарик, — зашепотів Митько, — тільки не вмикай, щоб не побачив світла. За мною!

Від кущів долинув неголосний плюскіт.

— Чуєш? — повернувся Митько жо мене.

Великий півкруглий предмет неквапом віддалявся від берега.

— Значить, так: вискакуємо на рівне й наводимо ліхтарики.

На слабких ногах вивалився я із кущів, натис на кнопку ліхтарика й завмер. Від здивування, несподіванки, переляку, не знаю від чого. Скоріш за все, од усього разом. Так, я був готовий, здавалося, стріти в нашому озері що завгодно, але те, що я побачив, перевершило найхімернішу уяву.

Водою пливло якесь надзвичайне, неймовірне і дуже доісторичне. Це я зрозумів одразу. На поверхні видніла лише голова, але що то була за голова! О! Яка то була голова! Здоровецька, уся всипана шипами, темно-зелена, лискуча й бридка. Ось потвора повернулася до нас, і блимнули червонясто два великі ока. Між ними стирчав хижий ріг.

З напіврозкритої пащі виглядали гостренні білі зуби.

Враз схотілося мені опинитися десь далеко-далеко — в селі чи й у самому Києві, і я мимохіть позадкував до кущів, з-за яких так необачно вискочив секунду тому.

— У-у-у-у! — люто завила мордяка і стала наближатись.

— Тікаймо, Митю, — врешті здобувсь я на слово, — Тікаймо!

І ми вже були кинулись бігти, коли це Митько вкляк на місці.

Ні — мовив він, вважко переводячи дух. — Ні! Крім нас же ніхто його не бачив... Я не побіжу! Щоб потім розказати!... Яке в о н о.

— У-у-у-у — ревнуло страхіття ще раз.

— А! Лякати! То ти нас лякати! — несподівано заверещав неприродно тонким голосом Митько і, окинувши поглядом берег, вхопив каменяку і пожбурих нею в оту голову.

І хоч він не поцілів, проте чудовиську такий гостинець не сподобався.

— Ага! Не смакує! Не смакує! — верещав Митько. — То ось іще! І ще!

Четвертим чи п'ятим каменем він таки влучив у голову. Щось у ній голосно тріснуло і... ми побачили, що ріг, отой страшний ріг, який стирчав між очей, зламався.

— А-а-х-х! — тільки мовив я. — Оце удар!

Із тварюкою в цей час діялося щось дивне. Вона смикнулась в один бік, у другий і пішла під воду.

— Втекла! Втекла! — радо підстрибнув я.

Проте вода там, де зник Митькозавр, хлюпала й булькала, і ми зрозуміли, що звір лише пірнув. Ось голова його знов з'явилась на поверхні і раптом людським голосом загорлала:

— Рятуйте! Рятуйте! Тону!

— Господи! — прошепотів я. — Воно по-людськи балакає.

— Рятуйте, хлопці! — зарепетувала голова і зникла під водою. Проте за мить знову вигулькнула. — Ряту!...Це я, Василь!...

— Василь? — безтямно глянув я на друга, проте одразу ж здогадався: — В о н о його проковтнуло! Живого!

І тут я побачив, що Митько підбіг до води.

— Куди ти? — зойкнув я. — В о н о і тебе...

— Ти що, не зрозумів іще? — сердито гукнув він. — Це отой велосипедист. Присвіти-но мені, — і кинувся в озеро.

Я примостив ліхтарика так, щоб промінь його висвітлював арену подій, і теж шугонув слідом і поплив.

Вода попереду аж клекотіла.

— Ой, помо!...Поможіть! Я більше не буду! — захлинавсь один голос. І тут же йому вторував Митьків:

— Та не хапай! Не хапай за шию! Кому кажу! Стягай з нього це опудало, — закричав Митько мені, — бо втоне. Знизу підважуй!

Автім, це вже було ніяке не опудало — зіжмаканий фарбований брезент і потрощене паліччя каркаса. Дерев'яні шипи повідлітали, зуби відклеїлись.

То вже було ніщо — мотлох, сміття.

Тим часом ми мало-помалу наближались до берега. Ось ноги мої вже торкнулися ґрунту, і ми з Митьком під пахви витягли Василя на суше.

Схлипуючи, він повалився на пісок і очманіло поводив туди-сюди безтямними очима.

— Догрався! — мовив Митько, схрестивши на грудях руки. — Пустунчик!

Василь щось белькотів, раз у раз пускаючи з рота фонтанчики. Видно, він здорово наковтався води.

— Ря-ря-ряту-уйте! — проквилев зрештою перше розбірливе слово.

— Ну і чого ж ти домігся цим маскарадом? — спитав Митько.

— Я хотів вас налякати, — схлипнув Василь, та в ремнях заплутався.

— Ха! Налякати! — гордо мовив я. — Ми не з лякливих, правда, Митю?

— Еге, не з лякливих, — протягнув Василь. Він іще не зовсім оговтався. — А каністри хто злякався?

— І слідів.

— Та яких слідів? — насторожився я.

— Дивіться яких! — він важко відліз навкарачки убік, понишпорив у темряві, повернувся з якоюсь дерев'янкою і з розмаху вдарив об пісок. — О! І о! І осьо!

Всюди, де опускалася та дерев'янка, з'являлися сліди, такі знайомі сліди Митькозавра.

— То це ти? Це ти ставив оті сліди?

— А хто ж, по-вашому? І бурштин вам подарував, — у сестри з намиста зняв. І дерева граблями подряпав, і вороняче пір'я поклав. І в тромбон гудів. А бульбашки пам'ятаєте? Так то я прив'язав до дір'явої каністри каменюку і пожбурих у воду. От вона й булькала.

Легка тінь нашого Митькозавра змигнула востаннє перед моїми очима і зникла назавжди.

— Ах ти ж... — засичав я, підступаючи до нього.

— Та кинь, Сергію, — озвався Митько. — Давай краще подякуємо йому.

— Так от, Васю, ми тобі вдячні, Васю, за те, Васю, що ти влаштував нам такі чудові канікули. Ми, Васю, відкрили для себе такий світ, якого тобі, Васю, і не снилося. От за це й спасибі тобі, Васю, — закінчив Митько. — Ходімо, Сергію.

І ми пішли. А Василь лишився на піску — мокрий і жалюгідний.

Ніхто з нас не зронив і слова, та чи й була в них, у словах, якась потреба? Ось-ось уже мав спалахнути обрій там, де сходить сонце. Я крокував поруч із Митьком і думав: «Як здорово минув у нас цей місяць».

«А колекція? — нараз виринуло в моїй пам'яті. — А як же колекція? Але ж у нас попереду ще півліта, — тут же заспокоїв я себе. — Ще цілий місяць. Теж, мабуть, не менш цікавий і переповнений новими подіями. І взагалі у нас попереду ще дуже багато цікавого, і завжди так буде, поки ми з Митьком».

1. Поясни, чому бабуся не могла нарадуватися поведінкою хлопців?
2. Розкажи, що побачив Сергій на озері?
3. Доведи прикладами з тексту, що Митько — винахідливий і сміливий хлопець. Відповідь підтверди прикладами з тексту твору.
4. Поясни, що сталося з Василем?
5. Розкажи, як хлопці врятували Василя.
6. Поміркуй, за що Митько подякував Василеві?
7. Поясни, чому Сергій радів дружбі з Митьком?

ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

РОЗДІЛ IV

Тасмничий і, бр-р-р-р — який страшний.

Хороший хлопець. Нервові можуть далі не читати.

Ми приходили до озера щодня. Набирали харчів, дорогою ганялись із сачками за всякими мушками та один за одним. Біля озера вилежувались на сонці і купались у теплій воді. Митько весь час примушував мене вдихати повітря і казав: «Таке життя дуже корисне для здоров'я. Тут навіть автобусів немає». — Я з ним погоджувався.

Але одного разу відбулася подія, яка трохи змінила і наше життя, і наші плани. Коли ми, як завжди, з галасом вискочили з-за дерев на берег, то побачили: в нашому озері купається якийсь хлопець. Нам це одразу не сподобалось, бо в ньому ми впізнали свого знайомого, майбутнього майстра спорту.

— Принесло ж сюди цього велосипедиста, — буркнув Митько.

Але той, уздрівши нас, хутко виліз на берег і весело загукав:

— Привіт дослідникам! І вам покупатися скортіло? Ех, водичка, що треба! Це вам не річка!

— Добридень, — озвались ми трохи спантеличено, бо наші з ним останні зустрічі не дуже схилили до дружньої розмови.

— Та чого ви такі набурмосені обоє? Ще й досі сердитесь? А ви, я бачу, серйозно захопились відловом комах. Ну що ж, заради миру — ось вам од мене подарунок, — він витяг із кишені штанів жовтий прозорий камінець. — Дивіться!

Ми з Митьком захоплено схилились над Василевою долонею.

— Ух ти, це що?

— Не пізнаєте? Бурштин. Ще бачите, ще й муха в ньому якась.

Справді, у жовтогарячому злитку застигла навіки маленька комаха.

— Ви знаєте, що таке бурштин? — вів далі Василь. — Це смола дерев, що пролежала в землі мільйони років і закам'яніла. Так що ця знахідка — велика цінність.

— Ти що, її тут знайшов? — не повірив я.

— У цьому озері? — і собі здивувався Митько. — Отут?

— А що ви думаєте? Тут і не таке зустрінеш... — Василь кинув на нас загадковий погляд і замовк.

— Що? — спитали ми в один голос.

— Ну так от, хлопці. Озеро це незвичайне.

— Але чому ж, чому?

— А тому, що в озері... — він стишив голос, хтось живе.

Ми здригнулись.

— Авжеж, — вів Василь далі. — По ночам, правда, не часто, виє страшно і зітхає «о-о-о-ох», аж мороз по шкірі. Сам чув. А вдень не вилазить. А може, й вилазить, та ніхто не бачив. Он там берег травною поріс, а коло нас пісок. Минулого року пастухи тут корів напували. Аж чують — телятко так жалібно мукнуло. Вони туди, а за телятком тільки завирувало. І на піску сліди здоровенних лап, мов од крокодила.

— Та що ти!

— Точно! Але це ще не все. Ходімте зі мною.

Ми наблизились до кількох сосен, що в цьому місці росли біля самої води.

— Дивіться!

На стовбурах видніли глибокі подряпини, кореневища двох-трьох дерев були підриті, луска від кори вкривала землю.

Заніміло спозирали ми цю картину.

— От і подумайте, хто б це міг бути. Ну а тапер пробачайте, мені час. Бувайте! Ще побачимось. У мене тренування. За графіком.

— Що ти на це скажеш? — запитав Митько, коли Василь уже зник з-перед очей.

— Треба буде розпитати в когось із старших.

— Еге ж. А все-таки він непоганий хлопець.

— Здається, так.

З озера повіяло прохолодою...

1. Розкажи, як хлопці відпочивали на березі озера. А як влітку відпочиваєш ти?
2. Що Василь розповів Митьку із Сергієм?? Як він входив в довіру до друзів?
3. Поясни, чим Василь вирішив налякати хлопців? Йому це вдалося чи ні?
4. Доведи, що друзі сміливі. Поясни, як вони вирішили побачити в озері те, про що розповів Василь?

* * *

В хаті подзвонювали шибки і склянки на печі. Фе-Дієз знову вступив у двобій з тромбоном, і оглушливі звуки розліталися по селу зграями наполоханих гав.

Митько порався коло нашої мізерної колекції (кілька жучків і метеликів ми таки вловили), а я вмостився на ліжку, накривши голову подушкою. Коли це чую — її оддирають від мого вуха.

Наді мною схилився Митько.

— Сергію, а якщо нам... таки оселитися коло озера і самим простежити ... за отим от...

— Так тебе бабуся і відпустить! Чекай!

— А якщо відпустить?

— Звичайно, це було б зовсім непогано! І ночувати там?

— Так. Адже Василь казав, що в о н о тільки вночі вилазить. І курінь у нас такий, самим собі заздрити можна. Хоч зимуй там. Взяти з собою ковдри. Зараз же тепло.

— Еге ж, тепло. Це в хаті тепло!

— Та не замерзнемо. Не бійся.

— Я і не боюсь. А от бабуся...

— Беру її на себе. Хіба може бабуся чогось не зробити заради свого онука?

І він вибіг із хати.

Повернувся за п'ять хвилин. Радість переможця освітлювала його обличчя.

— Порядок! Спершу на одну ніч, а там видно буде.

1. Чому Митько розбудив Сергія?
2. Поясни, як хлопці вирішили побачити те, про що розповідав Василь?
3. Доведи, що друзі рішучі, сміливі.

РОЗДІЛ V

Я вкриваю себе ганьбою.

Великий зоолог.

Хлопці першу ніч ночували в курені. Домовилися, що по черзі будуть слідкувати вночі, чи не появиться на озері воно. Першим чергував Сергій і заснув. Митько його розбудив і вирішив чергувати сам. Але теж заснув, що побачив Сергій. Митько запропонував призупинити нічне чергування і спокійно спати в курені.

Вранці, прокинувшись, ми побігли до озера вмитись. І тут Митько став, мов укопаний, а я з розгону наштовхнувся на нього.

— Дивись, — тихо сказав він мені.

На вогкому піску коло самої води вимальовувались відбитки здоровенних і страшних лап.

— Як у крокодила, — визначив я, нервово озираючись на озеро.

— Значить, не збрехав, — хрипко додав Митько.

Це дало поштовх для роботи Митьковому мозкові.

— Сергію, — почув я увечері того ж таки дня. Ночували ми вже в селі.

— Чого тобі?

— Ти знаєш, що я придумав?

— Ні.

— Треба нам книжки взяти в бібліотеці.

— Правильно, підемо завтра наберемо — фантастику яку-небудь...

— Та ні, Сергію, я не про те. Книжки із зоології.

— Зоології? Мало тобі колекції, мало тобі ботаніки, мало тобі нашої вчительки?

— От ти не розумієш...

— Не хочу я такого розуміти, — урвав я Митька.

— Якби ти дав мені договорити, то й сам менше дурниць намолов би зараз.

— Ну, кажи, кажи, — поблажливо дозволив я.

—Ти думаєш, зоологія — це самі павучки?

— Так, до твого відома, зоологія — наука про весь тваринний світ. Отже, в ній ми обов'язково знайдемо щось підходяще і для нас, цебто про те, що живе в цьому озері.

— Ти думаєш?

— Ще б пак!

1. Розкажи, що побачили хлопці на березі озера?
2. Поясни, чому друзі вирішили читати книжки із зоології?
3. Попрацюй самостійно. Знайди в тексті й прочитай, що вивчає наука зоологія.

РОЗДІЛ VI, який проливає світло на наших пращурів і ще на дещо. Ну й Митько!

— Скажіть, які молодці, — дивувалась бібліотекарка, коли ми втретє прийшли міняти книжки. — Цілими днями читають? А ви не перевтомились?

* * *

Ото життя пішло в нас!

Удень ми тільки й сиділи над книжками, сперечались. Робили різноманітні припущення і бігали до бібліотеки, а надвечір рушали до нашого озера.

Якось, коли ми прогулювались берегом, Митько сказав:

— Ти знаєш, що мені спало на думку?

— Що?

— Село наше зветься Юрківкою через те... ну, бо від юрського періоду.

— І хто ж, по-твоєму, так його назвав?

— Люди, які раніше тут жили.

— Коли раніше, в юрському періоді? Тут самі ящери тоді жили. Мабуть, ящери його так і назвали, правда? Хай, думають, раз ми живемо в юрському періоді, то й село, що тут буде, зватиметься Юрківкою. Приїде колись сюди Митько, нас добрим словом згадає. Так?

— Смійся, смійся...

— Та ти не переживай, Митю, заспокоїв я його. — Ти знаєш, що я придумав? Назвати оцього от, — показав на озеро, — котрий тут живе, Митькозавром. На твою честь.

— Е, ні, я не згоден. Хай буде... Хай буде, скажімо, митькозавр Стеценка із Юрківки. Ой, дивись...

За три кроки від нас лежали безладно кілька воронячих пір'їн, і біля самої води знову чітко вирізьблялись на піску таємничі сліди.

— А вранці їх не було, — згадав я. — Отже, в о н о вилазило вдень.

Та ще й ворону зжерло, — підхопив Митько.

1. Поясни, чому дивувалася бібліотекарка?
2. Розкажи, як Митько пояснював назву села — Юрківка?
3. Як Сергій запропонував назвати того, хто живе в озері? Поясни, чому.
4. Розкажи, що побачили хлопці біля озера? Поміркуй, хто це зробив?

РОЗДІЛ VII

Операція «Курка» провалюється разом із дідом Трохимом.

Сергій і Митько вирішили зловити те, що живе у озері. Щоб заманити його, вони принесли бабусину курку й прив'язали її до дерева як приманку для невідомої істоти. Також викопали яму з надією, що воно туди впаде.

Але в яму впав дід Трохим.

Я колись книгу читав — задумливо сказав увечері Митько. — Так там писалося про те, як на тигрів полюють. Мисливець прив'язує до дерева козеня, а сам сидить у засідці. Козеняті хочеться додому, воно бігає круг дерева і жалібно мекає. А поблизу гуляє собі тигр. От він біжить до дерева, а мисливець із засідки — ба-бах! Тигр — догори лапами, а щасливе козеня відпускають додому.

— А деякі племена, — на льоту вловив я Митькову думку, — риють на стежці, якою звірі ходять на водопій, здоровенну яму, а іноді ще й вбивають у дно загострену вгорі коляку, а яму прикривають гілками і листям.

— Думки читаєш! — радо згукнув Митько. Ми ці обидва способи поєднаємо.

Хлопці зловили бабусину курку й принесли до куреня, тому що козеняти ніде не було.

Ми витягли птаха з мішка й прив'язали до дерева. Однак курка кудкудакати не хотіла.

Тим часом спочіло. Ми намастились одеколоном «Гвоздика» і лягли в курені, вистромивши голови назовні.

— Скоріше б воно вже вилазило. Стривай-но, — стишив Митько голос. — Диви...

Я придивився.

Лісом щось прямувало до нашої пастки.

— Та це ж людина! — вигукнув я, але було вже пізно: чоловік, зойкнувши, повалився униз.

— От лиха година! — крикнув я, вискакуючи з куреня. — Хто це з вами? Ви цілі?

— Та здається, — озвався сердитий голос діда Трохима, і над краєм ями з'явилась його голова. — От чортяка, — мовив дід, вилізши нагору. — Мало в'язи не скрутив. І хто його таке ямище вирив.

— От біда, — зітхнув дід. — А бабуся ж вам молочка передала. Так оце й вилилось усе.

— Молочка, — облизнувсь Митько. — І багато?

— Повний бідончик.

— А може не все вилилось?

— Та ні, все.

І саме в цей момент капосна курка, що, мабуть, задрімала під деревом, стала несамовито квоктати.

— Ти бач, — наче не вірячи власним вухам, дивувався дід. — Здається, курка.

— Курка, дідуню, курка, — хутко запевнив його Митько. — Ми оце прийшли з села, бачимо — бігає отут. Так ми її до дерева прив'язали.

— То ви її завтра принесете?

— Принесемо, принесемо, — спантеличено запевняли ми.

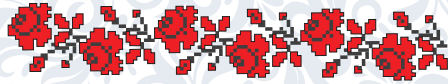
— І лопатку тоді я сьогодні брати не буду, бо ж ви, мабуть, і яму хочете закидати, а то ще втелющиться хтось ізнов та в'язи скрутить. А я вже піду.

- Посидьте, дідусю, ще, — улесливо завели ми.
 — Та ні, піду. Пізенько вже. А це, бач, хотів молочка вам принести. Ну, бувайте.
 — До побачення, дідусю. До завтраго, спасибі вам, — кволо відповіли ми.
 — І хитрющий же дідуган, — мовив по хвилі Митько.
 — Все зрозумів. Я ледь од сорому не згорів.
 — Та тут уже нічого не вдієш.
 — Добре, що кілка не вбили, як ти казав. — Авжеж, це ще дідові пощастило.
 На цьому ми й погодились.

1. Розкажи, що зробили хлопці, щоб заманити Митькозавра?
2. Хто потрапив до виритої хлопцями ями?

ЛІНА КОСТЕНКО
 (нар. 1930 року)

Ліна Василівна Костенко народилася 19 березня 1930 року в місті Ржищів на Київщині, що веде свою історію від часів козаччини. Коли Ліні було 6 років, сім'я переїхала в Київ. Дівчинка у школі добре вчилася, відвідувала літературну студію при журналі «Дніпро», який редагував відомий поет Андрій Малишко. Перші вірші написала у 16 років..

1963 року Ліна Василівна спільно з Аркадієм Добровольським написала сценарій до фільму «Перевірте свої годинники», що

розповідає про українських поетів, які загинули в роки Другої світової війни.

Перу поетеси належить збірка віршів для дітей «Бузиновий цар», яка вийшла з друку в 1987 році.

2003 року Ліна Костенко взяла участь у експедиції до Чорнобильської зони. Поетеса активно працювала нарівні з усіма вченими, рятуючи предмети народної культури й побуту від знищення й забуття.

За збірку «Неповторність» та історичний роман у віршах «Маруся Чурай» Ліна Василівна отримала Державну премію імені Тараса Шевченка.

Свої погляди на сенс життя поетеса висловила в таких рядках:

Не знаю, що буде після нас,
в які природа убереться шати.
Єдине, хто не втомиться — час.
А ми живі, нам треба поспішати.

1. Уважно читай біографію Ліни Костенко. Де народилася й виросла поетеса? Що сприяло розвитку її поетичного таланту?
2. Доведи, що поетеса любить рідну землю, шанує її історію.
3. Поясни, як розуміти слова поетеси: *ми живі, нам треба поспішати*?

* * *

Вже в стільниках стерні немає меду сонця
і дика груша журиться одна.
Лише клаптики червоного суконця
шляхам* лишає сіра далина.
Проходить осінь, посмішка землиста.
Скляніють очі неба і води.
Суху розмову полум'я із листям
до ночі сумно слухають сади...

1. Уважно читай вірш. Про яку пору року в ньому йдеться?
2. Прочитай, як змінюється природа пізньої осені.
3. Пригадай і розкажи ознаки пізньої осені.
4. Поясни, чому зажурилася дика груша?

Українське альфреско* (Скорочено)

Над шляхом, при долині, біля старого граба,
де біла-біла хатка стоїть на самоті,
живе там дід та баба, і курочка в них ряба,
вона, мабуть, несе їм яєчка золоті.

Там повен двір любистку, цвітуть такі жоржини,
і вишні чорноокі стоять до холодів.
Хитаються патлашки уздовж всієї стежини,
і стомлений лелека опускається на хлів.

Чиєсь дитя приходить, беруть його на руки.
А потім довго-довго на призьбі ще сидять.
Я знаю, дід та баба — це коли є онуки,
а в них сусідські діти шовковицю їдять.

1. Уважно читай перші чотири рядки вірша. Що вони тобі нагадують?
2. Попрацюй самостійно. Прочитай опис двору. Намалюй двір.
3. Доведи, що дід і баба — добрі, щедрі люди, люблять дітей, але своїх онуків не мають.
4. Чи буваєш ти у своїх бабусів і дідусів, у стареньких знайомих? Як вони тебе зустрічають? Розкажи, як ти їм допомагаєш.
5. Читай вірш спокійно, душевно.

* * *

Маруся Чурай

(Уривок з роману у віршах «Маруся Чурай»)

З Марусею Чурай прийшов попрощатися Іван Іскра, який врятував її від страти, тому що вона отруїла Гриця, який її зрадив. Іван привіз лист-помилування від Богдана Хмельницького. Іван іде на війну боронити Україну від ворогів.

А дні стоять — не хочеться тужити!
І кожна пташка хатку собі в'є.
— Скажи, зозуле, скільки мені жити?
Кує зозуля... Цілий день кує...

Іван приходив. Так, посидів мовчки.
Устав, пішов, оглянувся з воріт.
Лише весна укинулась в листочки,
підняв їх знову гетьман у похід.

Заграли знову труби до походу,
війнуло громом з Тясмина-ріки.
Богдан підняв козацтво за свободу,
універсалом* обіслав полки.

І знов земля кипить у боротьбі.
І знову я належу не собі, —
сказав Іван. Дивився, як востанне.
Торкнув мене прощальними вустами.

1. Розкажи, про які події розповідається у творі? Що ти знаєш про гетьмана Богдана Хмельницького?
2. Якої пори року відбувається описана у творі подія?
3. Чому гетьман *підняв козацтво за свободу*?
4. Поміркуй, як розуміти слова Івана: *І знов земля кипить у боротьбі. І знову я належу не собі. Що мав на увазі Іван?*
5. Читай уривок, дотримуючись інтонації.

ЛЕСЯ ВОРОНИНА

(нар. 1955 року)

Леся Анастасіївна Воронина народилася 21 березня 1955 року в Києві.

Багато подорожувала Україною й Польщею. Враження від цих подорожей назавжди збереглися в пам'яті й згодом знайшли відображення у літературній творчості.

Леся Воронина здобула нагороди багатьох літературних українських і міжнародних конкурсів. 2006 року стала лауреатом Міжнародного літературного конкурсу «Дитячий Портал» за книжку «Таємне товариство боягузів або Засіб від переляку № 9»; 2012-го — переможцем конкурсу «Дитяча книга року ВВС».

Про погляди на життя висловилася так: *«Я б попросила Золоту рибку, щоб з нашого життя зникло хамство, жорстокість. Щоб люди жили за законом: не роби іншим того, що не хочеш, щоб робили тобі».*

Таємне Товариство боягузів, або Засіб від переляку № 9

(Уривки з повісті)

Розділ 1

Кактус показує колючки

У розділі розповідається про те, як Сашко Смик на прізвисько Кактус завжди насміхався із героя повісті Кліма Джури на прізвисько Поганський Паганіні, тому що Клим вчився грати на скрипці в музичній школі і носив з собою у школу скрипочку. Кактус добре за літо підріс, почав часто насміхатися з Кліма, який не так сильно фізично змінився під час літніх канікул.

* * *

Я обережно визирнув із-за рогу будинку й одразу ж відсахнувся: біля мого під'їзду стояв Кактус. На жаль, з кактусом, якого насправді звать Сашко Смик, я знайомий майже від народження — ми живемо в сусідніх квартирах. Мама каже, що сваритися ми з ним почали, ще лежачи у візочках. Варто було залишити наші колясочки поруч, як ми билися пляшечками з молочною сумішшю й намагалися видерти одне в одного іграшки. Не знаю, з чого почалася наша ворожнеча, але скільки я себе пам'ятаю, кожна наша зустріч закінчувалася якщо не бійкою, то штурханами.

Я до цього давно звик і ставився просто — як до неминучого лиха. Ми з Сашком завжди були однакові на зріст і сили в нас були рівні. Але після літніх канікул я побачив Кактуса і просто остовпів. Розумієте, раніше Сашко був невеличкий і худий, волосся в нього стирчало на всі боки, як колючки в кактуса, — через це його так і прозвали. А тепер він став схожий на гібрид* жирафи з орангутангом. Тобто виріс одразу на дві голови й накачав м'язи, як у Шварценегера! І перша ж наша сутічка скінчилася, тим, що я зрозумів: ось що відчувають альпіністи, потрапивши під гірську лавину! Після цього я почав виходити з дому, як шпигун у старих фільмах — полохливо озираючись, а потім біг до школи крізь прохідні двори. А коли все ж стикався із Сашком ніс до носа, то просто тікав, як звичайний боягуз.

А Кактус реготав мені в спину і кричав, копіюючи Карабаса Барабаса із фільму «Пригоди Буратіно».

— Підійди до мене, дитинко! Зараз як дам боляче!

Ось і тепер Кактус мене помітив, ошкірився і почав підманювати пальцем. При цьому ще й приказував:

— Киць-киць, не бійся, я тебе трохи поб'ю, по-сусідськи, — і було видно, що зайти до під'їзду мені так і не пощастить.

Я відчув, що втягаю голову в плечі, мов черепаха, що помітила небезпеку й намагається сховатися у панцир, і щодуху побіг геть, подалі від Сашка і від його нахабного переможного реготу. По ногах мене бив футляр від скрипки — адже я саме повертався з уроку музики, і це, здається, смішило Сашка найдужче. Адже він дразнив мене Поганським Паганіні ще відтоді, як уперше побачив зі скрипкою. Хоча справжнє моє ім'я Клим Джура.

1. Розкажи, що розповів Клим про ставлення до нього Кактуса — Сашка Смика?
2. Поясни, чому Сашка прозвали Кактусом?
3. Опиши зовнішність Сашка до і після канікул. Користуйся ілюстрацією.
4. Поясни, чому Сашко постійно знущався з Клима? За що його дразнив?

Розділ 3

Знайомство з Жуком і Зайцем

У розділі розповідається про знайомство героя повісті Кліма Джури з хлопцями — Жуком і Зайцем.

* * *

Я стояв посеред вулиці й мружився від сонця, що світило мені прямісінько в очі. Розгублено озираючись на всі боки, я намагався зрозуміти, де опинився. Вулиця була зовсім незнайома... Повз мене проходили заклопотані люди, часом із подивом позираючи у мій бік. Один дядечко навіть спинився і запитав:

— Хлопчику, що з тобою? Тобі допомогти?

Я заперечливо похитав головою й глянув на своє віддзеркалення у вітрині якогось розкішного бутіка.

Вигляд у мене справді був дурнуватий — волосся скуйовджене, сорочка розхристана, джинси в іржавих плямах. Ніби мене спершу всмоктав якийсь гігантський пилосос, а тоді виплюнув бозна-де. І що найдивніше — в руках я досі судомно* стискав обшарпаний футляр зі своєю нещасною скрипочкою.

Я навмання побрів вулицею, намагаючись знайти дорогу додому. Хай ця чортівня врешті скінчиться. Може, просто хтось вирішив пожартувати зі мною?

Але враз я відчув, що якась невидима сила не дає мені відхилитися з наперед визначеного шляху. Мене ніби в спину хтось підштовхував. Спершу я намагався пручатися, а коли зрозумів, що все одно нічого не вийде, махнув рукою і пішов туди, куди мене спрямовували.

Урешті я опинився біля старого будинку з іржавою старою брамою*, на якій висів величезний старовинний замок. З цікавістю я легенько поторсав маленькі ворітця, що, здавалося, росли в іржаві петлі, — й вони легко відчинилися. Ледве я ступив за хвіртку, як ворота за мною заклацнулися, і я зрозумів, що знову опинився в пастці.

Серце закалатало так голосно, що навіть вуха позакладало. Але я щосили стиснув пальці в кулаки і рушив далі.

— Ось ти й на місці — почув я вже знайомий жіночий голос, — той, що приймав мене до ТТБ — Таємного товариства боягузів. — Саме час розпочинати наш експеримент. Так, як ми з тобою домовлялися.

Навпроти мене стояла молода білява жінка, обличчя якої здалося мені страшенно знайомим, але звідки я її знаю, ніяк не міг згадати. Так буває, коли прокидаєшся і марно хочеш пригадати той світ, у якому ти щойно стрибав з найкрутіших скель і перемагав озброєних до зубів бандитів.

— Отакзразу, — хрипко запитав я, ніби намагаючись виторгувати ще кілька хвилин на роздуми.

Але жінка вмить відчула моє вагання і вже зовсім інакше — жорстко й суворо наказала:

— Заходь у сад і починай тренуватися! — Я зробив ще кілька непевних кроків й інстинктивно відсахнувся. Повз моє вухо зі свистом пролетіла гострозуба металева зірочка і вп'ялася у стовбур старої яблуні.

— Нічого собі тренування! — обурено вигукнув я і озирнувся на біляву жінку, та поруч зі мною вже нікого не було.

Натомість звідкись із гущавини* старого садка почувся пронизливий крик, і з кущів викотився живий клубок. Двоє хлопців приблизно мого віку гамселили одне одного руками й ногами, вигукуючи тоді ще не зрозумілі мені слова:

— Засіб від переляку номер один!

— Засіб від переляку номер сім!

— Засіб від переляку номер чотири!

Я з острахом відступив від явно божевільних хлопців, але в цю мить вони, мов нічого не сталося, припинили бійку. Підвелися й почали обтрушувати один одного від прилиплих до одягу листків та гілочок. Один із хлопців —

кругленький, зі смішними, довгими, мов у зайця, передніми зубами, усміхнувся і сказав:

— Привіт, Музиканте!

А другий, чорнявий, з чорними як смола очима й густими насупленими бровами, похмуро бовкнув:

— Ходімо готуватися до вечірньої операції. Ти й так затримався!

1. Розкажи, де опинився Клим?
2. Що наказала Климові білява жінка? Прочитай, у чому була суть тренування.
3. Поясни, що робили хлопці? Які незрозумілі для Кліма слова вони вигукували?
4. Усно опиши хлопців, які билися.
5. Читай розмову хлопців, дотримуючись інтонації.

Розділ 6. І байбачок зі мною...

Коли я підбіг до площі, на якій височіла будівля банку, вже запали сутінки*. Почав накрапати противний дрібний дощик, і ліхтарі, що освітлювали вулиці, тьмяно виблискували жовтим вологим світлом. Я тихо скрадався попід стінами прилеглих до банку будинків і намагався розгледіти Жука і Зайця. Та біля центрального входу до банку не було нікого.

Я полегшено зітхнув і вже зібрався повертатися додому, коли з вузької бічної вулички на площу виїхав кумедний візочок, який штовхали двоє хлопців. Вбрані вони були у яскраві циркові костюми, на їхніх головах були надягнені блазеньські ковпаки з дзвіночками, а на візочку у великій клітці з дротяним колесом усередині швидко перебирав лапками ... байбачок.

Заєць почав крутити ручку якогось дивного музичного інструмента, що висів у нього на грудях, і до мене долинули

пронизливі звуки знайомої мелодії. Картина була така, що я мимоволі засміявся, та в цю мить відчув, що хтось сильно штовхнув мене в спину.

Я кулею викотився на середину площі, мене помітили Жук та Заєць і почали вимахувати руками, підкликаючи до себе. Мені не залишалося нічого іншого, як підбігти до них.

— Де скрипка?! — люто просичав Жук, і далі хитаючи головою, подзенькуючи дзвіночками й тупцюючи ва місці в такт жалісної музики.

— Та не казися, у мене є запасний варіант, — заспокоїв друга Заєць і показав очима на стару обшарпану скрипку-четвертинку, на якій вчать грати шестирічні малюки.

Я заперечливо похитав головою, але Жук глянув на мене з такою люттю, що я вхопив до рук скрипку-недомірку та смичок, що валявся біля неї на дні візка, й почав підігравати Зайцеві.

— А тепер співай, — наказав Жук.

— Ви що, збожеволіли? А якщо мене хтось знайомий побачить? — обурився я.

Але було вже пізно. Вправним рухом Заєць натягнув мені на голову такий же блазенський ковпак, накинув на плечі чорний плащ, розшитий золотими зірками, і я слухняно, мов дресирована мавпочка, почав і собі пританцьовувати на місці й хитати головою, подзенькуючи пришитими до ковпака дзвіночками.

«А от співати я не буду нізащо!» — подумав я, і раптом почув власний тремтячий голос, який жалісно затягнув пісеньку про сердешного гризуна.

1. Розкажи, який вигляд мали Жук і Заєць , коли їх побачив Клим на площі біля банку?
2. Поясни, що хлопці змушували робити Кліма, щоб відвернути увагу людей?
3. Чому Клим заспівав? Де знаходилося Таємне товариство боягузів?
4. Прочитай розмову Жука із Климом. Звертай увагу на розділові знаки та дотримуйся інтонації.

Розділ 11. Паганіні стає Чаком Норісом

Климе, онучку, прокидайся! — почув я у себе над вухом і схопився з ліжка, мов ошпарений.

Біля мене стояла бабуся й лагідно усміхалася. Годинник показував восьму ранку, отже на те, щоб одягтися-умитися-поснідати-добігти-до-школи, залишалось якихось півгодини. Я прожогом кинувся до ванни, і тільки глянувши на себе в дзеркало й помітивши над бровою невеличку подряпину, пригадав усе.

Отже ТТБ — це зовсім не жарт і навіть не банда злочинців. Те, про що я довідався вчора ввечері, не вкладалося в голову й видавалося хворобливою маячнею*.

Усе ще намагаючись розібратися у вчорашніх неймовірних подіях, я вибіг з квартири і ніс до носа зіткнувся з Кактусом — моїм одвічним ворогом і сусідом Сашком Смиком. Він лиховісно посміхнувся і почав повільно підходити до мене. І я добре знав, що саме станеться наступної миті — я шкереберть полечу сходами вниз. Кактус називав цю веселу гру «живим футболом» і, як ви здогадуєтесь, м'ячем у цій грі був я. Тобто, якщо я сам не тікав від Сашка, він копав* мене ногою.

Та що це? Замість того, щоб тікати, я, ніби виконуючи давно відомий мені прийом, широко розставив ноги і, пружинячи на ледь зігнутих колінах, виставив руки у «блок».

— Ги-ги — розвеселився Сашко, — це вже щось новеньке. Поганський Паганіні хоче стати Чаком Норісом!

Але це були останні слова, які вимовив Кактус. Якось незнана досі сила змусила мене підскочити догори, а потім із несамовитим криком, від якого в мене самого позакладало вуха, мов лавина, звалитися на свого ворога.

І сталося диво. Сашко Смик — непереможний Кактус — раптом осів, закритив руками обличчя й заскімлив тоненьким дівчачим голосочком:

— Відпусти мене! Я більше не буду! Мені наказали тебе відлупцювати. Хазяїн мене покарає!

Але розбиратися із зарюмсаним Кактусом було ніколи. Я підхопив рюкзак, який звалився у мене з плечей під час фантастичного стрибка, й помчав до школи.

«Що зі мною відбувається?» — подумав я, перебігаючи прохідний двір і пірнаючи під залізні ворота сусіднього будівництва (цією дорогою — навпрошки до школи — було вдвічі швидше). Адже я навіть не злякався. Здається страх відступив від мене.

Мабуть усе, чого я боявся досі, тепер здавалося мені дитячими забавками.

1. Розкажи, де прокинувся Клим?
2. Як повадився Сашко Смик, щоразу зустрічаючи Кліма? Що можна сказати про його поведінку?
3. Поясни, чому змінилася поведінка Кліма під час зустрічі із Кактусом?
4. Чому змінилася поведінка Сашка Смика?
5. Поміркуй, що допомогло Климові стати сміливим?

Розділ 35.

Так народжуються пісні та легенди...

Ніби нічого не змінилося на подвір'ї біля нашого будинку відтоді, як я був тут востаннє. Але ні — навколо лунало безліч звуків. Діти ліпили у пісочнику пасочки, бабусі на лавочках обговорювали

останні політичні події, двірник підмітав асфальтову доріжку. Мої нові друзі Жук і Заєць потисли мені руку, вилізли з машини й за мить зникли за рогом будинку.

А ми з батьками, лишивши «Запорожець» під старою грушею, піднялися на наш дев'ятий поверх. Тато подзвонив у двері, й за мить на порозі з'явилася бабуся Соля. З кухні долинали пахощі свіжоспечених пиріжків, і бабуся сказала те, що я найменше чекав почути від неї зараз:

— Здорові були, діточки! Ви, певне, зголодніли з далекої дороги? Ану, швидше мийте руки й сідайте до столу!

Я здивовано глянув на батьків, та вони тільки усміхнулися й пішли виконувати бабусин наказ.

Я кинувся за бабусею й запитав про те, що мене мучило всі останні дні:

— Бабусю, а що то за дивовижний засіб від переляку?

— Та все дуже просто, — озвалася бабуся. — Я винайшла універсальні ліки від переляку — вони не дають вірусові страху розвиватися, але діють дуже повільно. А клала я ті ліки ... в пиріжки. Ти ж, Климчику, їх любиш найдужче. Тепер зрозумів? То ж ходи зі мною, допоможеш накрити стіл. ... Бабуся узяла тацю* з пиріжками й понесла її до кімнати, наспівуючи собі під носа: «Ой хотіла жаба, синяя ропуха, та й світ підкорити...». Я почухав потилицю й подумав, що он воно, виявляється, як народжуються народні пісні, казки й легенди.

1. Розкажи, як бабуся зустріла Кліма з батьками.
2. Поясни, які ліки від переляку придумала бабуся? Чому вона клала їх у пиріжки? Це справді були ліки?
3. Як це допомогло Кліму побороти страх під час зустрічі із Кактусом?
4. Поміркуй, кого мала на увазі бабуся, співаючи пісеньку?

ДЛЯ ПОЗАКЛАСНОГО ЧИТАННЯ

Розділ 9. Знайомий ротвейлер

Ми стояли посеред маленького двору, захаращеного поламаними меблями, іржавими ваннами й холодильниками. На цьому дворі я знав один секрет. Блукаючи підвалами банку, який прибирала моя бабуся, я виявив невеличкі двері під сходами. Вони були зовсім непомітні. Наче їх хтось спеціально замаскував, накидавши біля них цілу купу відер і довгих палиць із кудлатими ганчір'яними насадками для миття підлоги. Тоді, влітку, я розгріб завал, натиснув на клямку дверей, вони на диво легко відчинилися — і я непомітно вийшов на невеличке подвір'ячко. Так я знайшов потайний вхід до банку, про який, напевно, всі досі давно забули. Адже цей величезний будинок — може, найвищий у нашому мсті — перебудовували разів десять. Хто знав, що тепер я пробиратимуся до банку саме крізь ці потайні замасковані дверцята?

Я розкидав кілька пом'ятих картонних коробок, що затуляли вхід, натиснув на клямку невеличких дерев'яних дверцят — і вони розчинилися, пронизливо зарипівши. Жук сердито стукнув мене по шиї й засичав:

— Ти що, сказився?! Хочеш, щоб сюди збіглася вся банкова охорона?

Мені стало страшенно прикро. Я згодився допомогти цим дивним хлопцям лише через те, що одного дня дав клятву вступити до ТТБ — Таємного Товариства Боягузів.

Раптом я зрозумів, що в глибині душі у мене жила божевільна мрія: а що, як і справді позбудуся цього огидного страху, що переслідує мене скрізь? І тоді, коли Кактус крикне мені: «Гей ти, Поганський Паганіні! Ходи сюди, я трохи тебе відлупцюю!», — я зроблю блискавичний рух рукою, і Кактус полетить шкереберть на асфальт, розмазуючи соплі й сльози.

— Ти що, заснув? — Знову штурхонув мене у спину Жук.

Я стріпнув головою і швидко пішов темним підземним коридором, час від часу торкаючись руками стін — щоб не загубитися у заплутаних підземних лабіринтах. Тепер, пізно ввечері, життя в банку завмерло, і я був певен, що хлопці прийшли сюди не для того, щоб просто собі прогулятися. Ясно було, що ми йдемо на пограбування. І я чудово усвідомлював, що нас ось-ось схоплять. В охороні банку працювали спортсмени-каратисти, а на кожному повороті банкових коридорів були встановлені камери спостереження.

Раптом я почув зойк, озирнувся й не міг втриматися від сміху. Мої сміливі супутники — Заєць і Жук стояли, мов укопані, притиснувшись до холодної стіни. А біля них, ошкіривши гострі ікла, стояв Бакс — місцевий ротвейлер, якого випускають уночі охороняти банк.

— Баксику, до мене! — пошепки покликав я грізного собацюру, і той, весело заметлявши хвостом, кинувся мені на груди й лизнув у носа.

— Це зі мною, — сказав я псові й недбало махнув у бік переляканих хлопців.

«А що, знатимете, як глузувати з мене?» — думав я, піднімаючись пожежною драбиною, на яку ми перелізли крізь маленьке віконце у комірчині для відер і ганчірок. Дивно, але нічна пригода вже починала мені подобатися. Ось зараз ми опинимося біля броньованого вікна на всю стіну — за тим вікном був кабінет директора банку, — і хлопці самі зрозуміють, що проникнути туди — марна справа! Та холодний голос Жука вмить привів мене до тями:

— Відсторонися! Тепер діятимуть фахівці...

Хлопці, немов за командою, одночасно витягли з-за пазухи невеличкі гумові присоски й приклали їх до скла. Потім приладами, схожими на циркулі, окреслили два кола і беззвучно витягли з шибки невеличкі кружальця. Ще секунди — і Жук із Зайцем просунули руки крізь отвори і розчинили вікно навстіж. За мить ми вже стояли посеред директорського кабінету, встеленого м'яким

перським килимом.

— Гоп-ля-ля! — проказав Заєць і весело плеснув у долоні так, ніби ми стояли посеред арени цирку і він щойно зробив якийсь хитромудрий фокус.

— А як же камери стеження? — вражено запитав я, чекаючи, що ось-ось до кабінету ввірвуться озброєні охоронці.

— А про це подбаю я, — озвався Жук, витяг із нагрудної кишені тонку металеву трубочку, встромив у неї маленьку, завбільшки з горошину, кульку й, спрямувавши її на підвішену під стелею камеру, різко видув, поціливши прямісінько в об'єктив.

— Усе, тепер ти слухатимешся нас. Головне: ні з чого не дивуйся і не кричи. На всю операцію нам відведено 15 хвилин, — мовив завжди веселий Заєць, який і тепер кумедно усміхався, показуючи довгі передні зуби.

Хлопці впевнено, ніби вони бували тут сотні разів, підійшли до величезної картини, що висіла з-заду за столом директора. Жук якусь мить пильно розглядав намальований на картині сільський пейзаж* — дерева, пагорби й маленьку хатинку на вершині гори. Тоді простягнув руку й ледь торкнувся до того місця, де були намальовані двері хатинки.

— Клац! — це картина раптом розділилася на дві половини і почала роз'їжджатися, відкриваючи вузький прохід у глибину стіни.

1. Читай текст уважно. Розкажи, як Клим виявив потайний вхід до банку.
2. Поясни, чому друзі вирішили потрапити в банк?
3. Поміркуй, яка роль картини в кабінеті директора?
4. Кого зустріли хлопці, коли потрапили до банку?

Розділ 10.

Криївка* блакитних жаб.

Перше, що мене вразило, коли ми ступили крізь отвір, який відкрився в стіні, був дивний запах. Це був запах вогкості й

болотних трав. Так пахнув лужок біля бабусиної хати в селі.

Та думати про це було ніколи. Спереду почулося пронизливе сюрчання. Потім ударив барабан, а далі на нас накотилася ціла лавина шалених звуків. Галас був такий, що ми позатуляли вуха руками. Але Жук і Заєць уперто продовжували рухатися вперед.

Те, що відкрилося нашим очам, було таким дивним, що я навіть не встиг злякатися. У великому басейні, встеленому водоростями* й лататтям*, сиділи дивовижні створіння. З першого погляду було зрозуміло, що це космічні прибульці — на землі таких істот зроду не водилося. Точніше, ці істоти найбільше скидалися на жаб — але велетенських, та ще й яскраво-блакитного кольору. Перед кожною блакитною ропухою, що розвалилася в кріслі, стояв столик із частуванням, і на цих столиках були купками накладені хробаки, мухи й жуки. Найдивнішим було те, що блакитні жаби жваво перемовлялися, якщо можна було назвати мовою оті страхітливі звуки.

— Що це? — вражено запитав я.

— Тихо! Головне зараз — залишитися непоміченими й устигнути все зафільтувати, — прошепотів Жук і спрямував на жаб'ячий бенкет маленьку відеокамеру.

Хлопці так захопилися роботою, що не помітили, як із бічного коридору до нас кинулася істота, що віддалено нагадувала людину.

Ми прожогом* кинулися до рятівного отвору в стіні. Жук натиснув на потайну кнопку, і картина знову заклацнула — дві половинки стали на місце. А ми вилізли через вікно, скочили на

пожежну драбину і почали спускатися по ній. Нарешті ось воно — рятівне віконце комірчини. Жук, Заєць і я по черзі пірнули в нього, потім пробігли підземним коридором, і вже за кілька хвилин стояли на захаращеному поламаними меблями подвір'ї.

Мені важко було зрозуміти, як під час нашої панічної втечі я знайшов потайні двері і урятував себе і своїх нових друзів від перслідування синьомордих потвор.

— Ну що ж, Музиканте, ти витримав і друге випробування — не покинув нас у тому лігвиську і вивів на волю, — тепер Жук говорив по-дружньому, куди й поділася його зверхність і грубість.

— Просто нам доручили перевірити тебе у справжній операції... Тільки так можна зрозуміти, чи людина підходить до роботи в ТТБ, — додав Заєць і усміхнувся. — Розумієш, ці хижі прибульці таємно заволоділи вже половиною світу. Але найгірше, що вони заразили майже все людство вірусом страху. Головне завдання — знайти протиотруту.

Я стояв мовчки і ніяк не міг прийти до тями. Невже все це відбулося насправді? Усі мої припущення й підозри луснули, мов мильні бульбашки. Я потрапив не у банду розбійників. Мої нові знайомі — мисливці за хижими прибульцями.

1. Поясни, хто ховався за картиною в кабінеті директора банку?
2. Пригадай, яке було перше випробування для Кліма.
3. Яке друге випробування витримав Клім?
4. Поміркуй і розкажи, що придумала бабуся, щоб онук став сміливим і не боявся Сашка Смика — Кактуса?
5. Як ти думаєш, те, що сталося із Клімом — це фантазія авторки чи так може бути насправді? Відповідь підтверди прикладами з тексту.
6. Читай текст уважно, дотримуючись інтонації.

ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИЧОК

А

Альфреско — настінний живопис водяними фарбами по сирій штукатурці.

Аркан — довгий мотузок із зашморгом на кінці, за допомогою якого ловлять коней.

Арфа — музичний інструмент.

Альфреско — настінний живопис водяними фарбами по сирій штукатурці.

Б

Балет — танцювальна вистава; тут — танцівники балету.

Баский — дуже швидкий, прудкий.

Бахмат — бойовий верховий кінь.

Белебень — високе відкрите вітрам місце, гора, шпиль.

Берданка — однозарядна рушниця.

Бір — дубовий ліс.

Брама — ворота.

Бричка — легкий візок для їзди, іноді з відкидним верхом.

Бурлак — робітник, що разом з іншими тягне річкою судно вгору проти течії.

Бурса — духовна школа.

В

Вабити — манити кудись, притягати до себе.

Ваганки — довгаста дерев'яна миска для їжі.

Видавництво — установа, що здійснює видавництво друкуючої продукції.

Відданиця — дівчина шлюбного віку.

Візир — у країнах Сходу — вищий чиновник.

Вергуни — варені в олії тістечка.

Верета — різнокольоровий килим з грубої вовни.

Визирати — дивитися, виглядаючи звідки-небудь, із-за чогось.

Віно — плата за наречену.

Волхви — у давніх слов'ян чарівники, віщуни.

Втворяє — відкриває.

Г

Гарба — високий віз на двох або чотирьох колесах.

Гарпун — металеве знаряддя для полювання на великих морських тварин і риб.

Гзитися — тут: не слухатись, вередувати.

Гібрид — помісь.

Горня — малесенький горщик.

Гусар — у царській та деяких інших арміях — військовий з частин легкої кінноти, що носив форму на угорський зразок.

Гущавина — густі зарості.

Д

Дбанок — те, що надбано.

Джура — в Україні у 16-18 століттях — зброєносець, учень у козацької старшини. Зазвичай джурами були молоді хлопці, які разом із козаками брали участь у походах і боях.

Дике Поле — територія між Доном та лівими притоками Десни і Дніпра, куди в 16 столітті переселялися селяни, щоб позбутися поміщицького гніту.

Діамант — коштовний камінь.

Драматург — людина, яка пише п'єси.

Е

Елегія — віршований твір, в якому виражено сумні почуття.

Ескімоси — північний народ, який живе на острові Гренландія й на Чукотці.

Ж

Живиця — смола з хвойних дерев.

З

Заврунеться — зазеленіє.

Закуток — найвіддаленіша або малопомітна частина приміщення, двору.

К

Капудан — вищий чин на флоті у султанській Туреччині.

Керсетка — верхній жіночий одяг — безрукавка з кольорової тканини, пошита в талію.

Кім'ях — клубок, купа.

Клуня — будівля для зберігання снопів, сіна, а також для молотьби.

Князь — вождь війська та правитель держави.

Ковбаня — глибоке місце, яма в річці.

Ковнір — комір.

Колиска — невелике сплетене з верболозу ліжечко для спання й колисання дитини.

Коновочка — висока звужена угорі кварта, іноді те саме, що відро.

Коноплі — однорічні трав'янисті рослини, зі стебел яких виготовляють прядиво.

Копа — дванадцять штук чого-небудь (снопів, гарбузів).

Корида — бій людини з биком.

Корогва — прапор (застар.).

Крайка — жіночий пояс із грубої вовняної пряжі.

Красний — красивий.

Криївка — захисток, схованка.

Криця — те саме, що сталь.

Кушир — багаторічна трав'яниста рослина, що росте у воді, водяна кропива.

Л

Лантух — великий мішок.

Латаття — водяна рослина з великим листям та білими або жовтими квітами.

- Латашок** — водяна рослина з великим листям та білими або жовтими квітами, латаття.
- Лікоть** — старовинна міра довжини (приблизно півметра).
- Легіт** — легкий, приємний вітерець.
- Лиман** — затока з морською водою у гирлі річки.
- Линовка — линва** — товста міцна мотузка з волокон або дроту.
- Лоно** — тут: те, що є пристанищем для кого-небудь.
- Ляда** — дверцята, що прикривають отвір всередину чого-небудь.

М

- Мантачка** — вузький дерев'яний плоский брусок для гостріння коси, вкритий шаром смоли з піском.
- Марево** — сухий туман.
- Мурза** — у татар — знатна особа.

Н

- Небавом** — незабаром, скоро.

О

- Обійстя** — садиба, двір.
- Облавок** — борт невеличкого судна (човна).
- Оброть** — вуздечка без вудил для прив'язування коня.
- Окоренок** — частина стовбура від кореня до гілок.
- Ослін** — переносна кімнатна лава для сидіння.
- Ошелешений** — надзвичайно здивований.

П

- Паділ** — невелика долина.
- Палати** — тут: гарні будівлі.
- Пейзаж** — картина із зображенням краєвиду.
- Перли** — перламутрові зернини кулістої форми, що утворюються з черепашки деяких морських і прісноводних молюсків; використовуються як коштовна прикраса.

Пивниця — льох.

Плавні — заболочені низькі береги річок, що затоплюються під час повені.

Плахта — жіночий одяг типу спідниці, зроблений із двох зшитих до половини полотниць переважно вовняної картатої тканини.

Пліт — плетена з хворосту огорожа.

Плесо — широка, із спокійною течією ділянка річки між двома закрутами.

Повстяки — саморобні валянки.

Полудрабок — бік вазового ящика, утворений за допомогою поздовжніх і поперечних жердин на зразок драбини.

Помпезність — те, що відзначається урочистістю, пишнотою.

Порта — Туреччина.

Посіпака — прислужник, готовий допомогти в будь-яких ганебних справах.

Привільно — вільно, нічим не обмежено.

Пристрасть — сильне, бурхливе почуття.

Прохогом — дуже швидко, миттю.

Пройдисвіт — хитра, пролазлива, спритна у своїх вчинках людина.

Пуд – вага у 16 кг.

Пурпуровий — темно-червоний або яскраво-червоний із фіолетовим відтінком колір.

Пуцьвірінок — безпере пташеня.

Р

Рекрут — солдат-новобранець.

Репертуар — твори, що виконуються в театрі за певний час.

Розмаїття — різноманітне за кольором, неоднакове.

Ропуха — безхвоста земноводна тварина, схожа на жабу.

Рундук — ганок.

С

Сажень — давня міра довжини.

Самурай — тут: назва представників агресивної японської вояччини.

Свічадо — дзеркало або підвісний свічник для багатьох свічок.

Сизий — темно-сірий з синюватим полиском.

Синоп — місто в Туреччині.

Сировий — грубий, небілений (про тканину).

Скриня — великий ящик з кришкою і замком для зберігання одягу, коштовних предметів.

Скрушно — сумно, скорботно.

Спрожугу — дуже швидко, поспішно.

Староста — в Україні, Польщі та Литві 15-17 століть — керівник місцевого міського та сільського самоврядування.

Старшина — виборна особа, що керувала яким-небудь колективом; тут: старший командир у козацьких військах

Стодола — будівля для зберігання снопів, сіна, для молотьби, віяння зерна.

Сула — річка в Сумській області, ліва притока Дніпра.

Т

Таця — піднос, таріль.

Темник — татарський військовий начальник, що командував десятитисячним військом.

Тенета — сітка для ловлі звірів і птахів.

Тичка — палиця.

Тріумф — перемога, видатний, блискучий успіх.

Тромбон — духовний музичний інструмент.

Тургауди — один із монгольських народів; тут: охоронці.

Тюрбан — головний убір у вигляді шматка тканини, який обмотують навколо голови; чалма.

У

Універсам — адміністративно-політичний акт.

Уруси — так татари називали козаків.

Ф

Файно — добре, гарно.

Х

Хорунжий — людина, яка несе прапор, хорогву.

Ц

Цебро — дерев'яна посудина з дужкою, призначена для носіння й зберігання води.

Цурпалки — відрубані, відбиті або відламані шматочки деревини.

Ч

Чамбул — загін татарської кінноти, що роз'їжджав по степах і чинив розбійні напади на мирне населення.

Чауші — турецький чиновник.

Чимбар — ремісник, який чинить, обробляє шкіри.

Ш

Шаплик — посудина з ручками для носіння рідини.

Шаріється — червоніє.

Шати — багате, розкішне вбрання.

Шріт — дрібні металеві кільки, складова частина заряду мисливської рушниці.

Штибовий — із подрібненого вугілля.

Я

Яничари — у султанській Туреччині — солдати регулярної піхоти, створеної з військовополонених, а також християн, обернених

ЗМІСТ

ДЕРЖАВНІ СИМВОЛИ УКРАЇНИ

Державний Гімн України	5
Київ — столиця України	5
Значення слова й книжки у житті людини	7
УСНА НАРОДНА ТВОРЧІСТЬ	9
Українські народні казки	10
Кирило Кожум'яка	11
Мудра дівчина	14
Хитрий півень	20
Для позакласного читання	
Чарівне перо	21
Про вдовину дочку, Бабу Ягу і царевича	25
Українські народні пісні	28
Віє вітер на долину	29
Ой піду я лугом	30
Ой у степу криниченька	31
Колискова	32
Радуйся, земле, Коляда їде!	33
Ой чи є, чи нема пан господар вдома?...	34
Ой весно, весно, днем красна....	35
Веснянка	36
Заплету віночок...	37
Котився віночок по полю...	38
Ой як крикнув же та козак Сірко...	39
Ой на горі та женці жнуть...	40
Ой, не лети орлице...	41
Українські народні загадки....	42

Для позакласного читання

Ой у полі, ой у полі стоїть три тополі 44

Стоїть явір над водою. 45

Літературні казки 46**ІВАН ФРАНКО** **46**

Осел і Лев. 47

ГАЛИНА МАЛИК **51**Незвичайні пригоди Алі в країні Недоладії (*Уривки*) 52**Для позакласного читання** 66**З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХІХ СТОЛІТТЯ****ТАРАС ШЕВЧЕНКО** **68**Заповіт (*Скорочено*). 71

Якби ви знали, паничі... 71

І виріс я на чужині... (*Уривок*) 73

Сонце заходить, гори чорніють 74

Княжна (*Уривок із поеми*) 75Сон (*Уривки*). 75В казематі (*Уривок*) 76

І досі сниться: під горою 77

Сон (*Уривок*). 78**Для позакласного читання**

Тарас Шевченко — художник 79

ЛЕОНІД ГЛІБОВ **81**

Цуцик 82

Лев та Миша. 84

Журба (*Скорочено*) 86**Для позакласного читання**

Бачить — не бачить 87

Акровірші	88
Хто вона?	88
Хто сестра і брат?	89
Хто розмовляє?	89
Що за птиця?	90
Химерний, маленький	90
МАРКО ВОВЧОК	91
Козачка (<i>Скорочено</i>)	92
У панському саду (<i>Уривок з повісті «Інститутка»</i>)	99
ЛЕСЯ УКРАЇНКА	102
Красо України, Подолля (<i>Скорочено</i>)	103
Вечірня година	104
Колискова	105
Соловейковий спів навесні	106
Для позакласного читання	
«Хотіла б я піснею стати...»	107
З УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ ХХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ...	
ПАВЛО ТИЧИНА	108
Слово (<i>Скорочено</i>)	109
Арфами, арфами... (<i>Скорочено</i>)	110
Не бував ти у наших краях!	111
Для позакласного читання	
Блакить мою душу обвіяла	112
ГРИГІР ТЮТЮННИК	113
Климко (<i>Скорочено</i>)	114
Для позакласного читання	125
ВОЛОДИМИР СОСЮРА	126
Любіть Україну... (<i>Скорочено</i>)	127

Рідна мова (<i>Скорочено</i>)	129
Дуб	130
Для позакласного читання	
Мазепа (<i>Уривки з поеми</i>)	131
Васильки	132
МИХАЙЛО ЧАБАНІВСЬКИЙ	133
Вірний (<i>Скорочено</i>)	134
Для позакласного читання	
ВАСИЛЬ СИМОНЕНКО	140
Грудочка землі	141
«Я закоханий палко, без міри...»	142
Лист.	143
Для позакласного читання	
Цар Плаксій і Лоскотон (<i>Казка</i>).	143
ЮРІЙ ЗБАНАЦЬКИЙ	152
Дике козеня (<i>Скорочено</i>).	153
Для позакласного читання	
У розвідці (<i>Скорочено</i>).	157
ВАСИЛЬ ЧУХЛІБ	161
Прилетіли ластівки	162
Найвище дерево	164
Для позакласного читання	
Пісня тоненької Очеретини (<i>Оповідання — казка</i>)	166
ДМИТРО БІЛОУС	168
Хто сказав, що наша мова груба?...	169
Грицева мрія.	169
Для позакласного читання	
Хто кому брат?	170
Дивне розмаїття	171

ВОЛОДИМИР РУТКІВСЬКИЙ	172
Джури і підводний човен (<i>Уривки</i>)	173
Для позакласного читання	
Телесикові розваги.	186
Велике цабе	191
Їжачки (<i>Скорочений уривок із повісті «Канікули у Воронівці»</i>)	196
ДМИТРО ПАВЛИЧКО	198
Пахне хлібом трава... (<i>Скорочено</i>)	199
Смереки (<i>Скорочено</i>)	200
Весна (<i>Скорочено</i>)	201
Для позакласного читання	
Лелеченьки	202
ЯРОСЛАВ СТЕЛЬМАХ	203
Митькозавр з Юрківки або химера лісового озера (<i>Уривки</i>)	204
Для позакласного читання	217
ЛІНА КОСТЕНКО	225
Вже в стільниках стерні немає меду сонця.....	226
Українське альфреско (<i>Скорочено</i>)	227
Маруся Чурай (<i>Уривок з історичного роману у віршах</i>)	228
ЛЕСЯ ВОРОНИНА	229
Таємне Товариство богузів або Засіб від переляку № 9 (<i>Уривки з повісті</i>)	230
Для позакласного читання	
ТЛУМАЧНИЙ СЛОВНИЧОК	244

Навчальне видання

**Ніна КРАВЕЦЬ
Ірина МАРКУСЬ**

УКРАЇНСЬКА ЛІТЕРАТУРА

**Підручник для осіб з особливими освітніми потребами
(F70)**

7 клас

Рекомендовано Міністерством освіти і науки України

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і
правилам
«Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей»

Відповідальний редактор І.Тютчева
Редактор Н. Жембровська
Макет обкладинки В.Кушнір-Збаровська
Комп'ютерна верстка В.Бувайло

Формат 70x100/16. Папір офсетний. Гарнітура Arial
Друк офсетний. Ум. друк.арк. 20,80 .обл.-вид.арк. 15,07
Наклад 12 163 прим.
Зам.№ 24-07-1106

В оформленні підручника використано деякі світліни з вільних джерел
мережі «Інтернет» та матеріали фотобанку Shatterstock
Бренди та ресурси зображуються лише з освітньою метою
та не є закликом до їх купівлі/відвідування

ТОВ «ВИДАВНИЦТВО АТЛАНТ»
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 7928 ВІД 08.09.2023 Адреса
редакції: 02095, м.Київ, вул. Княжий затон, 9а, офс 369
E-mail: atlant_publishing@ukr.net

Віддруковано ТОВ «ПЕТ» згідно з наданим оригінал-макетом
Св ДК № 6847 від 19.07.2019р.
61024, м. Харків, вул. Максиміліанівська, 17

